

ANALIZA STANJA RODNO ZASNOVANOG NASILJA PREMA OSOBAMA SA INVALIDITETOM U BIH

Naziv publikacije:

Analiza stanja rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom u BiH

Autorice:

Tanja Mandić Đokić, Tatjana Žarković, Olga Stojković, Vera Bošković

Lektorica:

Dušica Lipovac

Izdavač:

Koalicija "Neformalna grupa organizacija osoba sa invaliditetom" regije Dobojskih opština za projekat "Rodno zasnovano nasilje prema osobama sa invaliditetom u BiH"

Grafičko rješenje i DTP:

Sokolovic Creative

Štampa:

Amos Graf d.o.o.

Tiraž:

350

Publikacija je rezultat rada udruženja osoba sa invaliditetom unutar neformalnih koalicija okupljenih oko projekta. Izradu ove publikacije finansirao je MyRight-Empowers people with disabilities u BiH i Radiohjälpen iz Švedske.

Mišljenja izražena u ovoj publikaciji ne odražavaju neophodno i stavove MyRight-a. Odgovornost za sadržaj snosi isključivo autor.

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača.

Banja Luka, novembar 2019.

Tanja Mandić Đokić | Tatjana Žarković | Olga Stojković | Vera Bošković

ANALIZA STANJA RODNO ZASNOVANOG NASILJA PREMA OSOBAMA SA INVALIDITETOM U BIH

Hvala svima koji su pomogli da se provede istraživanje koje je poslužilo kao osnova ove Analize.

Posebnu zahvalnost dugujemo svim učesnicama i učesnicima fokus grupa i intervjua, koji su sa nama podijelili svoje vrijeme, razmišljanja, lična i profesionalna iskustva. Njihov doprinos je bio ključan za mogućnost da otvorimo ovako važnu temu, čiji značaj se tek prepoznaće.

Autorice

Sadržaj

- 9 | Uvod
- 11 | I Metodologija istraživanja
- 13 | II O rodno zasnovanom nasilju
- 16 | **III Analiza međunarodnog i domaćeg pravnog okvira kojima se štite osobe sa invaliditetom od rodno zasnovanog nasilja**
 - 16 | Opšti međunarodni akti kojima se štite ljudska prava
 - 18 | Međunarodni dokumenti koji štite prava žena, zabranjuju diskriminaciju po polu i naglašavaju rodnu ravnopravnost
 - 23 | Zastupljenost roda u dokumentima Savjeta Europe i Evropske unije koji se odnose na prava osoba sa invaliditetom
 - 24 | Domaći strateški i zakonski dokumenti
 - 24 | Strateški dokumenti u oblasti rodne ravnopravnosti u BiH
 - 26 | Zastupljenost rodne perspektive u strateškim dokumentima u oblasti invalidnosti
 - 27 | Zakonodavstvo kojim se štiti ravnopravnost polova u BiH
 - 28 | Zakonodavstvo u oblasti zaštite od nasilja u porodici
 - 30 | Zakonski akti o zaštiti lica sa mentalnim poteškoćama
 - 31 | Zaštita od rodno zasnovanog nasilja osoba sa invaliditetom u krivičnom zakonodavstvu
 - 31 | Položaj osoba sa invaliditetom u postupcima pred organima javne uprave i pravosudnim organima
- 33 | **IV Analiza podataka prikupljenih putem upitnika**
 - 33 | Opšti podaci
 - 36 | Rodno zasnovano nasilje - mišljenja i stavovi
 - 38 | Nasilje i izloženost nasilju OSI
 - 41 | Oblici nasilja, invaliditet i rod
 - 43 | Lično iskustvo u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem nad osobama sa invaliditetom
 - 44 | Dodatne informacije
- 45 | **V Analiza podataka prikupljenih kroz fokus grupe**
- 55 | **VI Analiza dubinskih intervjuja**
- 59 | **VII Analiza podataka dobijenih od institucija i organizacija**
 - 59 | Odgovori policije
 - 60 | Odgovori tužilaštava i sudova

- 61 | Odgovori službi socijalne zaštite
- 62 | Odgovori službi besplatne pravne pomoći
- 62 | Odgovori nevladinih organizacija
- 63 | Odgovori institucija za ravnopravnost polova

65 | VIII Zaključci i preporuke

- 65 | Zaključci
- 67 | Preporuke

69 | Lista korištenih pojmoveva i skraćenica

71 | Literatura

Uvod

Analiza koja je pred vama, rezultat je istraživanja provedenog u okviru projekta „Rodno zasnovano nasilje prema osobama sa invaliditetom“ kojeg podržava kancelarija „MyRight“ (krovna organizacija pokreta organizacija osoba sa invaliditetom Švedske) za Bosnu i Hercegovinu a implementiraju koalicije organizacija osoba sa invaliditetom, odnosno koordinacioni odbori iz pet bosanskohercegovačkih regija čiji su centri: Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Doboј i Bijeljina. Istraživanje je provedeno u periodu od jula do oktobra 2019. godine, a u njegovom provođenju su, pored istraživačica iz Udruženja žena sa invaliditetom „Nika“, koje su i autorice teksta Analize, učestvovali članovi projektnog tima: Gospova Rađen Radić, Hazim Junuzović, Ira Adilagić, Jasminko Bijelić, Jelena Mišić, Milorad Jović, Predrag Radočić, Radmila Simić, Sajma Pleh i Zoran Panić.

Temu rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom u fokus naše pažnje stavlja Komitet koji prati spovođenje *Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom*, prepoznavši opšti trend porasta rodno zasnovanog nasilja prema ženama i djevojčicama i naglasivši važnost sveobuhvatne prevencije rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom. Komitet je, u preporukama datim u *Zaključnim razmatranjima o inicijalnom izvještaju Bosne i Hercegovine*, izrazio zabrinutost vezano za stanje rodno zasnovanog nasilja kojem su izložene osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini. Istovremeno, na terenu, sve je veći broj informacija o nasilju nad osobama sa invaliditetom koje, u većini slučajeva, dobijamo putem medija. Postaje jasno da je rodno zasnovano nasilje prema osobama sa invaliditetom tema koju je neophodno detaljno istražiti sa ciljem da se proizvedu konkretne akcije, kako bi se osobe sa invaliditetom zaštitile od nasilja i osigurao im se veći stepen uživanja ljudskih prava.

Stoga je, prije svega, bilo potrebno provesti početno istraživanje o stanju rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom, kako bi se mogli odrediti pravci djelovanja, kako institucija odgovornih za prevenciju i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja i institucija odgovornih za unaprjeđenje kvaliteta života osoba sa invaliditetom, tako i organizacija osoba sa invaliditetom, a u cilju obezbjeđivanja prevencije i zaštite od nasilja ove, višestruke ranjive društvene grupe.

Istraživanje pod nazivom „Rodno zasnovano nasilje prema osobama sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini“ provelo je Udruženje žena sa invaliditetom „Nika“ u saradnji sa projektnim timom kojeg čine predstavnici pet pomenutih regionalnih koalicija/koordinacionih odbora.

Metodologija istraživanja

Predmet teorijskog dijela istraživanja su zakonske regulative, procedure, protokoli i mehanizmi koje država Bosna i Hercegovina ima (ili nema), a koji služe za prepoznavanje, prevenciju i zaštitu osoba sa invaliditetom od različitih vrsta rodno zasnovanog nasilja.

Kako bismo stekli sveobuhvatan uvid u različite oblasti regulisanja problema rodno zasnovanog nasilja, analizirani su međunarodni dokumenati značajni za rješavanje ovog problema (a od kojih su neki obavezujući za Bosnu i Hercegovinu), domaća regulativa koja se odnosi na rodnu ravnopravnost i prevenciju i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici, te zakoni, strategije, akcioni planovi i drugi dokumenti koji za cilj imaju unaprjeđenje položaja osoba sa invaliditetom u BiH. Na ovaj način smo istraživali koliko su osobe sa invaliditetom, kao posebno ranjiva društvena grupa, prepoznate u dokumentima koji se primarno bave pitanjem rodno zasnovanog nasilja, ali i koliko je rodno zasnovano nasilje, kao problem, prepozнат u dokumentima koji se primarno bave regulisanjem društvenog položaja osoba sa invaliditetom.

Predmet empirijskog dijela istraživanja je analiza stepena prepoznavanja i razumijevanja rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom od strane osoba sa invaliditetom, institucija i organizacija, procjena njegove rasprostranjenosti i učestalosti kao i stepen tolerancije na rodno zasnovano nasilje.

Istraživanje je provedeno sa ciljevima da se:

1. Procijeni rasprostranjenost i učestalost rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom;
2. Utvrdi da li u društvu postoje mehanizmi za prepoznavanje i zaštitu osoba sa invaliditetom od rodno zasnovanog nasilja;
3. Identifikuje da li je problem rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom institucionalno prepoznat i da li sistem ima mehanizme da ga evidentira i reaguje na njega;
4. Utvrdi da li osobe sa invaliditetom prepoznaju rodno zasnovano nasilje, i da li prepoznaju koje vrste rodno zasnovanog nasilja postoje;
5. Istraži vezu između rodno zasnovanog nasilja i invaliditeta, odnosno ispita na koji način invalidnost pojačava rodno zasnovano nasilje;
6. Utvrdi da li postoji i kakva je veza između:
 - vrsta nasilja i vrste invaliditeta
 - pola/roda i izloženosti nasilju osoba sa invaliditetom
 - pola/roda i vrsta nasilja prema osobama sa invaliditetom
7. Ispitaju mišljenja i stavovi osoba sa invaliditetom o relevantnosti teme rodno zasnovanog nasilja za položaj osoba sa invaliditetom u društvu.

Metode i tehnike istraživanja

U okviru istraživanja urađena je detaljna analiza zakonske regulative, propisa i procedura relevantnih za temu istraživanja, kao i prikupljanje podataka od institucija i organizacija koje su prepoznate kao značajni akteri u pružanju zaštite od rodno zasnovanog nasilja, kako bi se stekao detaljan uvid u zakonski i institucionalni okvir i konkretnu praksu koji uređuju pitanje rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom.

Podatke od institucija i organizacija su prikupljali partneri u projektu, regionalne organizacije osoba sa invaliditetom okupljene u 5 koalicija/koordinacionih odbora, a prema unaprijed definisanim popisu relevantnih institucija i unaprijed definisanim pitanjima koje je dostavilo Udruženje žena sa invaliditetom „Nika”. Podaci od institucija i organizacija prikupljeni su kroz upite dostavljene u formi dopisa, odnosno upućivanjem zahtjeva za pristup podacima. Cilj prikupljanja podataka od institucija i organizacija koje se bave uopšteno rodno zasnovanim nasiljem je da se identificuje da li je problem rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom institucionalno prepoznat i da li sistem ima mehanizme da ga evidentira i reaguje na njega.

Prikupljanje podataka od samih osoba sa invaliditetom i predstavnica/ka organizacija osoba sa invaliditetom vršeno je putem fokus grupe, upitnika i polustruktuisanih intervjuja. Podaci prikupljeni putem upitnika su statistički obrađeni korištenjem softvera za statističku obradu podataka SPSS. Materijali prikupljeni kroz intervjue i fokus grupe, kvalitativno su analizirani i predstavljeni kroz finalne zaključke.

O rodno zasnovanom nasilju

Rodno zasnovano nasilje je problem koji i danas uzrokuje ozbiljno kršenje ljudskih prava širokih razmjera, te predstavlja globalni fenomen duboko ukorijenjen u strukturne odnose neravnopravnosti, odnosno nesrazmjerne odnose moći koji proističu iz društvene konstrukcije žene i muškarca i iz toga proisteklih standarda „normalnosti”, običajnih praksi i kažnjavanja odstupanja. Nasilje koje počiva na rodnim normama i nejednakim odnosima moći može se manifestovati u različitim oblicima ili kao kombinacija više njih: fizičko, emocionalno, ekonomsko, psihološko ili seksualno nasilje. U nekim zemljama se javlja otvoreno i direktno, preuzimajući oblik najbrutalnijih zločina, kao što su čedomorstvo ženske djece, štetne tradicionalne prakse, rani i prisilni brakovi, ubijanje iz časti, obrezivanje žena, seksualno zlostavljanje i ropstvo, dok se u drugim zemljama javlja perfidno, skriveno, uzimajući skoro pa nevidljiv oblik, koji dozvoljava kontinuiranu i nesmetanu eksplataciju, nasilje u porodici, institucionalnu diskriminaciju i oduzimanje ljudskih i građanskih prava.

Rodno zasnovano nasilje podrazumijeva nasilje koje je usmjereni na pojedinka/ca na osnovu njenog/njegovog biološkog pola i rodnog identiteta, koji je društveno nametnut ili samoizabran, i/ili seksualne orientacije. Pojam rodno zasnovano nasilje, u ovom kontekstu, znači da je u pitanju nasilje koje je izvršeno prema određenoj osobi zato što je ona pripadnica određenog roda i/ili zbog toga što ne ispunjava očekivanja proistekla iz društveno nametnutih rodnih uloga, a podrazumijeva sve oblike kršenja ljudskih prava, diskriminaciju, oduzimanje slobode u javnom ili privatnom životu, kao i svaki čin nasilja. Rodno zasnovano nasilje poprima razne oblike i intenzitet, a može se pojaviti tokom svih faza životnog ciklusa, od prenatalne faze kroz djetinjstvo i mladost, tokom reproduktivnih godina, i starosti.

Mnogobrojna istraživanja i statistički podaci o rasprostranjenosti rodno zasnovanog nasilja pokazuju da ono predominantno pogoda žene, djecu i posebno djevojčice, iako je prisutno i nasilje nad muškarcima. Dakle, žene i djevojke su najviše izložene riziku, zato se pojmovi „nasilje nad ženama” i „rodno zasnovano nasilje” često koriste kao sinonimi. Međutim, to je pogrešno jer su i dječaci i muškarci takođe žrtve rodno zasnovanog nasilja, kao i seksualne i rodne manjine, kao što su npr. muškarci koji imaju seksualne odnose s muškarcima i transrodnim osobama.

Rodno zasnovano nasilje posebno ističe rodnu dimenziju nasilnih akata, odnosno sam odnos između po-dređenog položaja žena u društvu i njihove izloženosti riziku da budu žrtve nasilja. Žena u tradicionalnoj porodici je žrtva stereotipa i njena „uloga” je da trpi sve što joj se dešava, te žrtva tako teško prepoznaje mnoge oblike nasilja dok situacija ne eskalira.

Najčešća posljedica rodno zasnovanog nasilja je kontrola i sprječavanje žene da samostalno donosi odluke, te se tako razorno narušavaju odnosi u porodici i zajednici što negativno utiče na cijelokupno društvo i stvara začarani krug u kome nasilje stvara još nasilja, a žrtve teško pronalaze izlaz. Na ovom mjestu treba naglasiti da žrtve rodno zasnovanog nasilja nisu samo žene, već cijelokupna populacija sa svim svojim karakteristikama, svako podnoseći žrtvu na specifičan način. Kao rezultat strukturne neravnopravnosti duboko ukorijenjene u društvu, rodno zasnovano nasilje karakteriše korišćenje i zloupotreba fizičke, emocionalne ili ekonomski moći i kontrole, te takve vrste nasilja „nisu ekscesni oblici nasilja, kao što je to

slučaj kod pojedinih drugih krivičnih djela, već su rezultat sistematskih odnosa neravnopravnosti spolova i nesrazmјernog odnosa moći između muškaraca i žena” (*Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, tzv. *Istanbuljska konvencija*, 2011)

*Studija o rasprostranjenosti i karakteristikama nasilja nad ženama u BiH iz 2013.*¹ godine prvi put u BiH detaljno istražuje rasprostranjenost rodno zasnovanog nasilja, te jasno ukazuje na alarmantno stanje. Studija pokazuje da su žene u BiH izložene visokom riziku od nasilja i to najčešće u svom neposrednom, intimnom okruženju, odnosno u porodici. Takođe, uznenirujući podatak je i to da je 47,2% žena doživjelo neki oblik nasilja u toku svog života nakon 15. godine starosti, a da se samo 5,5% žena, koje su preživjele nasilje, obraćalo za pomoć i podršku institucijama. Razloge svakako treba tražiti u predrasudama i stigmatizaciji žrtava nasilja u društvu, u nepoznavanju svojih prava ili nepovjerenju u rad institucija. Blaga kaznena politika i praksa nepovoljna za žrtvu je značajan faktor koji utiče na opšte nepovjerenje građanki/na u rad institucija, odnosno na to da se ne prijavljuje nasilje, jer najveći broj presuda i sankcija u slučaju nasilja u porodici su uslovne ili novčane kazne, a vrlo rijetko se rješava slučaj kaznom zatvora, odstranjivanjem nasilnika iz doma ili bilo kojim rješenjem dugoročno povoljnim za žrtvu². Studija je, takođe, pokazala da je najučestaliji oblik nasilja psihološko nasilje, a zatim fizičko, te seksualno, a vrlo malo žena navodi ekonomsko nasilje kao problem, nesvesne da su i lišavanje materijalnih sredstava i prava na imovinu, te ucjene kažnjivi oblici ponašanja. U ekonomsko nasilje spada: ograničavanje pristupa novcu u domaćinstvu, ostavljanje bez materijalnih sredstava (ukoliko žrtva nije u radnom odnosu, odnosno nema ličnih prihoda, ne zarađuje novac); uskraćivanje novca za lične potrebe, zabrana zapošljavanja; oduzimanje ličnog novca.

Istanbuljska konvencija³, najznačajniji međunarodni dokument u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, pored već spomenuteg, navodi i sljedeće kategorije rodno zasnovanog nasilja koji, pored fizičkog nasilja, podliježu krivičnoj odgovornosti:

- psihičko nasilje podrazumijeva prijetnje, prinudu, verbalne uvrede i sl. koje narušavaju psihičko zdravlje žene;
- proganjanje koje podrazumijeva prijetnje zbog kojih žena strahuje za svoju sigurnost;
- seksualno nasilje, uključujući i silovanje, koje podrazumijeva svaku seksualnu radnju na tijelu žene bez njenog pristanka pri čemu se i navođenje nekoga na te radnje takođe smatra seksualnim nasiljem;
- seksualno uzneniravanje koje se definiše kao „neželjeno ponašanje seksualne prirode (verbalno, neverbalno, fizičko) koje vrijeda dostojanstvo osobe dovodeći je u ponižavajuću situaciju i stvarajući zastrašujuću atmosferu”.

Još jedan oblik nasilja koji se prepoznaje u vezi s razvojem digitalnih tehnologija jeste *cyber* nasilje. Ono podrazumijeva prijetnje, uvrede, kontrolisanje i sl. pomoću društvenih mreža (*Facebook*, *YouTube*) i digitalne tehnologije (e-mail, mobiteli itd.). *Cyber* nasilje obično podrazumijeva iste situacije nasilja kojima su žene izložene u realnom svijetu, s tim da se te situacije nasilja sada mogu „prenositi” u javnost primjenom novih tehnologija.

Naročito bitan element u borbi protiv nasilja, kao vrlo osjetljivog društvenog problema koji često sa sobom donosi stigmatizaciju i nemoć žrtve, je standard postupanja sa dužnom pažnjom („due diligence”),

¹ Dostupna na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/studija_prevaleanca.pdf

² Vidi detaljnije u *Naranžasti izvještaj*, dostupan na:

http://soc.ba/site/wp-content/uploads/2016/02/NARAN.IZVJESTAJ_02_20.02.2014._FINAL_web.pdf

³ *Konvencija Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, tzv. *Istanbuljska konvencija*, koja je prvenstveno usmjerenja na borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

pri čemu se od država traži da proaktivno djeluje i u proces izrade i sprovođenja zakona i politika aktivno i kontinuirano uključe različite nacionalne agencije i aktere: pravosuđe, policiju, pružaoce servisa, nevladine organizacije, kao i nacionalne, regionalne i lokalne parlamente. BiH je među prvim zemljama u regionu ratifikovala *Istanbulsku konvenciju*, međutim još se nije ozbiljno pristupilo implementaciji svih zakona i obaveza koje nalaže *Konvencija*.

Praksa i brojna istraživanja koje su sprovodile nevladine organizacije ukazuju da je nedovoljno urađeno da bi se poboljšalo stanje na terenu, kao i na činjenicu da se u BiH olako donose zakoni bez odgovornosti u smislu ozbiljnog pristupa njihovoj implementaciji. To se naročito tiče zakona koji su na agendi za pristup EU. U tom kontekstu je vrlo bitno pomenuti i *Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom*⁴ koju je BiH ratifikovala još 2010. godine, te takođe nije u dovoljnoj mjeri omogućila uslove za njenu implementaciju.

Kada govorimo o nedosljednoj implementaciji *Konvencije Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici*, sa jedne strane, i *Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom*, sa druge, ostaje nam da se zapitamo kakvo je iskustvo višestruko marginalizovanih grupa u BiH. Skoro svako istraživanje o osobama sa invaliditetom prepostavlja nevažnost rodne podjele, kao i ostalih društvenih dimenzija kao što su klasna, rasna, etnička pripadnost i seksualna orijentacija. Imati invaliditet često zasjenjuje druge dimenzije društvenog iskustva, što ostavlja prostora da se nedovoljno tretira problem višestruke marginalizacije.

Žene i djevojčice jesu pretežno žrtve rodno zasnovanog nasilja nezavisno od njihovih drugih specifičnosti, međutim mnogobrojna istraživanja pokazuju i to da i druge specifičnosti utiču na povećan rizik od rodno zasnovanog nasilja. Specifičnosti kao što su rasa, seksualna orijentacija, invaliditet, ili bilo koja kombinacija karakteristika koje u jednom društvu djeluju kao faktori isključivanja i marginalizacije, dovode do toga da žene i djevojčice tokom životnog ciklusa budu potencijalno dodatno izložene nasilju, doživljavaju povećani rizik od nasilja i nailaze na višestruke prepreke da bi osigurale svoju bezbjednost. Prema podacima iz izvještaja sa 72. Generalne skupštine UN-a⁵ procjenjuje se da žene sa invaliditetom imaju dva puta veće šanse da dožive emocionalno nasilje ili fizičko nasilje, a tri puta veće šanse da dožive seksualno nasilje nego žene iz opšte populacije.

Međutim, vrlo malo studija i istraživanja se osvrće na taj problem, te na ovom mjestu treba naglasiti i to da su žene sa invaliditetom istorijski zapostavljane u studijama i istraživačkim izvještajima o osobama sa invaliditetom, feminističkim učenjima, ali i u ostalim važnim pitanjima koja se tiču direktno njihovog života. Isto tako su često bile ignorisane i u pokretu za prava osoba sa invaliditetom kao i u ženskom pokretu⁶.

Marginalizovane grupe nisu samo u povećanom riziku od nasilja, nego se često suočavaju sa nedostatkom sredstava, izrazitim strahom ili preprekama za pronalaženje sigurnosti i podrške nakon što je do nasilja došlo. Progovoriti o nasilju i dobiti zaštitu i pomoći je samo po sebi izazov, a posebno ako su usluge podrške i informacije nepristupačne i neprilagođene.

⁴ Dostupna na: http://mhrr.gov.ba/PDF/Konvencija_bos.pdf

⁵ Izvještaj dostupan na: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/news/dspd/women-and-girls-with-disabilities-crpd.html>

⁶ Detaljnije o tome u *Prepreke za jednakost – dvostruka diskriminacija žena sa invaliditetom*. Sažetak zbirke tekstova o ženama sa invaliditetom i izvod iz informativne publikacije o ženama sa invaliditetom Svjetske organizacije osoba sa invaliditetom DPI.

Analiza međunarodnog i domaćeg pravnog okvira kojima se štite osobe sa invaliditetom od rodno zasnovanog nasilja

U dijelu izvještaja koji se odnosi na analizu domaćeg i međunarodnog pravnog okvira za zaštitu od rodno zasnovanog nasilja nad osobama sa invaliditetom, ne možemo najprije da ne damo širu sliku zaštite ljudskih prava i uvođenja rodne perspektive u pravnu regulativu. Tek potom možemo govoriti o regulativi kojom se štite osobe sa invaliditetom od rodno zasnovanog nasilja, o čemu se na direktnan način i postavljanjem normativnog okvira govorи tek od usvajanja UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom 2006. godine.

Kako to navodi Pekinška deklaracija: „Unapređenje položaja žena i postizanje jednakosti između žena i muškaraca jest pitanje ljudskih prava i uslov za socijalnu pravdu, i ne treba ga gledati izolovano - kao žensko pitanje”.⁷

U analizi pravne regulative obuhvatićemo one propise kojima se uređuje zaštita od različitih oblika rodno zasnovanog nasilja: fizičko, seksualno, psihološko nasilje, različiti oblici zlostavljanja, prijetnje, prinude, lišavanje slobode, ekonomsko uskraćivanje, bilo u javnom ili privatnom životu.

Opšti međunarodni akti kojima se štite ljudska prava

Međunarodni dokumenti o kojima će u ovom pododjeljku biti riječi, odnosno, dokumenti koje su donijele Ujedinjene nacije i Vijeće Evrope inkorporisani su u Ustav BiH (u sam tekstu Ustava i njegovom Aneksu I), što znači da imaju prioritetan pravni značaj i primjenjuju se direktno u pravnom sistemu BiH.

Radi razumijevanja mjesta i važnosti pojedinih međunarodnih akata o kojima ovdje govorimo, važno je napomenuti, da neki od njih, tačnije, konvencije, predstavljaju dokumente kojima se postavljaju normativi i obaveze država da sprovedu propisano u svoje zakonodavstvo, te se ovi akti primjenjuju u praksi, dok drugi: deklaracije, rezolucije i preporuke daju smjernice državama članicama za poboljšanje domaćeg zakonodavstva i prakse.

⁷ *Pekinška deklaracija i program za akciju UN-a*. IV svjetska konferencija o ženama, 15. septembra 1995. godine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Agencija za ravnopravnost polova, urednica: Samra Filipović Hadžiabdić, Arch Design d.o.o. Sarajevo, Sarajevo 2008. godine - <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/04-PEKINSKA-DEKLARACIJA-kb.pdf>

Već sredinom 19. vijeka u Evropi je prepoznata potreba da se čovjek/pojedinac zaštiti od nehumanog postupanja, te su do Drugog svjetskog rata usvojene tri Ženevske konvencije (1864, 1906, 1929), a potom 1949. i IV Ženevska konvencija, koje štite pojedinca od nehumanog postupanja u ratnim sukobima, zaštite stradalima u ratu, bolesnima, trudnicama, kao i drugim licima kojima je potrebna zdravstvena njega.

Po završetku Drugog svjetskog rata, uslijedio je rad na *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima* (UN, 1949), a već u preambuli ovog dokumenta članice su potvratile da svakom čovjeku pripadaju jednak prava i urođeno dostojanstvo, te se obavezale da osiguraju primjenu ljudskih prava i osnovnih sloboda u praksi. Član 1. tačno i definiše prethodnu tvrdnju: „Svakome pripadaju sva prava i slobode utvrđene u ovoj Deklaraciji bez razlike bilo koje vrste, kao što je rasa, boja kože, pol, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi status.”⁸

Ustav BiH se u članu 2. kojim se propisuju ljudska prava koja su garantovana u BiH poziva na *Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda Savjeta Evrope* iz 1950. sa njenim protokolima, koji propisuje da se direktno primjenjuje u BiH i ima prioritet nad drugim zakonima. Ova Konvencija garantuje osnovna ljudska prava i slobode bez diskriminacije, te uvodi Evropsku komisiju za ljudska prava i Evropski sud za ljudska prava kao organe praćenja i zaštite u ovoj oblasti.

S aspekta naše analize, korisno je pomenuti da i ovaj akt Savjeta Evrope ne navodi pojam invaliditeta, kao ni prethodni navedeni, te u članu 14. zabranjuje diskriminaciju po sljedećim osnovima: pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.⁹

Takođe nabrojani među aktima u Aneksu I Ustava BiH, odnosno Aneksa IV Dejtonskog sporazuma, jesu i sporazumi članica UN-a, *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* (1966) sa opcionim protokolima (1966. i 1989), kao i *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* (1966) koji, takođe, prepoznaju potrebu za različitim pristupom u zaštiti prava žena i muškaraca u pojedinim oblastima života u privatnoj i javnoj sferi. Pored već pomenutih dokumenata Ujedinjenih nacija, ova dva pakta su osnova za buduće dokumente u kojima se državama članicama daju preporuke za uvođenje većeg stepena vladavine prava i rodne ravnopravnosti.

Povelja EU o osnovnim ljudskim pravima iz 2000. godine ustanavljuje 49 ljudskih prava, a pravo koje je garantovano osobama sa invaliditetom definisano je kao „Pravo osoba sa invaliditetom na integraciju, koje obuhvata mjere čiji je cilj osiguravanje njihove nezavisnosti, društvene i profesionalne uključenosti, te njihovo učešće u životu zajednice”¹⁰. Ovo ukazuje da, iako Povelja uopšteno predviđa pravo na jednakost muškaraca i žena, osobe sa invaliditetom predstavlja kao jedinstvenu grupaciju ne prepoznavši potrebu za rodnom perspektivom.

⁸ https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/src1.pdf

⁹ *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda Savjeta Evrope*, 1950.

- https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Evropska_konvencija_o_ljudskim_pravima_i_osnovnim_slobodama.pdf

¹⁰ *Povelja o osnovnim ljudskim pravima EU*, 2000. godine - https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Temeljna_ljudska_prava

Međunarodni dokumenti koji štite prava žena, zabranjuju diskriminaciju po polu i naglašavaju rodnu ravnopravnost

U cilju razumijevanja rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom, smatramo korisnim da se pozabavimo razvojem međunarodnih dokumenata koji u fokusu imaju zaštitu prava žena i rodnu ravnopravnost, s obzirom da rodno zasnovano nasilje ima korijene u neravnopravnoj raspodjeli moći i uticaja muškaraca nad ženama od koje nisu izuzete ni ranjive društvene grupe kao što su osobe sa invaliditetom. Tako je, za analizu rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom, opravdano, upoznati se sa međunarodnim pravnim okvirom kroz koji je sazrijevala svijest o značaju razvoja mehanizama za sprečavanje rodno zasnovanog nasilja. Pored toga, postojeći mehanizmi zaštite od ove vrste nasilja u Bosni i Hercegovini imaju uporište upravo u ovim međunarodnim aktima.

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) iz 1979.godine ¹¹

Prekretnicu u razvoju prava žena označava donošenje *Deklaracija o eliminisanju diskriminacije nad ženama* koja je usvojena od strane Generalne skupštine UN-a 7. novembra 1967. godine. Ova Deklaracija ukazuje na opredjeljenost UN-a ka uspostavljanju jednakopravnosti za muškarce i žene. Tek je 1979. donešena *Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama* koja ima normativnu snagu i međunarodno je obavezujući instrument u zaštiti prava žena.

Konvencija je prvi pravno obavezujući sporazum država kojim se obavezuju da u svoje zakonodavstvo uvrste principe nediskriminacije žena. Uz *Konvenciju* je naknadno usvojen i fakultativni protokol kojim se još više naglašava praćenje provođenja *Konvencije* u nacionalnim zakonodavstvima.

U svojoj preambuli, *Konvencija* ističe ono što ćemo mi u nastavku ove analize više puta isticati (kada budemo govorili specifično o zaštiti prava osoba sa invaliditetom, tj. potrebi za rodnom perspektivom u njihovoj zaštiti) zabrinutost zbog činjenice da i pored svih ranije donešenih instrumenata kojima se garantuje jednakopravnost, i dalje postoji diskriminacija žena u gotovo svim oblastima privatnog i javnog života. *Konvencija* prepoznaje da u svijetu vladaju tradicionalne uloge žena i muškaraca u društvu što je neophodno prevazići da bi se ostvarila potpuna ravnopravnost.

U članu 1. *Konvencija* definiše diskriminaciju žena, koju označava kao „svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu pola, što ima za posljedicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od strane žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju, bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena”.

S aspekta činjenice da je BiH i ovu *Konvenciju* uvrstila u svoj Ustav i dala joj time najvišu pravnu snagu, te se time obavezala za njeno provođenje u praksi, navodimo konkretne mјere iz člana 2. *Konvencije* koje je potrebno da države sprovedu: da unesu princip ravnopravnosti muškaraca i žena u svoje nacionalne ustave ili odgovarajuće zakone, kao i da osiguraju, zakonskim ili drugim odgovarajućim mjerama, praktičnu primjenu tog principa, da usvoje odgovarajuće zakonske i druge mјere, uključujući i sankcije kada je potrebno, kojima se zabranjuju svi vidovi diskriminacije žena, da uvedu pravnu zaštitu prava žena na ravnopravnoj osnovi s muškarcima i da, preko nadležnih nacionalnih sudova i drugih javnih institucija, osiguraju efikasnu zaštitu žena od svakog postupka kojim se vrši diskriminacija, uključivši i uvođenje ade-

¹¹ <http://www.unmikonline.org/regulations/unmkgazette/05bosniak/BConEliminationDiscriminationWomen.pdf>

kvatnih zakonskih sankcija, da se uzdrže od svakog postupka ili prakse diskriminacije žena i da osiguraju da javni organi i institucije, lica, organizacije ili preduzeća postupaju u skladu s ovom obavezom.

Iako u samoj *Konvenciji* nema govora konkretno o nasilju i mjerama za njegovo suzbijanje, Opšta preporuka br.19 Komiteta o ukidanju diskriminacije žena, uvedenog *Konvencijom* radi praćenja napretka u sprovođenju odredaba ovog dokumenta, sadrži pojašnjenja članova *Konvencije*, te tako navodi da član 2.e poziva države da „preduzmu sve odgovarajuće mјere kako bi suzbile nasilje nad ženama od strane bilo koje osobe, organizacije ili preduzeća. Prema opštem međunarodnom pravu i pojedinačnim aktima o ljudskim pravima, države mogu takođe da budu odgovorne za djela pojedinaca ukoliko ne djeluju s dužnom revnošću da bi spriječile kršenje prava ili da bi istražile i kaznile počinioce nasilnih djela, ili obezbijedile nadoknadu”.¹²

Konvencija ne pominje ženu sa invaliditetom, niti specifične oblike diskriminacije s kojima se pripadnice pojedinačnih grupa suočavaju. Ipak, Opšta preporuka broj 18 (10. zasjedanje Komiteta 1991. godine) ukazuje na činjenicu da su u pojedinačnim izvještajima država veoma malo zastupljene žene sa invaliditetom, te se od njih zahtjeva da izvještavaju o aktivnostima na izjednačavanju dostupnosti ostvarivanja prava u svim sferama života. Komitet izražava zabrinutost zbog ovako malog broja informacija s obzirom da je ova grupacija žena izložena dvostrukoj diskriminaciji i da zbog toga zahtjeva posebnu brigu.

Drugi relevantni akti UN-a u ovoj oblasti

Devedesetih godina 20. vijeka donešene su značajne deklaracije u oblasti zaštite od nasilja nad ženama i u porodičnim odnosima, te ćemo dati kratak osvrt na njihove stavove i preporuke. Njihov smisao je da pomognu provođenje *CEDAW Konvencije u praksi*.

Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama iz 1993. godine¹³ konstatiše da su, među ostalim pripadnicama manjinskih i ugroženih grupacija, i žene sa invaliditetom više izložene nasilju. Ova Deklaracija prepoznaje termin „nasilje prema ženama” kao „svaki akt polno zasnovanog nasilja koji rezultira ili može da ima za rezultat fizičku, seksualnu ili psihičku štetu ili patnje žena, uključujući prijetnje takvim aktima, ograničenje ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira da li proizlazi iz javnog ili privatnog života”.¹⁴ Takođe, jasno su naglašeni oblici nasilja (fizičko, seksualno i psihološko nasilje, te ono povezano sa svim vidovima eksploracije, kao i nasilje učinjeno ili oprošteno od same države).

Deklaracija sadrži smjernice za države koje uključuju unaprjeđenje krivičnog i građanskog zakonodavstva, razvijanje akcionih planova za unaprjeđenje zaštite i prevencije nasilja prema ženama, razvoj ženskog pokreta i saradnju sa nevladinim sektorom u pružanju zaštite, obezbjeđivanje specijalističke zaštite i njene u situacijama kada je to potrebno što podrazumijeva razvoj zdravstvene i socijalne službe, pogodnosti i programe, kao i adekvatnu edukaciju službenih lica za primjenu prinude i javnih službenika odgovornih za primjenu politike prevencije, istrage i kažnjavanja nasilja prema ženama, vođenje kvalitetnih evidencija o nasilju u privatnoj sferi. Za nas najznačajnija predložena mјera jeste ona koja se odnosi na eliminaciju nasilja prema ženama koje su posebno osjetljive na nasilje.

¹² *Opšte preporuke Komiteta za ukidanje svih oblika diskriminacije žena*. Opšta preporuka broj 19 - Nasilje, donešena na 11. zasjedanju Komiteta 1992. godine - <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/04/Op%C5%A1te-preporuke-Komiteta-za-ukidanje-svih-oblika-diskriminacije-%C5%BEena.pdf>

¹³ Tekst *Deklaracije* korišćen iz publikacije *Nasilje nad ženama - prepreka razvoju, međunarodni dokumenti*.

Urednica: Tanja Ignjatović, Autonomni ženski centar. Beograd: MarDox, 2006.

¹⁴ IBID

Iste godine donešena je i *Bečka deklaracija i program djelovanja*¹⁵ koja je u konačnici definisala termin „ženska ljudska prava”, čime je potvrđena opredjeljenost da su prava žena neodvojiva ljudska prava, tj. iskorištena je formulacija da su sva ljudska prava opšta, nedjeljiva, međusobno zavisna i povezana.

Iako je jedan odjeljak u *Deklaraciji* posvećen osobama sa posebnim potrebama (termin koji je upotrebljen u *Deklaraciji*), i dalje se ova grupacija ne posmatra sa aspekta različitog položaja i uloga muškaraca i žena. Za osobe sa invaliditetom značajno je to što *Deklaracija* preporučuje državama da garantuju jednake mogućnosti uklanjanjem svih društveno proizvedenih prepreka koje onemogućavaju njihovo puno učešće u društvu i stoga što prepoznaje da su te prepreke, osim fizičke, tj. arhitektonske, takođe, finansijske, društvene ili psihološke.

Pekinška deklaracija i platforma za akciju iz 1995. godine¹⁶, donešena na Svjetskoj konferenciji o ženama potvrđuje da žene treba da ravnopravno učestvuju u donošenju odluka u svim društvenim pitanjima. *Deklaracija* podvlači da socijalni milje, vjerski i tradicionalni običaji ne mogu biti razlog za nepoštovanje ljudskih prava.

Značaj ove *Deklaracije* za pitanja kojima se ovdje bavimo vidljiv je već iz preambule u kojoj se navodi da je pri donošenju odluka o pitanjima žena potrebno uzeti u obzir „različitost žena i njihovih uloga i prilika u kojima se nalaze”. *Deklaracija* prepoznaje višestruku diskriminaciju, tj. da žene zbog različitih faktora, osim zbog pripadnosti polu, mogu biti stavljene u neravnopravan položaj koji utiče na njihovu izolaciju i dalju marginalizaciju. U praksi to znači da im se „uskraćuju njihova ljudska prava, nemaju pristupa ili im se uskraćuje pristup obrazovanju i profesionalnom usavršavanju, zaposlenju, stanu i ekonomskoj nezavisnosti, te ih se isključuje iz procesa odlučivanja”.

U dijelu u kojem se daju preporuke (podsjećamo da deklaracije nisu obavezujući dokumenti), skreće se pažnja državama da razviju savjetodavne i programe liječenja za mlade žene koje su pretrpjele nasilje, posebno one smještene u ustanovama gdje dolazi do takvog zlostavljanja.

Takođe se prepoznaje potreba za preduzimanjem posebnih mjera na eliminaciji nasilja nad ženama iz marginalizovanih grupa među kojima su i žene sa invaliditetom i preporučuje se da se ova zaštita obezbijedi kroz uvođenje novih ili prilagođavanje postojećih propisa. Državama se savjetuje puno provođenje preporuka sadržanih u *Standardnim pravilima za izjednačavanje mogućnosti za lica sa invaliditetom*, te ponovo skreće pažnja na potrebu da se osigura nediskriminacija i ravnopravno uživanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za žene sa invaliditetom i žensku djecu, uključujući njihov pristup informacijama i službama zaštite od nasilja nad ženama, kao i njihovo aktivno učestvovanje i ekonomski doprinos u svim aspektima društva.

S praktične strane identifikovanih poteškoća u pružanju zaštite od nasilja, naročito nad ženama sa invaliditetom, ističemo važnost preporuke da se obezbijedi adekvatna edukacija predstavnika institucija i ustanova o djelima rodno zasnovanog nasilja i prijetnji nasiljem, kako bi se obezbijedio pravičan tretman žrtava.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom iz 2006. godine¹⁷

Konvencija, usvojena 2006. godine, a u BiH ratifikovana 2010. godine koristi termine žene, muškarci i djeca sa invaliditetom čime je jasan stav uvažavanja njihovih razlika, kao i stav da su one istorijski zanemarivane, čak i u dokumentima koji štite ljudska prava u kojima se pravima ove grupacije uglavnom pristupa kao homogenoj grupaciji.

¹⁵ https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2014040309092165bos.pdf

¹⁶ <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/04-PEKINSKA-DEKLARACIJA-kb.pdf>

¹⁷ http://www.myright.ba/images/Konvencija20o20pravima20osoba20s20invaliditetom20Ujedinjenih20nacija_Skracena20i20pojedenostavljena20verzija.pdf

Zaštiti žena sa invaliditetom *Konvencija* posvećuje posebnu pažnju u članovima 6. i 16. U članu 6. *Konvencija* uvažava posebnu ranjivost žena i djevojaka, kako je to naknadno Komitet za prava osoba s invaliditetom pojasnio u svom Opštem komentaru br. 3 *Konvencije* (2016) O ženama i djevojkama s invaliditetom: „Postoje čvrsti dokazi koji pokazuju da se žene i djevojke sa invaliditetom suočavaju s preprekama u većini područja u životu. Te prepreke stvaraju situacije višestrukih oblika diskriminacije protiv žena i djevojaka sa invaliditetom koje se međusobno isprepliću, a posebno u pogledu: jednakog pristupa obrazovanju, ekonomskih prilika, socijalne interakcije i pravde, jednakosti pred zakonom i mogućnosti učešća u politici i kontrole vlastitog života u brojnim kontekstima, npr. u pogledu zdravstvene zaštite, uključujući usluge polne i reproduktivne zdravstvene zaštite, te o tome gdje i s kime žele živjeti”¹⁸.

Nasilje nad ženama i diskriminacija su krucijalna pitanja koje naročito pogađa žene sa invaliditetom. U opštem komentaru se navode radnje seksualnog nasilja i zlostavljanja kojima su često izložene žene i djevojčice sa invaliditetom: prisilna sterilizacija, obrezivanje žena, postupci i intervencije u vezi s kontracepcijom i pobačajem; invazivne i irreverzibilne hirurške prakse kao što su psihohirurgija itd. bez njihovog informisanog pristanka; liječenje elektrošokovima i upotreba hemijskih, fizičkih ili mehaničkih sredstava za obuzdavanje, te izolacija i odjeljivanje, kao i seksualno i ekonomsko iskorištavanje, smještanje u instituciju bez slobodnog i informisanog pristanka.

Konvencija obavezuje države potpisnice da preduzmu sve mjere kako bi uklonile rodno zasnovano nasilje i diskriminaciju i uvedu politike koje će ovo osigurati. Takođe, neophodno je preduzimanje svih mjera kako bi žrtvama bila pružena adekvatna pomoć i podrška, a da se djela nasilja identifikuju i procesuiraju. Ovo uključuje i nadzor nad objektima i programima namijenjenim osobama sa invaliditetom.

Komitet UN za prava osoba sa invaliditetom uspostavljen *Konvencijom* s ciljem praćenja provođenja *Konvencije* i usklađivanja nacionalnih propisa, konstatuje da „pravo na slobodu od nasilja, izravljanja i zlostavljanja koje uživa žena sa invaliditetom mogu ometati štetni stereotipi koji povećavaju rizik od nasilja. Štetni stereotipi koji sa ženama sa invaliditetom postupaju kao s djecom, te dovode u pitanje njihovu sposobnost donošenja odluka, doživljajem žena sa invaliditetom kao asekualnih ili hiperseksualnih”.¹⁹ Komitet konstatuje da je jedan od oblika nasilja koji u mnogo većoj mjeri pogađa osobe sa invaliditetom, naročito žene, uskraćivanje, odnosno, nedostupnost informacija u pristupačnim formatima o polnom i reproduktivnom zdravlju, te stoga poziva na provođenje člana 16. u smislu ispunjavanja obaveza država potpisnica da prilagode pružanje informacija o tome kako izbjegći, prepoznati i prijaviti slučajeve nasilja i zlostavljanja.

Dokumenti Savjeta Evrope koji su prethodili donošenju Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulска konvencija)

S obzirom da ćemo se u nastavku podrobnije baviti odredbama *Istanbulске konvencije*, koju je BiH među prvima u svijetu ratifikovala, u ovom trenutku samo ćemo dati osvrt na preporuke koje je Vijeće Evrope dalo u prethodnih 30-tak godina, a koje su prethodile usvajanju *Konvencije* i bile osnov za uvođenje normativnog okvira. Ove preporuke, kao i sama *Konvencija*, su, kako u prethodnom periodu, tako i u sadašnjim procesima kreiranja strateških i zakonskih akata u BiH, imale i imaju značajnog uticaja na zakonodavstvo BiH (npr. prvi zakon o zaštiti od nasilja u porodici usvojen je u RS 2005. godine prije donošenja *Konvencije*).

Izdvajamo najznačajnije deklaracije i preporuke: *Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi*²⁰ usvojena na 3. Evropskoj ministarskoj konferenciji u Rimu 1993. godine,

¹⁸ [https://mdomsp.gov.hr/userdocsimages/zgrbac/Opci_komentar_br.3_\(2016.\)_o_zenama_i_djevojkama_s_invaliditetom.pdf](https://mdomsp.gov.hr/userdocsimages/zgrbac/Opci_komentar_br.3_(2016.)_o_zenama_i_djevojkama_s_invaliditetom.pdf)

¹⁹ IBID

²⁰ Tekst Deklaracije korišćen iz publikacije *Nasilje nad ženama - prepreka razvoju, međunarodni dokumenti*.

Urednica Tanja Ignjatović, Autonomni ženski centar, Beograd: MarDox, 2006.

*Preporuka Rec (2002) 5 Odbora ministara zemljama članicama za zaštitu žena od nasilja*²¹, koja priznaje teži položaj žena izloženih višestrukoj diskriminaciji, te se zalaže za posebnu zaštitu u krivičnom zakonodavstvu nemoćnih lica.

Preporuke, između ostalog, ukazuju na neophodnost uvođenja nacionalnih planova za prevenciju rodno zasnovanog nasilja, kao i protokola za jednoobrazno multisektorsko djelovanje na zaštiti žrtava, uključujući besplatnu pravnu pomoć, medicinsku i socijalnu zaštitu, te primjерено postupanje svih pružalaca zaštite, kao i finansijsku podršku nevladinim organizacijama koje pružaju pomoć i utočište za žrtve, podršku, te rad sa počiniocima nasilja, kao i provođenje zaštitnih mjera; uvođenje krivične odgovornosti za svako djelo porodičnog nasilja u nacionalna zakonodavstva i sl.

**Konvencija o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici,
Istanbulска konvencija, iz 2011. godine²²**

Konvencija je usvojena u maju 2011. godine u Istanbulu, te je u literaturi često viđen skraćeni naziv *Istanbulска konvencija*. BiH je *Istanbulsku konvenciju* ratifikovala u novembru 2013. godine kao šesta zemlja po redu koja je ovo učinila.

Konvencija po prvi put u Evropi postavlja pravno obavezujući minimum standarda za sprječavanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici, tj. sprječavanje nasilja, zaštita žrtava i krivična odgovornost počinilaca nasilja glavne su značajke *Konvencije*.

Konvencija predviđa da je ravnopravnost polova moguće inkorporisati u državno zakonodavstvo: ustavnim amandmanom ili uvrštavanjem u drugi zakonski akt, ali se nije zadovoljila ovim pojmovnim i formalnim uvrštavanjem ravnopravnosti, već zahtjeva od država da uvedu praktične mjere za implementaciju tog načela na smislen način kroz propise provodljive u praksi, te ukidanjem politika i zakonodavstva koje je suprotno ovome. U članu 5. se navodi odredba kojom se od država članica traži da donesu politike koje u fokus stavljuju prava žrtve i daju mjere koje će u ovom smislu biti provođene.

Konvencija po prvi put uvodi razliku između pripadnosti polu i rodu, tj. razlikuje pol od društveno oblikovanih kategorija roda koji ženama i muškarcima dodjeljuje njihove specifične uloge, ponašanja, aktivnosti i atribute (član 3. *Konvencije*).

Iz ovakve definicije roda, proizilazi i definicija rodno zasnovanog nasilja nad ženama za koje *Konvencija* kaže da označava „nasilje koje je usmjereni protiv žene zato što je žena, odnosno ono koje nesrazmjerno utiče na žene”.

Pružanje zaštite, tj. zaštitne mjere moraju da odgovaraju specifičnim potrebama ugroženih lica, što nam ukazuje na to da *Konvencija* predviđa da se žene ne mogu tretirati kao jedinstvena grupacija, nego da se uzimaju u obzir njihove karakteristike koje bi mogle da utiču na pružanje zaštite. Takođe je naglašeno da pružanje zaštite žrtvi, te krivično gonjenje počinilaca ne smije da zavise od spremnosti žrtve da prijavi nasilje.

Konvencija razlikuje opšte i specijalizovane usluge podrške koje država treba da obezbijedi. Opšte usluge podrške su one koje uglavnom pruža država u vidu socijalne i zdravstvene zaštite i zapošljavanja, tj. one usluge koje su dio zaštite svih građana, za razliku od specijalnih, koje su namijenjene žrtvama nasilja, a uključuju: obezbeđivanje skloništa, tj. sigurnih kuća (odgovarajućih lako dostupnih i u kojima se sprovode „proaktivne mjere”), uspostavljanje 24-satne SOS telefonske linije za pružanje pomoći i podrške žrtvama čuvajući njihovu anonimnost i otvaranje kriznih centara za žrtve seksualnog nasilja sa svim odgovarajućim uslugama koje podrazumijevaju hitne usluge fizičkog i psihološkog zbrinjavanja, kao i usluge pravne zaštite.

²¹ IBID

²² <https://rm.coe.int/168046fc87>

Kada je u pitanju krivičnopravna zaštita žrtava, najprije ćemo napomenuti da *Konvencija* daje jasno uputstvo državama da je neophodno da se u krivično zakonodavstvo uvedu krivična djela koja tretiraju fizičko, seksualno i psihološko (prinuda, prijetnja, proganjanje) nasilje. Prepoznaće se škodljivost sljedećih radnji po lični integritet žrtve, koje ćemo pojedinačno navesti s obzirom da su im često izložene osobe sa invaliditetom zbog njihove zavisnosti od drugog lica: vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode na tijelu drugog lica bez njenog/njegovog pristanka, korištenjem bilo kojeg dijela tijela odnosno predmeta, druge seksualne radnje s licem bez njenog/njegovog pristanka, navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji s trećim licem bez njenog/njegovog pristanka; seksualno uznemiravanje koje podrazumijeva, tj. radnje koje imaju za posljedicu povrede dostojanstva lica, posebno kada se stvara zastrašujuća, neprijateljska, degradirajuća, ponižavajuća, odnosno uvrjedljiva atmosfera, budu predmet krivične, odnosno druge pravne sankcije. Isto važi i za prinudni abortus i podvrgavanje sterilizaciji – ono koje je učinjeno bez informisanog pristanka žene. Prilikom propisivanja djela fizičkog i seksualnog nasilja najvidljiviji je obračun sa tradicionalnim radnjama, te nalaže da se sljedeće radnje tretiraju u krivičnom zakonodavstvu: obreživanje, infibulacija, odnosno bilo kakvo drugo sakáćenje genitalija kod žene, te prinuda i navođenje žena i djevojčica na ove običajne radnje.

Konvencija zahtjeva od država da propisuju adekvatne krivičnopravne sankcije koje bi postigle svrhu kažnjavanja i zaštite žrtvu od ponovne viktimizacije. Osim kazni, *Konvencija* predlaže praćenje, odnosno nadzor osuđenih lica, te ukidanje prava na roditeljstvo ako se na drugi način ne može garantovati sigurnost žrtve. *Konvencija*, takođe, prepoznaće okolnosti koje se tiču pojedinca ili vršenja krivičnih djela kao razlog za izricanje težih sankcija, koje prepoznaće i naše krivično zakonodavstvo, a među kojima navodimo: „krivično djelo počinjeno nad licem koje je postalo ugroženo uslijed određenih okolnosti”.

Istanbulskaya konvencija uspostavlja i mehanizam za praćenje provođenja odredbi *Konvencije* koji se sastoji od dva stuba: jedan čini nezavisna grupa eksperata za djelovanje protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO), a drugi je političko tijelo, tj. odbor koji se sastoji od službenih predstavnika država članica. GREVIO priprema upitnike i zahtjeva od država članica informacije, dok nevladine organizacije u oblasti zaštite od nasilja imaju mogućnost da u svakom trenutku GREVIO izvještavaju o njima značajnim informacijama sa lokalnog nivoa.

Zastupljenost roda u dokumentima Savjeta Evrope i Evropske unije koji se odnose na prava osoba sa invaliditetom

Vijeće Evrope je usvojio *Strategiju za osobe sa invaliditetom 2017 - 2023. godine*²³ čija je težnja da se *UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom* učini provodivijom u praksi. Ova strategija postavlja postizanje jednakosti, dostojanstva i jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom kao opšti cilj, dok među pet specifičnih ciljeva prepoznaće borbu protiv višestruke diskriminacije i rodnu ravnopravnost, a među prioritetnim oblastima slobodu od izrabljivanja, nasilja i zlostavljanja.

Strategijom se ukazuje na vladajuću štetnu činjenicu da je invaliditet osnov za ukidanje poslovne sposobnosti, te se od država zahtjeva, umjesto ukidanja i poslovne sposobnosti, uvođenje sistema potpomognutog donošenja odluka. *Strategija*, takođe, konstatuje da institucionalizacija, tj. život u izolaciji od zajednice (što zabranjuje *UN Konvencija* u članu 19) često rezultira i nekim od najozbiljnijih oblika nasilja i povreda ljudskih prava. Vijeće Evrope stoga predlaže da se prava osoba sa invaliditetom u većoj mjeri uključe kada se vrši promocija *Konvencije o prevenciji i zaštiti od nasilja nad ženama i nasilja u porodici* i mehanizama praćenja provođenja ove konvencije.

²³ <http://posi.hr/wp-content/uploads/2018/02/Strategija-Vijeca-Europe-za-osobe-s-invaliditetom-2017-2023.pdf>

Rezolucija Evropskog parlamenta o položaju žena sa invaliditetom iz 2018. godine²⁴ se poziva na istraživanja, te raspolaže činjenicama koje prepoznaje kao uzroke nasilja kao npr. da je samo 18,8% žena sa invaliditetom u EU-u zaposleno; da 45% radno sposobnih žena (tj. u dobi između 20 i 64 godine) sa invaliditetom nije aktivno, dok taj udio kod muškaraca iznosi 35%, te da je 34% žena sa zdravstvenim poteškoćama ili invaliditetom doživjelo fizičko ili seksualno nasilje od strane partnera. Pristup polnom i reproduktivnom zdravlju za žene sa invaliditetom prepoznato je kao oblast u kojoj ova populacija doživljava najveću diskriminaciju, te da je neophodno da pružaoci zdravstvene zaštite budu rodno osvješteni.

U *Rezoluciji* se još jedanput naglašava da je sterilizacija žena sa invaliditetom bez njihovog znanja i prisustva raširen oblik nasilja i naglašava da su žene sa invaliditetom koje pripadaju manjinskim grupama (Romkinje, žene na selu) i više izložene nasilju. *Rezolucija* po prvi put navodi jedinstvene oblike nasilja, koje je teško prepoznati, kao što je uklanjanje ili uništavanje njihovih pomagala za kretanje ili uskraćivanje pristupa lokalnim resursima povezanima s invaliditetom.

Domaći strateški i zakonski dokumenti

Ustav Bosne i Hercegovine, Ustavi entiteta i Statut Brčko distrikta garantuju ostvarivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda bez diskriminacije, ali se svim ovim aktima može zamjeriti što građanima ne pristupaju iz rodne perspektive. U Ustavu RS se nejasno i neodređeno posebno prepoznaju ranjive kategorije kada se u članu 40. koji navodi da „omladina, žene i invalidi trebaju posebnu zaštitu”. U Ustavu Federacije BiH i Statutu Distrikta Brčko ne navode rodnu perspektivu niti imenuju ranjive grupe.

Važno je napomenuti da međunarodne akte ratifikuje država BiH, a da ih u najvećoj mjeri provode entiteti, odnosno lokalni organi i institucije, te da u tom smislu dolazi do poteškoća u njihovom sprovođenju. Uz to, treba imati na umu da strateški dokumenti nemaju obavezujuću snagu i ne provode se direktno, već služe kao smjernice za uvođenje novih instituta i standarda, te obavezujućih normi kroz nove i izmjenjene zakone i podzakonske akte.

Strateški dokumenti u oblasti rodne ravноправности u BiH

Okvirna strategija za provođenje Konvencije Savjeta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 2015 - 2018. godine²⁵

Okvirna strategija za provođenje Konvencije Savjeta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 2015 - 2018. godine (u daljem tekstu: *Strategija*), koju je usvojio Savjet ministara, značajno je što na domaći teren uvodi principe Istanbulske konvencije i stavlja ih u kontekst BiH.

U *Strategiji* se navodi da je neravnopravnost polova i uzrok i posljedica nasilja nad ženama, te prepoznaje da nasilje proizilazi iz patrijarhalnog poimanja uloge žene u porodici i društvu i diskriminatornih politika i praksi, što negativno utiče i na prevenciju nasilja. *Strategija* prepoznaje da su zakonodavstvo i vladajuća praksa još uvijek u neskladu, te da su zakoni na različitim područjima neusaglašeni i da se ne sprovode.

²⁴ http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2018-0547_HR.html

²⁵ https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/CAHVIO_Strategija.pdf

Brojne su nesaglasnosti i u sprovođenju mjera zaštite žrtava: samo u pojedinim kantonima i u RS žrtve su obuhvaćene socijalnom zaštitom, protokoli o saradnji pružalaca zaštite su zakonska kategorija FBiH, ali su evidentne poteškoće u finansiranju sigurnih kuća i sprovođenje zakonskih mjera (finansiranje 30% s kantonalnog nivoa, a 70% s Federalnog).

Učestalost nasilja i efekti podrške i zaštite još uvijek su nedovoljno istraženo područje. Prepoznat je nedostatak informacija kod žrtava nasilja o mehanizmima zaštite, te se ovdje konstatiuje da su s ovom poteškoćom naročito suočene žene iz marginalizovanih grupacija među kojima i žene sa invaliditetom s obzirom na nepostojanje adekvatnih formata i osmišljenih načina informisanja onih koji pripadaju socijalno isključenim kategorijama i udaljeni iz većih centara. Izolacija koja se često događa ovim grupama žena i prepuštenost samima sebi i najbližem okruženju, i jeste najveća opasnost od nasilja.

Strategija se bavi i pitanjem neusklađenosti krivičnog zakonodavstva u BiH, te mogućnostima zaštite od diskriminacije, o čemu ćemo govoriti posebno.

U okviru strateškog cilja 1. *Strategija* predlaže, o čemu smo već govorili, da je neophodno provoditi ciljane i učinkovite programe prevencije nasilja nad ženama i nasilja u porodici, uključujući ranjive grupe, te uključiti organizacije civilnog društva, među kojima i organizacije osoba sa invaliditetom, u kreiranje preventivnih mjera za suzbijanje nasilja.

Kroz definisanje drugih mjera u okviru strateških ciljeva nisu uzete u obzir specifičnosti kako pojavnih oblika, tako i pružanja zaštite od nasilja nad ženama sa invaliditetom i nasilja u porodici, *Strategija* zahtjeva da se u budućem periodu u većoj mjeri pružaoci zaštite (policijski i pravosudni organi, kao i pružaoci socijalne zaštite i besplatne pravne pomoći) edukuju o rodno zasnovanom nasilju, kako bi adekvatnije reagovali u kriznim situacijama i pružili kvalitetniju zaštitu.

Gender akcioni plan BiH (GAP BiH) za period 2018 - 2022. godine²⁶

Za naše istraživanje najvažnije je ukazati na to da *GAP BiH* (treći po redu koga usvaja Savjet ministara BiH) u postavljanju strateških ciljeva prepoznaje da je neophodno da oni obuhvate i oblast unaprijeđenja položaja višestruko marginalizovanih žena i muškaraca.

Kao jednu od prioritetnih oblasti u okviru strateškog cilja 1. *GAP* prepoznaje „Sprečavanje i suzbijanje nasilja po osnovu pola, uključujući nasilje u porodici kao i trgovinu ljudima”. *GAP* prepoznaje izloženost višestrukoj diskriminaciji, tj. veću izloženost diskriminaciji po više osnova: pol i dob, pol i pripadnost nacionalnoj manjini, pol i imovno stanje, pol i invaliditet, seksualna orientacija, rodni identitet i polne karakteristike. Entitetskim zakonima o zaštiti od nasilja u porodici uspostavljena je obaveza formiranja koordinacionih tijela, multisektorskih timova i potpisivanja protokola o njihovoj saradnji u FBiH. U Republici Srbkoj je 2013. godine usvojen *Opšti protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici*, koji daje smjernice za postupanje svim akterima zaštite. Nama je, za analizu značajno da protokoli ne sadrže specifične mjere za postupanje ukoliko su žrtve nasilje žene ili muškarci sa invaliditetom.

U RS su za prikupljanje podataka o nasilju nad ženama i nasilju u porodici nadležni Gender centar, odnosno Ministarstvo porodice, omladine i sporta, dok je u Federaciji BiH nadležan Gender centar koji je uspostavio elektronsku bazu evidentiranja.

²⁶ https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2018/11/GAP-BiH-2018-2022_B.pdf

Strategije borbe protiv nasilja u porodici u RS i Federacije BiH

Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2014 - 2019)²⁷ i Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013 - 2017)²⁸ uglavnom prate ciljeve i strateške pravce koje postavlja Istanbulска konvencija i Okvirna strategija BiH za sprovođenje ove Konvencije.

Strategija RS navodi podatke dobijene istraživanjem iz 2012. godine da su nasilju izloženije žene sa sela, više mlađe, nego starije životne dobi, a da su žene sa zdravstvenim poteškoćama i invaliditetom podjednako izložene nasilju. S obzirom da ne poznajemo metodologiju ovog istraživanja, te da li je ono uzimalo u obzir specifične pojavnne oblike nasilja koje se događa osobama, odnosno, ženama sa invaliditetom, nećemo dublje ulaziti u analizu navedenih podataka, već ćemo se na ovom mjestu zadovoljiti činjenicom da je nasilje nad ženama sa invaliditetom bilo predmet navedenog istraživanja. Strategija, takođe, konstatiše da kultura „tolerancije na nasilno rješavanje konflikata“ povećava rizike od porodičnog nasilja prema ženama, kao i prisustvo različitih problema poput bolesnog ili nepokretnog člana, alkoholizma ili agresivnog ponašanja člana/članova.²⁹

Strategija Federacije BiH prepoznaće socijalno nasilje (izolacija, isključivanje iz zajednice i diskriminacija), a s aspekta naše analize važno je napomenuti da Strategija navodi da se ove vrste nasilja često događaju osobama sa različitim invaliditetima i oba pola.

Zastupljenost rodne perspektive u strateškim dokumentima u oblasti invalidnosti

Politika u oblasti invalidnosti BiH³⁰, koju je Savjet ministara usvojio 2008. godine, prepoznaće potrebu za uvođenjem rodne perspektive u sve oblasti života osoba sa invaliditetom (obrazovanje, zapošljavanje, pristup socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, razvijanje socijalnih usluga itd.) u kojima postavlja ciljeve i mjere prevazilaženja postojećeg stanja, tj. jasno naglašava da je neophodno raditi na poboljšanju položaja žena i muškaraca sa invaliditetom. Politika, međutim, uopšte ne obrađuje pitanje nasilja nad osobama sa invaliditetom.

U tekstu Strategije unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom u Republici Srpskoj (2017-2026)³¹ koja, iako su u njenoj izradi konsultovane i osobe sa invaliditetom, nije obradila tematiku nasilja u porodici i rodno zasnovanog nasilja, osim što se naglašava da je neophodno obezbijediti sigurnost u porodici za članove, naročito, djecu sa invaliditetom. Ista je situacija i u Strategiji za unapređenje prava i položaja osoba sa invaliditetom u Federaciji BiH (2016-2021)³². Takođe, prepoznata je potreba da se u Strategiji za zaštitu od nasilja u porodici u većoj mjeri uzme u obzir položaj osoba sa invaliditetom u ovoj oblasti.

²⁷ Strategiju usvaja Narodna skupština Republike Srpske. Dostupna na:

<http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Strategija%20za%20suzbijanje%20nasilja%20u%20porodici%202014-2019.pdf>

²⁸ Strategiju je usvojila Vlada Federacije BiH, a objavljena je u „Službenim novinama Federacije BiH“, broj 22/13.

Nova Strategija još nije usvojena, a prethodna je dostupna na:

http://www.gcfbih.gov.ba/wp-content/uploads/2015/10/Strategija_2013_2017_bos_za_web.pdf

²⁹ Navodi iz Strategije za suzbijanje porodičnog nasilja RS (2014 - 2019).

³⁰ <http://www.ibhi.ba/Documents/Publikacije/2008/Politika%20u%20oblasti%20invalidnosti.pdf>

³¹ Strategiju je usvojila Vlada Republike Srpske. Dostupna na:

<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyril/Vlada/Ministarstva/MZSZ/dokumenti/Documents/Strategija%20unapre%C4%91enja%20dru%C5%A1tvenog%20polo%C5%BEaja%20lica%20sa%20invaliditetom.pdf>

³² Strategiju je donijela Vlada Federacije BiH. Dostupna na:

[http://www.fbihvlada.gov.ba/file/Strategija%20za%20unapre%C4%91enje%20prava%20i%20polo%C5%BEaja%20osoba%20s%20invaliditetom%20u%20Federaciji%20Bosne%20i%20Hercegovine%20\(2016.-2021.\)%20.pdf](http://www.fbihvlada.gov.ba/file/Strategija%20za%20unapre%C4%91enje%20prava%20i%20polo%C5%BEaja%20osoba%20s%20invaliditetom%20u%20Federaciji%20Bosne%20i%20Hercegovine%20(2016.-2021.)%20.pdf)

Zakonodavstvo kojim se štiti ravnopravnost polova u BiH

Zakon o ravnopravnosti polova u BiH³³

Zakon o ravnopravnosti polova u BiH (u daljem tekstu: *Zakon*) osnovni je zakon kojim se obezbeđuje uvođenje ravnopravnosti polova u ostvarivanju svih ljudskih prava i tretmana na svim nivoima. *Zakon* je usvojio definicije i kriterijume zaštite od diskriminacije u skladu sa međunarodnim standardima, tj. u svoj tekst inkorporiše odredbe *CEDAW Konvencije* kojima se definiše direktna i indirektna diskriminacija po polu, te uključuje i uz nemiravanje, seksualno uz nemiravanje, poticanje na diskriminaciju i nasilje po osnovu pola kao vidove diskriminacije.

Zakon, baš kao i *CEDAW Konvencija*, među marginalizovanim grupama jedino navodi žene sa sela i to u pogledu garantovanja njihovih ekonomskih prava, dok se žene sa invaliditetom, kao specifična grupacija, ne pominju u tekstu zakona.

Zakon zahtjeva od nadležnih institucija (Agencija za ravnopravnost polova i entitetski centri za ravnopravnost polova) vođenje statistika i praćenje provođenja zakona, te primanje i rješavanje prigovora građana, kao i da se sudska zaštita u ovim pitanjima takođe pruža bez diskriminacije.

U članu 29. *Zakon* propisuje kaznu zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina za počinjeno nasilje, uz nemiravanje ili seksualno uz nemiravanje na osnovu pola kojim se ugrozi mir, duševno zdravlje i tjelesni integritet.

Zakon o zabrani diskriminacije BiH³⁴

Zakon o zabrani diskriminacije BiH (u daljem tekstu: *Zakon*), usvojen po prvi put u BiH 2009. godine, zasluguje našu pažnju imajući u vidu da diskriminacija prethodi mnogim oblicima nasilja, te da su je učesnici ovog istraživanja višestruko naglašavali kao uvod u emocionalno nasilje.

Za razliku od *Zakona o ravnopravnosti polova*, koji prepoznaje razliku između polne i rodne pripadnosti, ali je ne uvodi terminološki, *Zakon o zabrani diskriminacije* u članu 2. uvodi i termin „rod” i zabranjuje, među ostalim, diskriminaciju po osnovu rodnog identiteta i polnih karakteristika. Značajno je napomenuti da ovaj zakon, u svojim izmjenama iz 2016. godine, uvodi i invaliditet kao mogući osnov za diskriminaciju, ali ne definiše višestruku diskriminaciju, tj. ne prepoznaje mogućnost veće izloženosti i težih oblika diskriminacije koja se događa po više osnova, npr. žena sa invaliditetom.

Osim uz nemiravanja i seksualnog uz nemiravanja, o čemu smo ranije govorili, ovaj zakon daje i sljedeće definicije, koje prepoznajemo kao značajne za zaštitu osoba sa invaliditetom, s obzirom na iskustva koja smo prikupili od osoba sa invaliditetom koje su učestvovali u fokus grupama:

„Mobing je oblik nefizičkog uz nemiravanja na radnom mjestu koji podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog.

³³ („Službeni glasnik BiH”, br. 16/03 i 102/09), tekst *Zakona* nalazi se na:

https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/zakon_o_ravnopravnosti_spolova_BiH.pdf

³⁴ („Službeni glasnik BiH”, br. 59/09 i 66/16). Tekst *Zakona* nalazi se na:

<https://www.osce.org/bs/mission-to-bosnia-and-herzegovina/378835?download=true>

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu jedne od nabrojanih osnova iz člana 2. ovog zakona, u skladu s definicijom diskriminacije sadržanom u članu 2. ovog zakona.”

Zakon navodi da je centralna institucija za zaštitu ljudskih prava institucija ombudsmena, kojoj se građani mogu obratiti prigovorom, te uvodi sljedeća pravna sredstva: tužba za utvrđivanje diskriminacije, tužba za zabranu ili otklanjanje diskriminacije, tužba za naknadu štete, te javno objavljivanje presude kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje na trošak tuženika. Osim navedenih, Zakon uvodi i kolektivnu tužbu za zaštitu od diskriminacije - pravno sredstvo za zaštitu prava koje je na raspolaganju udruženjima ili drugim organizacijama koje se bave zaštitom ljudskih prava, odnosno prava određene grupe osoba.

Zakonodavstvo u oblasti zaštite od nasilja u porodici

Entitetske strategije u oblasti borbe protiv nasilja u porodici, o kojima je ranije bilo riječi, navode *Porodični zakon* kao jedan od pravnih izvora za zaštitu od nasilja u porodici, tj. ovim zakonom se regulišu porodični odnosi, ravnopravnost članova porodice i obaveze pružanja podrške i pomoći između njih. I vanbračnoj zajednici pružena je jednaka pravna zaštita, što kasnije potvrđuje i zakon o zaštiti od porodičnog nasilja. *Porodični zakon Federacije BiH* u članu 4. zabranjuje nasilje u porodici bračnog partnera i bilo kojeg drugog člana, te prepoznaje da je nasilje svako narušavanje fizičkog ili psihičkog integriteta i poziva se na njegovu definiciju iz *Zakona o ravnopravnosti polova BiH*. Takođe, jedno poglavlje posvećeno je posebnim postupcima zaštite, te u članovima 380-382. predviđa da zaštitu od nasilja pružaju policija, organ starateljstva i sud za prekršaje.

Oba entitetska zakona sadrže i odredbu kojom se utvrđuje da brak „ne može zaključiti lice koje zbog duševne bolesti, duševne nerazvijenosti ili iz drugih razloga nije sposobno za rasuđivanje“ (član 32. PZRS). Ovakva odredba predmet je rasprave u novije vrijeme u međunarodnim odnosima, s obzirom na činjenicu da se oduzimanju poslovne sposobnosti pristupalo sa nedovoljno jasnim utvrđenim stvarnim sposobnostima lica, te da li se ovakav postupak mogao zamijeniti institucionalnom podrškom u donošenju odluka. Akcenat analize entitetskih zakona o zaštiti od nasilja u porodici³⁵ stavićemo na mogućnost zaštite od nasilja i korišćenja mehanizama zaštite za osobe sa invaliditetom, te pitanje koliko su zakoni rodno osjetljivi. Kako je to navedeno u članu 6. *Zakona RS* nasilje u porodici predstavlja svaku radnju člana porodice kojom se ugrožava spokojstvo, psihički, tjelesni, seksualni ili ekonomski integritet drugog člana porodice ili porodične zajednice.

Član 8. *Zakona RS* predviđa da posebnu psihosocijalnu pomoć i socijalnu i medicinsku zaštitu u skladu sa zakonima iz oblasti zdravstvene i socijalne zaštite imaju, među ostalim ugroženim grupama (djeca, stara lica i lica pod starateljstvom), lica sa invaliditetom. S obzirom da ne postoje podzakonski akti kojima se ovo uređuje, niti postoje smjernice za pružanje pomoći i podrške osobama sa invaliditetom, nije jasno u čemu se ova posebna pomoć i zaštita ogleda. U članu 11. *Zakon* obavezuje subjekte zaštite na pružanje zaštite i pomoći bez odlaganja, vodeći računa o najboljem interesu žrtve naročito ako žrtva pripada posebno zaštićenim kategorijama iz ovog zakona. *Zakon Federacije BiH* nema ovakav član, ali navodeći radnje koje podrazumijeva porodično nasilje decidno navodi one usmjerene na ugrožavanje fizičkog i psihičkog integriteta djeteta i starog lica, kao i zanemarivanje u njihovom odgoju, odnosno, njegovanju i liječenju. Treba imati na umu da *Zakon Federacije BiH* u članu 3. obavezuje na primjenu međunarodnih standarda u pružanju zaštite od nasilja u porodici, o kojima smo ranije govorili.

³⁵ *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici RS* („Službeni glasnik RS”, br. 102/12, 108/13 I 82/15), *Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH* („Službene novine Federacije BiH”, br. 20/13 I 99/15)

Govoreći o radnjama nasilja i pružanju posebne zaštite, oba zakona posebno navode zaštitu djece o čemu postoje i posebni protokoli, dok iz radnji koje su navedene kao radnje nasilja nije vidljivo da se zakon posebno osvrće na specifičnije ponašanje kojima se vrši nasilje prema osobama sa invaliditetom. Zakoni, takođe, navode radnje koje se prekršajno sankcionisu, dok je u oba entiteta inkriminisano i krivično djelo nasilje u porodici.

Oba entitetska zakona uspostavljaju zakonski okvir za osnivanje i smještaj žrtve u sigurnu kuću kao način njihovog privremenog zbrinjavanja. *Zakon Federacije BiH* poznaje i mjeru smještanja žrtve u drugu odgovarajuću instituciju ili porodicu kada organ starateljstva ocijeni da je to povoljnije za žrtvu i uz saglasnost žrtve nasilja. Pružanju pomoći i podrške žrtvi pristupa se multisektorski, što obezbjeđuje stručni tim centra za socijalni rad. Upitna je efikasnost ovih mjera, ako je žrtva nasilja žena ili muškarac sa invaliditetom.

Oba entitetska zakona predviđaju iste zaštitne mjere, a njihovo provođenje dalje se reguliše podzakonskim aktima nadležnih ministarstava.

Za naše istraživanje važno je napomenuti da ni jedan od zakona, a ni podzakonski akt, ne obavezuju organe zaštite od nasilja da u svoje evidencije unose informacije o tome da li žrtve nasilja u porodici pripadaju nekoj od posebnih grupacija, te ukoliko je riječ o osobama sa invaliditetom, o kojoj je vrsti tjelesne, senzorne ili intelektualne poteškoće riječ.

Zaštitne mjere i uslovi za osnivanje sigurnih kuća sprovode se u skladu sa podzakonskim propisima oba entiteta. *Pravilnik o standardima za realizaciju sigurne kuće* propisuje obavezu obezbjeđivanje ulaza u sigurnu kuću bez arhitektonskih barijera, dok se o pristupačnosti prostorija, programa i aktivnosti namijenjenih žrtvama ne govori pri navođenju standarda (posebno ukazujemo na poteškoće žena sa invaliditetom s kojima se suočavaju u zdravstvenoj zaštiti, tj. pri ginekološkim i drugim pregledima). Kada je u pitanju stručni rad sa žrtvama, predviđeno je da u sigurnoj kući obavezno treba da budu zaposleni: socijalni radnik, psiholog, pravnik i medicinski tehničar, dok se drugo osoblje, što je važno za osobe sa invaliditetom, može po potrebi angažovati.

U *Pravilniku o načinu provođenja zaštitnih mjera za počinioce nasilja u porodici* koje su u nadležnosti policije Federacije BiH iz marta 2014. godine, u članu 37. predviđeno je da pri pružanju zaštite ženama ili djeci može biti formiran stručni tim od predstavnika policije, organa starateljstva, zdravstvene ustanove i nevladinih organizacija koje se bave pitanjima iz oblasti nasilja u porodici. Oni imaju zadatak da pomažu pravilnom provođenju zaštitne mjere i da predlaže druge mjere i radnje radi osiguranja i sprečavanja daljnog nasilja nad žrtvom u porodici, kao i kvalitetnijeg smještaja žrtve nasilja. Važno je napomenuti da je ovim *Pravilnikom* predviđen multisektorski pristup pri procjeni ugroženosti žrtve od nasilja, te određivanju zaštitne mjere i njenog trajanja, a koji uzima u obzir karakteristike počinjoca i žrtve. U sačinjavanju ove projekcije važnu ulogu imaju stručna lica koja pružaju socijalnu zaštitu, čija se uloga ogleda u tome da sačini i dostavi policijskom organu socijalne anamneze porodice, mišljenje stručnog tima sastavljenog od stručnih radnika, te o uslovima za sigurno sprovođenje zaštitne mjere. To daje mogućnost da se na adekvatan način pruži zaštita osobama sa invaliditetom koje su suočene sa potrebom tuđe njege i pomoći i posebnim uslovima u pogledu pristupačnosti prostora za smještaj.

S druge strane, *Pravilnik* ne sadrži odredbe o tome kako prevazići situaciju na terenu kada policijski službenici treba da pruže primarnu zaštitu žrtvi osobi sa invaliditetom, te na koji način, ukoliko postoji poteškoća u komunikaciji sa osobom sa invaliditetom (osobe sa oštećenim sluhom i govorom, kao i osobe sa intelektualnim poteškoćama) na adekvatan način uzeti izjavu od nje.

Još jednom ćemo naglasiti da je pri zaštiti žrtava od porodičnog nasilja i provođenje ovih mjera uzeto u obzir opšte, odnosno, prosječno stanje žrtve, a da zaštita određenih kategorija lica koja se suočavaju sa specifičnostima u načinu ostvarivanja svojih prava ostaje u sferi ad hoc postupanja stručnih lica koja se u tim situacijama dodatno angažuju u pružanju zaštite.

Zakonski akti o zaštiti lica sa mentalnim poteškoćama³⁶

Boravak lica sa intelektualnim poteškoćama i narušenim mentalnim zdravljem u institucijama zdravstvene i socijalne zaštite u novije vrijeme izjednačava se sa životom u porodici, tj. odnosi prava i obaveza u postupanju prema ovim licima u institucijama mogli bi se uporediti sa onima u porodici, jer se često, naročito u manje razvijenim sistemima kakav je naš, pribjegava ovom načinu zbrinjavanja čak i kad za to ne postoji stvarna i zakonska opravdanost. Ovo se događa uslijed nerazvijenih mehanizama podrške njihovom životu u zajednici.

Entitetska zakonodavstva u ovoj oblasti obavezuju pružaoce zaštite na poštovanje dostojanstva ličnosti, zabranu zlostavljanja, stavljanja u neravnopravan položaj, te obavezu zaštite od nasilja po osnovu pola, uz nemiravanja i seksualnog uz nemiravanja u smislu odredbi *Zakona o ravnopravnosti polova u BiH*, što ukazuje na načelno uvođenje rodne osjetljivosti u pružanje zaštite. Istovremeno, rezultati terenskog istraživanja ukazuju na dijametralno suprotnu situaciju na terenu, od one koju su zakoni namjeravli postići. Ostale odredbe entitetskih zakona rodno su neutralne.

Zakon, takođe, zahtjeva da se liječenje provodi uz što manje ograničavanje prava i sloboda lica, da se medicinski tretman sprovodi u vanbolničkim uslovima uz uključivanje podrške lokalne zajednice, da se licu na liječenju omogući obrazovanje, rad uz naknadu, pristup pravnoj zaštiti i pomoći, komunikacija i zadovoljavanje drugih kulturnih i vjerskih potreba, te da se njihov pristanak na preduzimanje medicinskih mjera obezbijedi kad god je to moguće ili da se obezbijedi pristanak zakonskih zastupnika i staratelja ukoliko nije moguće da lice sa intelektualnim poteškoćama ili duševnim oboljenjima razumije postupak liječenja i pružanja zaštite. Takođe, moguće je u svakom trenutku da lice koje je dalo pristanak i povuče svoju odluku i prestane sa medicinskim tretmanom. Ista je situacija i sa provođenjem biomedicinskog istraživanja. Zabranjena je primjena psihohirurgije i kastracije, prisilnog smještanja u ustanovu i otkrivanja podataka o medicinskoj dokumentaciji i stanju lica sa poremećajima mentalnog zdravlja.

Zakon zabranjuje primjenu fizičke sile i izolacije, odnosno, dozvoljeni su samo ako je to jedino sredstvo da se lice spriječi da svojim ponašanjem ne ugrozi bezbjednost drugih lica ili imovine samo u trajanju dok postoji ovakva opasnost i uz stalno praćenje medicinskog osoblja.

³⁶ *Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima* („Službeni glasnik RS”, br. 46/04). Dostupno na:
<http://www.vladars.net/sr-SP-Cyril/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Documents/Zakon%20o%20zastiti%20lica%20sa%20mentalnim%20poremećajima.pdf> i *Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama* („Službene novine FBiH”, br. 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13). Dostupno na: http://compendium.dash.ba/uploads/1430416684%20latinica_zakon_o_zastiti_lica_sa_mentalnim_poremećajima_rs.pdf

Zaštita od rodno zasnovanog nasilja osoba sa invaliditetom u krivičnom zakonodavstvu³⁷

Krivično zakonodavstvo u BiH u posljednjih 15-tak godina postepeno se usklađuje sa međunarodnim propisima o kojima smo govorili (npr. Istanbulskom konvencijom), a kojima se štiti lični integritet žena, pa i žena sa invaliditetom. Ovo za posljedicu ima uvođenje novih krivičnih djela, odnosno tretiranje radnji nasilja, koja ranije nisu smatrana krivičnim djelom, što utiče na način kažnjavanja počinioца.

Daćemo primjere³⁸ krivičnih djela protiv života i tijela koje tretiraju krivični zakoni, a za koje bilježimo da su djela od kojih su osobe sa invaliditetom u posebnom riziku: protivpravni prekid trudnoće, genitalno sakraćenje, prinudna sterilizacija, napuštanje nemoćnog lica, obljava nad nemoćnim licem, kršenje porodičnih obaveza, ograničavanje slobode kretanja.³⁹

Naročit izazov za predstavnike pravosudnih organa predstavljaju krivična djela učinjena nad osobama sa invaliditetom s obzirom da su prilično neprecizne formulacije koje se koriste u zakonu „nemoćno lice”, „lice o kojem je član porodice po zakonu dužan da se stara”, „lice koje se nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti”.

U nekim krivičnim djelima kao što je protivpravno lišenje slobode, prijetnje i sl., kojima se, takođe, ugrožava lični integritet ili se koristi pozicija podređenosti ili zavisnosti, nije izdvojena inkriminacija ukoliko se djelo učini prema članovima porodice ili koristeći njihove lične karakteristike koje ih čine ugroženijima od činjenja krivičnih djela.

Položaj osoba sa invaliditetom u postupcima pred organima javne uprave i pravosudnim organima

Pravo na jednak pristup pravdi je jedno od osnovnih ljudskih prava koje je zastupljeno u međunarodnim i domaćim pravnim načelima koje poznaju svi navedeni propisi. Ovdje ćemo ukazati na mogućnosti ostvarivanja ovih prava za osobe sa invaliditetom, s naročitim akcentom na žene.

Kako se to navodi u literaturi, pravo na pristup pravdi je složeno pravo, jer njegovim ostvarivanjem se ne zadovoljava samo jedno pravo, već je i instrument za ostvarivanje drugih prava.

I ovdje moramo razlikovati mogućnosti koje pruža zakonodavstvo, koje podrazumijeva načela jednakosti pred zakonom za sve građane, jednak pristup pravdi i nediskriminacija po bilo kojem osnovu, osnovna načela, i praksi u kojoj brojni faktori utiču na to da se ova načela u praksi ne mogu realizovati za pojedine manjinske grupacije.

³⁷ Krivični zakonik Republike Srpske („Službeni glasnik RS”, br. 64/17). Tekst Zakona se nalazi na: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Krivicni-zakonik-Republike-Srpske-2017.pdf> i Krivični zakon Federacije BiH („Službene novine Federacije BiH”, br. 36/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17). Tekst Zakona se nalazi na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Krivicni_zakon_FBiH.pdf

³⁸ U mnogim navedenim slučajevima Krivični zakon Federacije BiH nije naveo porodične odnose, situaciju podređenosti ili zavisnosti žrtve, te za krivična djela koja ćemo navesti ima iste ili blaže kazne, te ćemo se stoga koristiti nazivima krivičnih djela i navesti zaprijećene kazne iz Krivičnog zakonika RS donešenog 2017. kao datumom mlađeg.

³⁹ Što podrazumijeva kršenje zakonom utvrđenih porodičnih obaveza prema članu porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara, te se ono nađe u teškom položaju.

„Jednakost u primjeni zakona u postupcima se postiže ostvarivanjem prava na pristup pravdi, čiju srž čine procesna prava: pravo na efektivan pristup nadležnom organu za odlučivanje, pravo na javan i fer postupak, pravo na odlučivanje u razumnom roku, pravo na djelotvorno pravno sredstvo, pravo na adekvatno obeštećenje.“⁴⁰

Ostvarivanje svakog od ovih prava za osobe sa invaliditetom moglo bi se posebno analizirati, što bi trebalo biti predmet nekog novog izvještaja. Ovdje ćemo se samo zadovoljiti paušalnom ocjenom o neusklađenosti ustavnih i zakonskih obaveza države i praktičnih mogućnosti za ostvarivanje prava, naročito imajući u vidu da tematika našeg izvještaja podrazumijeva hitnost preuzimanja mjera na zaštiti žrtve nasilja sa invaliditetom, njenog adekvatnog zbrinjavanja i vođenje pravičnog i adekvatnog postupka.

Međunarodni dokumenti među kojima i *UN Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom*, član 13. obavezuju države da propisu mjere koje omogućavaju, kako je to u pomenutoj publikaciji navedeno, princip afirmativne akcije, odnosno, mjere koje omogućavaju pristup mehanizmima ostvarivanja prava određenih grupacija i uvažavanje razlika. U pomenutom članu *Konvencije* koristi se izraz „pravo na razumne adaptacije u svim vrstama postupaka, uključujući i preliminarne faze kao što su uviđaji i istraga“.

Uzevši u obzir kontekst BiH, možemo konstatovati da je zakonskom regulativom, kako pred organima javne uprave, tako i u postupcima pred sudovima garantovano da se osobama sa senzornim oštećenjima (naročito oštećenje sluha) prilagodi postupak, te da se pruži pomoć i asistencija onima koji iz različitih razloga ne mogu da učestvuju u postupku. U ovom smislu, osobe sa invaliditetom umnogome se poistovjećuju sa neukim licima, iako je pomoć i asistencija koja im je potrebna znatno različita. Stoga je veoma upitno i sprovodenje u praksi načela ravnopravnosti stranaka u postupku, tj. postavlja se pitanje koliko je sluha za iskaze osoba sa invaliditetom pred organima, s obzirom da često nisu u poziciji da na način većine prezentuju svoj slučaj i koriste dokazne materijale.

⁴⁰ Izraz korišćen u publikaciji *Pravo osoba s invaliditetom na jednak pristup pravdi, prethodno pitanje svih prava*. Udrženje mladih sa hendičepom Crne Gore, utorka: Miroslava-Mimalvanović. Podgorica, 2016.

IV

Analiza podataka prikupljenih putem upitnika

U ovom poglavlju ćemo predstaviti analizu odgovora na upitnik koji je kreiran za potrebe ovog istraživanja i distribuiran učesnicima/cama fokus grupa prije samog početka fokus grupe, kako bi se izmjerili stavovi i mišljenja učesnika/ca o rodno zasnovanom nasilju, bez prethodnog upoznavanja sa temom. Upitnik je, takođe, putem mejla distribuiran osobama sa invaliditetom koje nisu učestvovali u fokus grupama. Informacije iz upitnika predstavljaju nadopunu informacija i materijala koji su dobijeni putem fokus grupe i razgovora sa ekspertima, a ujedno su korišteni i kao instrument za prikupljanje većeg broja kvantitativnih podataka kao i za identifikaciju veza između varijabli.

Opšti podaci

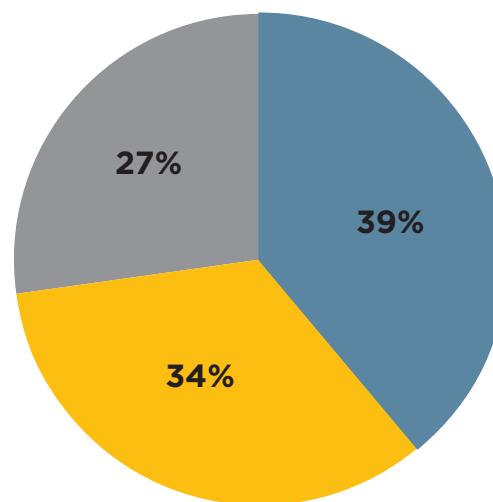
Na upitnik su odgovorile ukupno 102 osobe, pri čemu su 54% ispitanih osobe ženskog pola, a 46% osobe muškog pola, čime je postignut približni podjednak omjer uključenosti oba pola u provođenju istraživanja. Ispitanici/e su starosne dobi od minimum 15 do maksimum 71 godinu.

Kao što vidimo iz grafikona br. 1 mlade osobe sa invaliditetom (od 18 do 35 godina) su zastupljene nešto više u odnosu na osobe srednjih godina (od 35 do 50) i osobe preko 50 godina starosti.

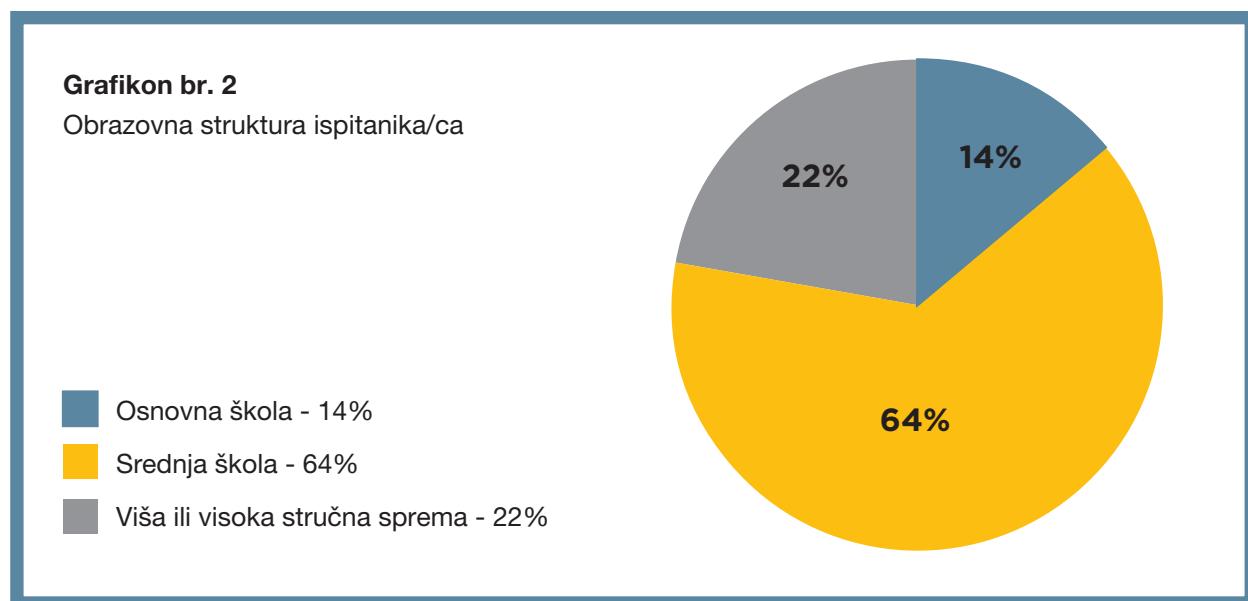
Grafikon br. 1

Starosna struktura ispitanika/ca

- █ Do 35 godina
- █ Od 35 do 50 godina
- █ 50 i više godina

Obrazovna struktura učesnika/ca pokazuje da su u ovom istraživanju najviše učestvovali osobe sa stečenim srednjim stepenom obrazovanja, i to njih 64%. Od ukupnog broja ispitanika njih 14% je završilo samo osnovnu školu, dok 22% ima više ili visoko obrazovanje.

Najveći broj ispitanika/ca spada u kategoriju nezaposlenih, njih 49%. Zaposlenih među ispitanicima/cama ima 31%, dok su njih 8% student/ce ili u nekom drugom obrazovno - edukativnom procesu, a 12% je povremeno angažovano u nevladinom sektoru.

Ukoliko saberemo procenat nezaposlenih sa osobama povremeno angažovanim u nevladinom sektoru, vidimo da se populacija osoba sa invaliditetom i u našem uzorku populacije nalazi u nezavidnom položaju na tržištu rada, iako su u konkretnom slučaju u visokom procentu u posjedu stručnih ili visokoškolskih diploma, te da je (ako izuzmemo osobe trenutno u procesu obrazovanja) skoro 75% osoba iz našeg uzorka ili nezaposleno ili u nesigurnim radnim odnosima.

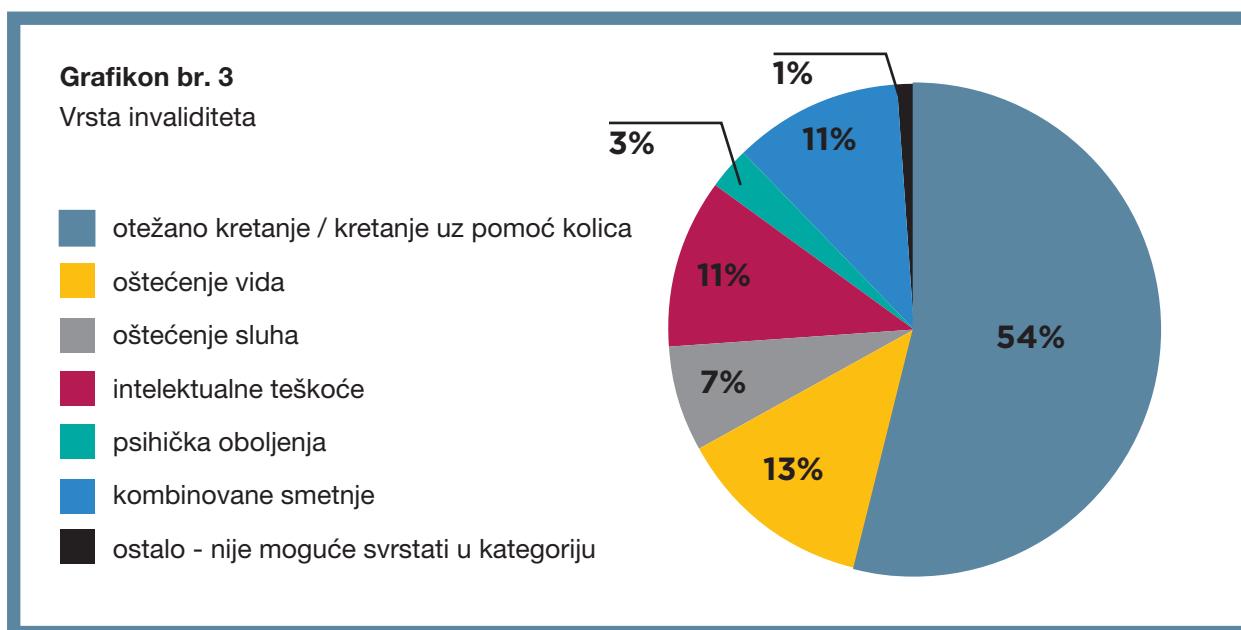
Pored toga, možemo uočiti, prema podacima vidljivim u tabeli br.1, da je veći procenat nezaposlenih osoba među ženama i zaposlenih među muškarcima u našem uzorku, što ukazuje na opšti trend nepovoljnih uslova za žene na tržištu rada kao i na tendencije u društву da se žene pasiviziraju, zarobe u sferu privatnog i učine ekonomski zavisnima. Međutim, iako je razlika u procentima vidljiva (tabela br. 1), u našem uzorku populacije Hi-kvadrat (χ^2) test, adekvatan za analizu odnosa između nominalnih skala, ne potvrđuje značajnija odstupanja i razlike.

Tabela br. 1

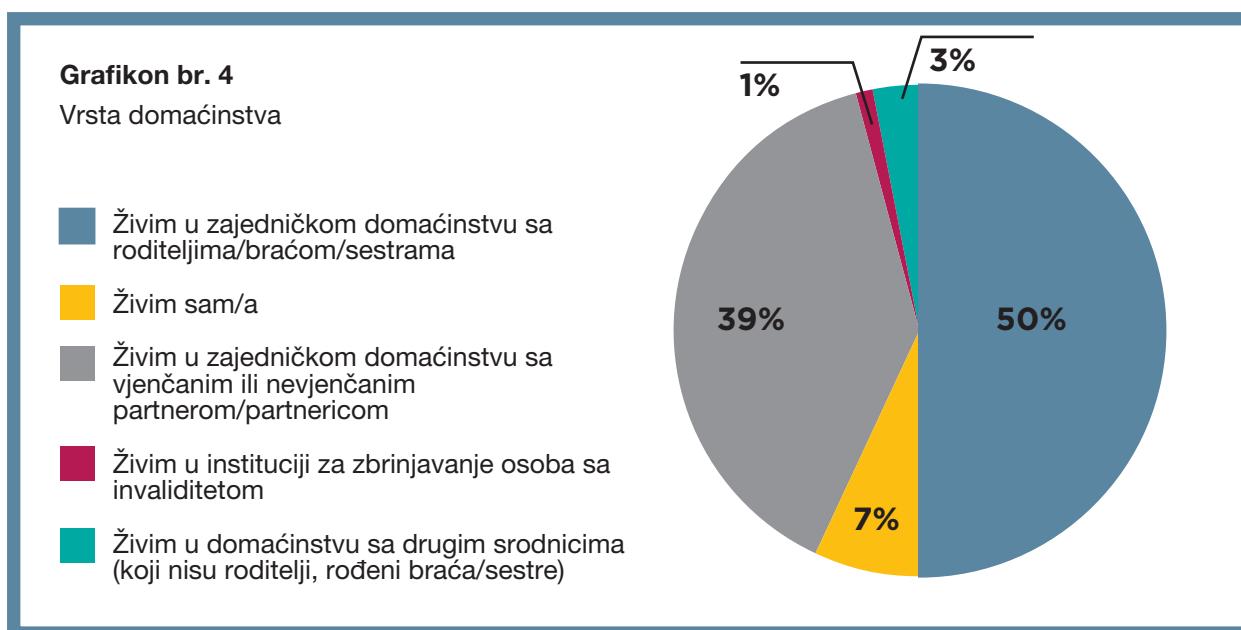
Radni status vs. pol

		Radni status					
		Zaposlen/a	Nezaposlen/a	Trenutno u procesu obrazovanja	Povremeno angažovan/a u nevladinom sektoru	Total	
Kog ste spola?	muškog	Ukupno	15	19	3	6	43
		procentualno	34.9%	44.2%	7.0%	14.0%	100.0%
	ženskog	Ukupno	15	28	5	5	53
		procentualno	28.3%	52.8%	9.4%	9.4%	100.0%

Na osnovu odgovora koji su ispitanici/ce navodili njih 54% imaju invaliditet uzrokovani otežanim kretanjem ili nemogućnošću kretanja bez kolica (grafikon br. 3.). Slijede ih ispitanici koji imaju invaliditet uzrokovani oštećenjem vida kojih je 13%, dok njih 11% ima invaliditet uzrokovani intelektualnim poteškoćama. Invaliditet uzrokovani oštećenjem sluha navodi 7% ispitanika/ca, a 3% invaliditet uzrokovani psihičkim oboljenjem. Njih 11% dalo je odgovore u kategoriji ostalo što, uglavnom, podrazumijeva kombinovane smetnje. Nezanemariv broj ispitanika/ca odgovarajući na pitanje o vrsti invaliditeta navode dijagnoze (npr. MS, mišićna distrofija, bolest modernog doba i sl.) što ukazuje na sklonost da vlastito stanje posmatraju i definišu kroz dijagnozu (medicinski model), ne stepen funkcionalnosti. Takve odgovore smo, u analizi, svrstali u pripadajuću kategoriju funkcionalnosti. Međutim, 1% odgovora se odnosio na neprecizan podatak oboljenja koji nije bilo moguće obraditi, poput odgovora „bolest modernog doba”.

Od ukupnog broja ispitanika njih 50% živi u zajedničkom domaćinstvu sa roditeljima/braćom ili sestrama, dok njih 39% živi sa sa vjenčanim/nevjenčanim partnerom ili partnerkom. Njih 7% žive sami, 3% žive u domaćinstvu sa drugim srodnicima, dok je 1% ispitanik/ca živi u nekoj od institucija za zbrinjavanje osoba sa invaliditetom (grafikon br. 4).

Rodno zasnovano nasilje - mišljenja i stavovi

Na samom početku dijela upitnika koji propituje mišljenja i stavove, a s ciljem da ispitamo koliko su ispitanici/ce početno upoznati sa značenjem termina, osim u fokus grupama, pitale smo ispitanike/ce i u upitniku da li su upoznati sa značenjem termina rodno zasnovano nasilje. Od ukupnog broja, njih 70% odgovorilo je da je upoznato sa značenjem termina rodno zasnovano nasilje, a njih 30% dalo je negativan odgovor.

S obzirom na to da su više od 95% osoba koje su odgovarale na upitnik istovremeno i učesnici/ce fokus grupe, korisno je prisjetiti se podatka iz analize fokus grupe koji ukazuje na to da učesnici/e većinom ne mogu da objasne termin rodno zasnovano nasilje ili ga pogrešno definišu. Ukoliko poredimo ova dva podatka, možemo zaključiti da iako ispitanici/e većinom, prema podacima iz upitnika, smatraju da su upoznati sa terminom rodno zasnovano nasilje, ipak ga većinski pogrešno ili preusko shvataju.

Tradicionalni vs. moderni stavovi

Ispitanici/ce su zamoljeni da ocijene stepen slaganja, odnosno neslaganja sa datim tvrdnjama na skali od 1 do 5, pri čemu 1 označava potpuno neslaganje, a 5 apsolutno slaganje sa navedenim iskazima.

Sa tvrdnjom „**Za porodicu je najbolje da muškarac zarađuje a žena da se posveti kući i porodici**”, 60% ispitanika/ca uopšte se ne slaže, djelimično se ne slaže 6% ispitanika/ca. Njih 18% u potpunosti se slaže, a 4% ispitanika/ca djelimično se slaže, dakle ukupno 22%. Njih 11% nisu sigurni u ispravnost navedenog iskaza. Sa tvrdnjom „**Pravi muškarac treba da zna da popravi kvar u kući**” se u potpunosti slaže 49% ispitanika/ca, što je skoro polovina od ukupnog broja, a taj podatak može da se doveđe u vezu sa stereotipom o tehničkom umijeću muškaraca (kada obavljaju poslove u kući, to su najčešće poslovi kućnih popravki, upravljanje novcem, plaćanje računa i sl., dok su žene tradicionalno zadužene za kuvanje, održavanje čistoće u kući, njegu i brigu o djeci i nemoćnima itd.). Njih 15% se uopšte ne slaže s ovim iskazom, a njih 13% nije sigurno u tačnost navedenog iskaza. Prema rezultatima, 9% ispitanika/ca djelimično se ne slaže, a njih 14% djelimično se slaže sa navedenim.

Uz pomoć stepena slaganja ili neslaganja sa prethodno dva navedena iskaza pokušale smo da dobijemo podatke o stepenu tradicionalnih stavova kod osoba, kako bismo ispitale uticaj istog na druge odgovore. Ukupan rezultat prethodna dva odgovora smo pretvorile u novu varijablu koja nam govori o stepenu tradicionalnih stavova kod ispitanika/ca, koju ćemo iskoristiti u nastavku analize.

Rodno zasnovane uloge i OSI

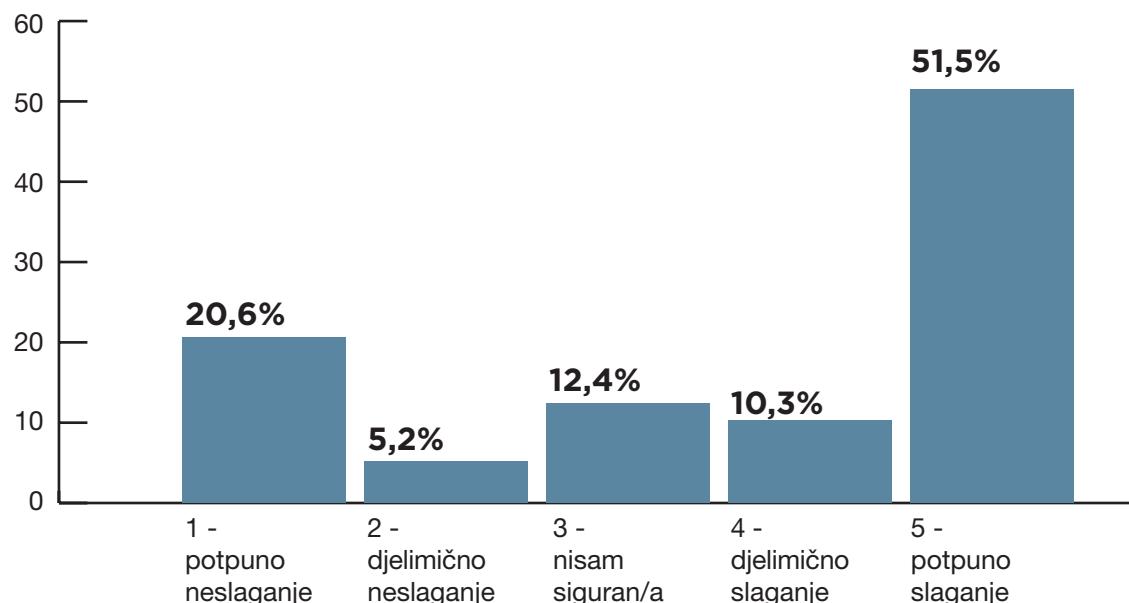
Sa tvrdnjom „**Za osobe sa invaliditetom nije toliko važno da li su muškarci ili žene ako ne mogu da izvršavaju zadatke za koje su u porodici zaduženi muškarci i žene**” u potpunosti se slaže 51,5% ispitanika/ca, a djelimično se slaže njih 10% (grafikon br. 5). U potpunosti se ne slaže 21% ispitanika, dok se njih 5% djelimično ne slaže. U navedenu tvrdnju nije sigurno njih 12%.

Ovaj podatak potvrđuje zaključke mnogobrojnih istraživanja koji ukazuju na to da se osobe sa invaliditetom čvrsto identifikuju prvenstveno sa svojim invaliditetom, pri tome često zaboravljajući na druge specifičnosti, kao što su na primjer: klasa, rod, etnička pripadnost, boravišni status itd., koje određuju

njihov položaj u društvu, na mogućnost socijalnog isključivanja i stepen ranjivosti kada je riječ o izloženosti nasilju, a što je često i posljedica odnosa samog društva prema osobama sa invaliditetom kao i njihovog položaja unutar njega.

Grafikon br. 5

Tvrđnja: Za osobe sa invaliditetom nije toliko važno da li su muškarci ili žene ako ne mogu da izvršavaju zadatke za koje su u porodici zaduženi muškarci i žene

Prisjetimo se, u ovom kontekstu, podatka iz analize fokus grupa, gdje aktivisti/kinje za prava i predstavnici organizacija osoba sa invaliditetom navode da je u BiH situacija takva da za osobe sa invaliditetom izazov borba za osnovne životne uslove i pristup socijalnim uslugama, elementarnim pravima, tako da teško stignu da razmišljaju o bilo čemu drugom, a što se reflektuje i na aktivnosti i rad samih organizacija. Sa druge strane, sama stigmatizacija i diskriminacija osoba prvenstveno na osnovu invaliditeta olakšava da druge specifičnosti ostanu neprimjećene ili čak osporavane. Na ovom mjestu je korisno ponovo navesti primjer djevojaka i djevojčica sa intelektualnim poteškoćama, koje su, prema informacijama dobijenim iz fokus grupa i razgovora sa ekspertima, često žrtve seksualnog zlostavljanja i iskorištavanja sa jedne strane, a sa druge strane im se osporava pravo na samostalan život, brak i majčinstvo. Tu možemo konstatovati izraženu tendenciju da se žena sa intelektualnim poteškoćama objektivizuje, pri čemu je njen tijelo česta meta seksualnih napada, o čemu se u javnosti niti govori niti reaguje dovoljno.

Nema značajne statističke razlike između odgovora muškaraca i žena prilikom ocjene stepena slaganja sa prethodno navedenim iskazom, kod osoba u našem uzorku populacije, što je pokazao t-test kao relevantan u analizi odnosa između kategorijalnih i kontinuiranih varijabli. Međutim, statistički značajna razlika kod ocjene stepena slaganja sa navedenim iskazom se može konstatovati kod osoba sa višim stepenom „tradicionalnih“ stavova, što je pokazala analiza korelacije između ove dvije varijable⁴¹. Osobe koje iskažu viši stepen tradicionalnih shvatanja po pitanju rodnih uloga i rodnih odnosa⁴² značajno češće i jače se

⁴¹ Pearsonov r koeficijent je .206, u pozitivnom odnosu, a nivo značajnosti 0,04 pri čemu je statističkom teorijom određeno da je korelacija signifikantna na nivou 0,05 i niže.

⁴² Osobe koje su pokazale veći stepen slaganja sa izjavama iz pododjeljka 3.1.

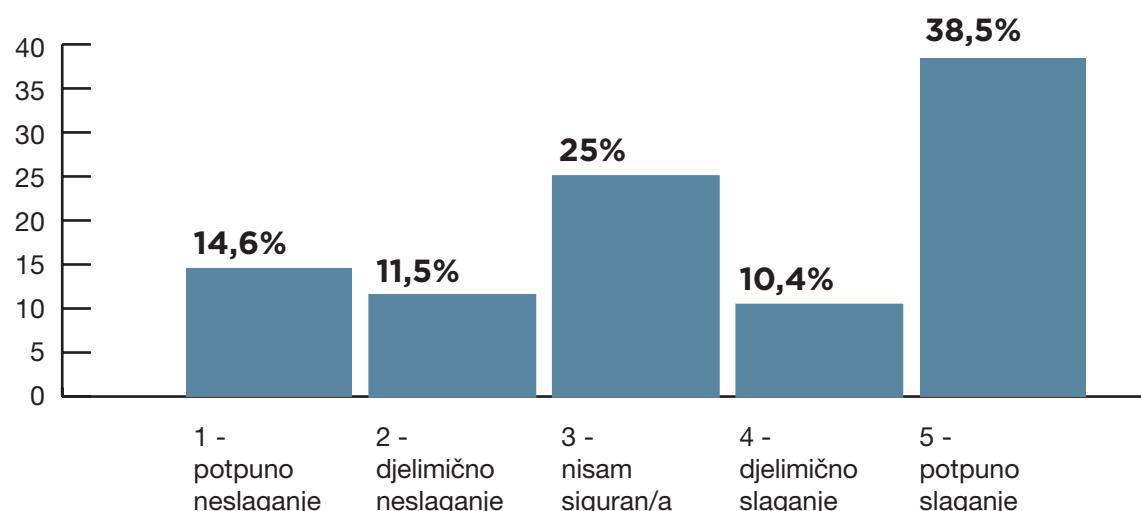
slažu sa iskazom: „Za osobe sa invaliditetom nije toliko važno da li su muškarci ili žene ako ne mogu da izvršavaju zadatke za koje su u porodici zaduženi muškarci i žene”, nezavisno od toga da li su muškarci ili žene. Dakle, osobe koje preuzimaju ideal muškosti i ženskosti, standarde normalnosti s tim povezane i rodno nametnute uloge koje propisuje pretežno tradicionalno i patrijarhalno društvo kakvo je društvo u BiH, češće osobama sa invaliditetom osporavaju rodni identitet, te se, vjerovatno, i sami osjećaju manje kao muškarci ili žene u odnosima sa drugima zbog svog invaliditeta.

Nasilje i izloženost nasilju OSI

Sa tvrdnjom „Osobe sa invaliditetom su u većoj mjeri izložene nasilju u odnosu na osobe iz šire populacije” uopšte se ne slaže njih 15%, dok se njih 12% djelimično ne slaže. U potpunosti se slaže 39% ispitanika/ca, a njih 10% se djelimično slaže. Od ukupnog broja ispitanika/ca njih 25% nije sigurno u tačnost navedenog iskaza.

Grafikon br. 6

Tvrđnja: Osobe sa invaliditetom su u većoj mjeri izložene nasilju u odnosu na osobe iz šire populacije

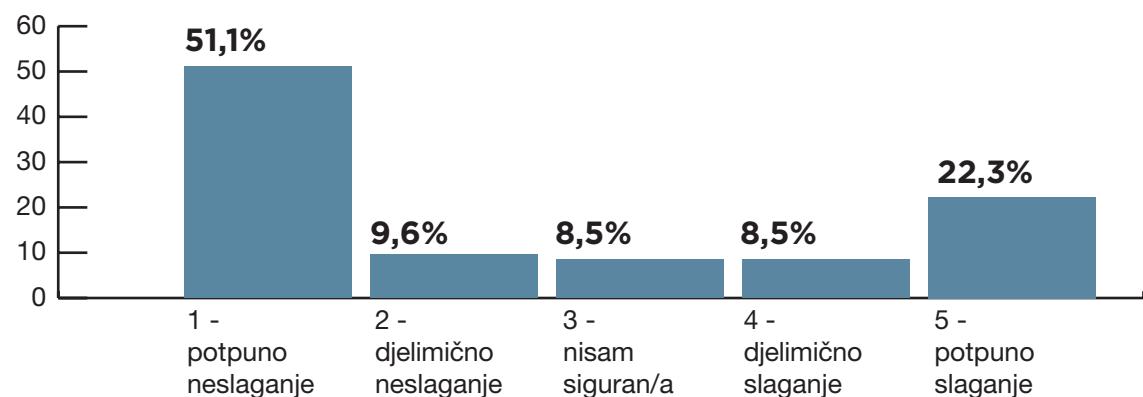
Od ukupnog broja ispitanika/ca, sa iskazom „Osobe koje vode brigu brigu o osobama sa invaliditetom mogu biti nasilne zbog preopterećenosti i umora” uopšte se ne slaže njih 31%, a djelimično se ne slaže 14% ispitanika/ca. Njih 21% nije sigurno u ispravnost i tačnost navedenog iskaza. Sa navedenim iskazom u potpunosti se slaže njih 22%, dok se njih 11% djelimično slaže. Dakle, uopšte ili se djelimično ne slaže 45% ispitanika/ca u našem uzorku. Za analizu je indikativno visok (54%) broj ispitanika koji su označili navedenu tvrdnju sa stepenom slaganja 3 ili više. Kasnije u analizi ćemo vidjeti da se ova tema pojavljuje i u diskusijama unutar fokus grupe.

Uzimajući u obzir relativno visok stepen slaganja sa prethodno navedenim iskazom, naročito je interesantno ukazati i na stepen slaganja sa sljedećim: „Osobe sa invaliditetom nemaju izbora nego da tolerišu nasilje, posebno ako ono dolazi od onih od kojih su zavisni”. Od ukupnog broja ispitanika/ca 51% uopšte se ne slaže sa ovom tvrdnjom, dok se njih 10% djelimično ne slaže (grafikon br. 7). Njih 9% nije

sigurno u istinitost navedene tvrdnje. Broj ispitanika/ca koji se u potpunosti slaže sa navedenim je 22%, a 9% djelimično se slaže, što je sveukupno poražavajuće visok procenat izričitog slaganja sa ovako ekstremnom tvrdnjom. Ovdje je bitno naglasiti da je veliki broj osoba koje su odgovarale na upitnik angažovano u nevladinom sektoru, te se prema tome mogu ocijeniti kao aktivni građani, uvezani i uključeni u zajednicu, relativno upućeni u svoja prava i mjere zaštite, a ipak možemo konstatovati na osnovu dobijenih odgovora osjećaj nezaštićenosti i nemoći kod ispitanika/ca kada razmišljaju o nasilju. Možemo pretpostaviti da je prepoznati osjećaj nezaštićenosti i nemoći još izraženiji u sveukupnoj populaciji osoba sa invaliditetom u BiH, gdje osobe nisu u tako visokom procentu kao u našem uzorku društveno angažovane i upućene u svoja prava i mjere zaštite.

Grafikon br. 7

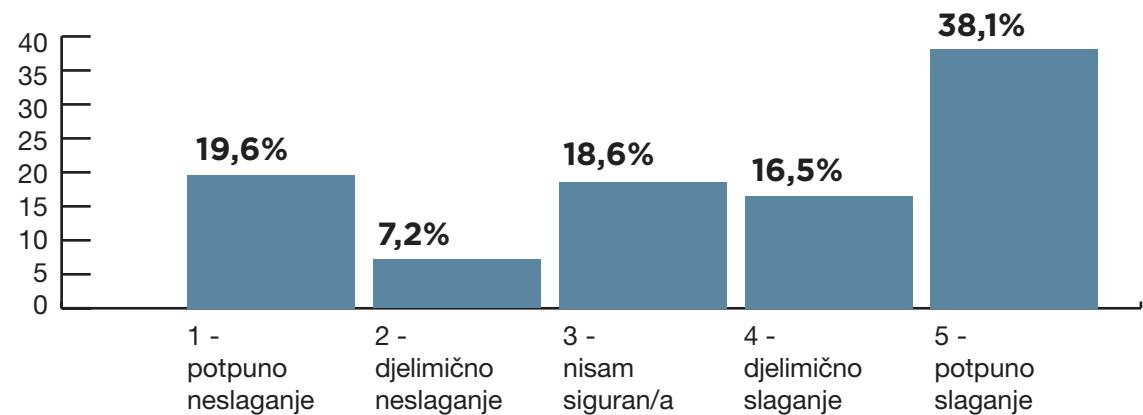
Tvrdnja: Osobe sa invaliditetom nemaju izbora nego da tolerišu nasilje, posebno ako ono dolazi od onih od kojih su zavisni

Na osnovu odgovora dobijenih upitnikom, može se konstatovati visok stepen slaganja sa tvrdnjom da su žene sa invaliditetom izloženije nasilju. Isti trend pokazuju i odgovori u diskusijama fokus grupa, kako ćemo prikazati u dijelu gdje analiziramo rezultate podataka dobijenih u fokus grupama. Sa iskazom „Žene sa invaliditetom su izloženije nasilju u odnosu na muškarce sa invaliditetom” - od ukupnog broja ispitanika/ca njih 38% u potpunosti se slaže, a njih 17% djelimično se slaže, dok njih 19% nije sigurno u istinitost navedene tvrdnje. Uopšte se ne slaže sa navedinim 20% ispitanika/ca, dok se 7% djelimično ne slaže sa istinitošću/ispravnosću iskaza.

Grafikon br. 8

Žene sa invaliditetom su izloženije nasilju u odnosu na muškarce sa invaliditetom

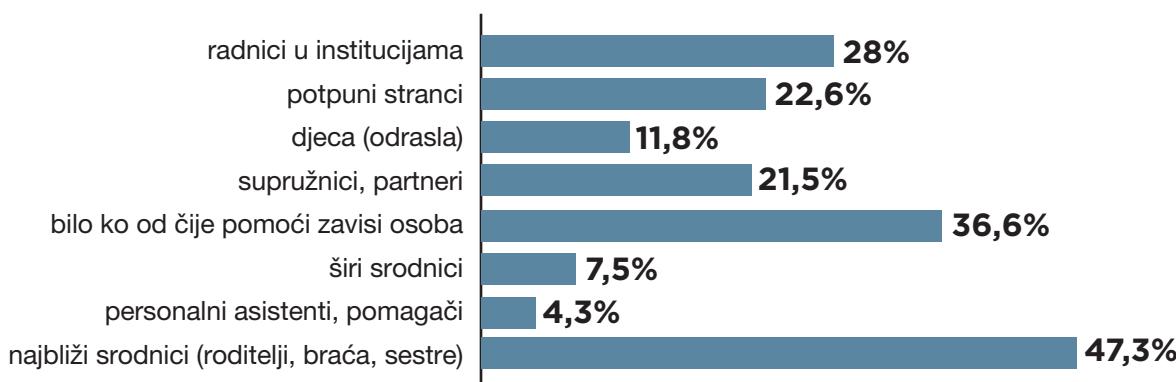

Najčešći počinitelji nasilja prema osobama sa invaliditetom

Na pitanje ko je po njihovom mišljenju najčešći počinilac nasilja nad osobama sa invaliditetom bilo je moguće navesti više odgovora. Najčešće ispitanici/ce, i to u 47% slučajeva, navode da su to članovi najbliže porodice (roditelji, braća, sestre), a njih 37% smatra da je to bilo ko od čije pomoći zavisi osoba sa invaliditetom. Kao odgovor da su najčešći počinioци nasilja supružnici/partneri navodi 22% ispitanika/ca, njih 12% izdvaja posebno odraslu djecu osoba. Njih 28% navodi kao najčešće počinioce nasilja zaposlene u institucijama, a 23% ispitanik/ca smatra da su to potpuni stranci. Njih 8% naveli su da su to širi srodnici, dok njih 4% smatra da su to personalni asistenti ili pomagači. Dakle, prema odgovorima možemo zaključiti da ispitanici/ce smatraju da se nasilje nad osobama sa invaliditetom najčešće dešava unutar porodice - „iza zatvorenih vrata”.

Grafikon br. 9

Ko su najčešći počinitelji nasilja prema osobama sa invaliditetom?

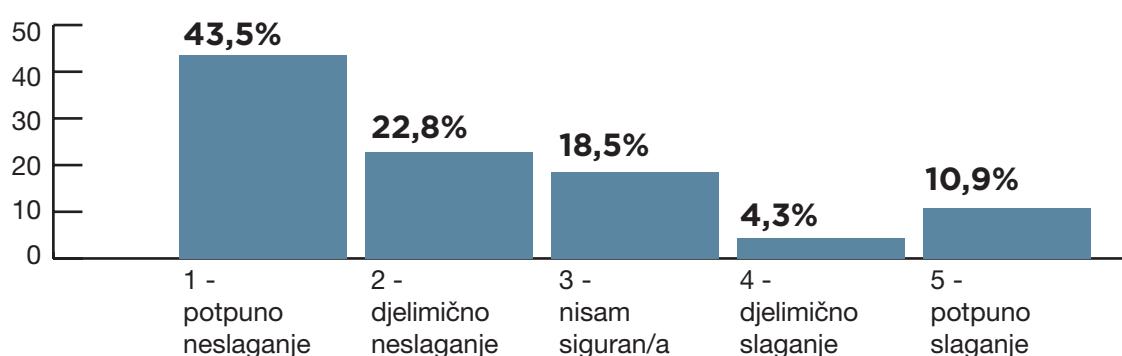

Dostupnost pomoći i podrške

Sa tvrdnjom „Dostupna je adekvatna i pravovremena pomoć za prevenciju i zaštitu od nasilja za osobe sa invaliditetom od strane države i državnih institucija” uopšte se ne slaže 43% ispitanika/ca, a njih 23% djelimično se ne slaže. U potpunosti se slaže njih 11%, a 4% ispitanika/ca djelimično se slaže. Od ukupnog broja, 19% nije sigurno u istinitost navedenog iskaza. Dakle, osobe sa invaliditetom u našem uzorku iskazuju visok stepen nepovjerenja prema zaštiti od strane države i državnih institucija.

Grafikon br. 10

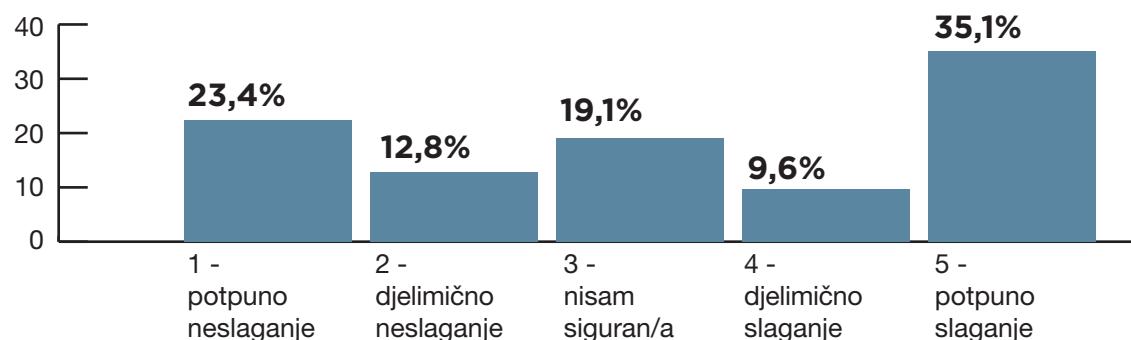
Tvrđnja: Dostupna je adekvatna i pravovremena pomoć za prevenciju i zaštitu od nasilja za osobe sa invaliditetom od strane države i državnih institucija

Od ukupnog broja ispitanika/ca, 35% u potpunosti se slaže tvrdnjom „Pomoć u prevenciji i zaštiti od nasilja dostupna je u organizacijama osoba sa invaliditetom”, a njih 10% djelimično se slaže sa navedenim. Njih 19% nije sigurno u istinitost iskaza. Njih 23% uopšte se ne slaže sa navedenim iskazom, dok se njih 13% djelimično ne slaže.

Grafikon br. 11

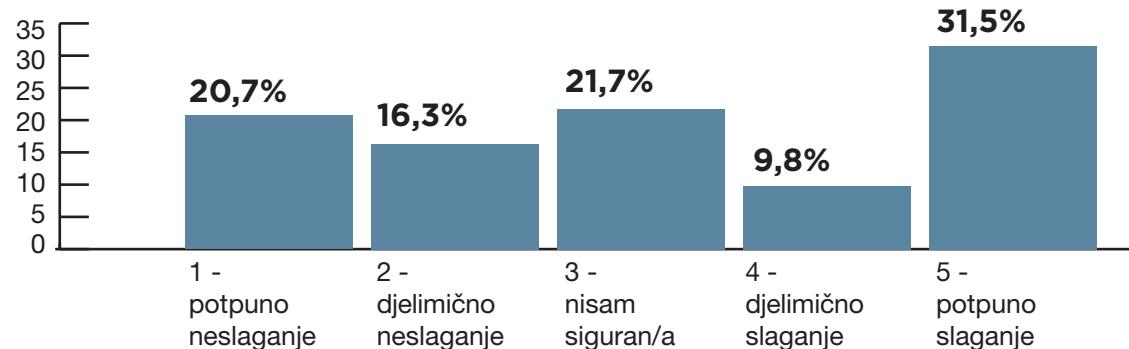
Tvrđnja: Pomoć u prevenciji i zaštiti od nasilja dostupna je u organizacijama osoba sa invaliditetom

U iskaz „Društvo i okolina (pri čemu se prvenstveno misli na krug poznanika, prijatelja, komšija ali i šire na sugrađane itd.) reaguju adekvatno da se osobe sa invaliditetom zaštite od nasilja i prijavljuju nasilje ukoliko ga primjete”, njih 22% nisu sigurni u tačnost ovog iskaza, dok se njih 21% uopšte ne slaže sa navedenim, a njih 16% se djelimično ne slaže. Sa druge strane, njih 32% u potpunosti se slaže, a njih 10% djelimično se slaže sa navedenim iskazom.

Grafikon br. 12

Tvrđnja: Društvo i okolina (pri čemu se prvenstveno misli na krug poznanika, prijatelja, komšija ali i šire na sugrađane itd.) reaguju adekvatno da se osobe sa invaliditetom zaštite od nasilja i prijavljuju nasilje ukoliko ga primjete

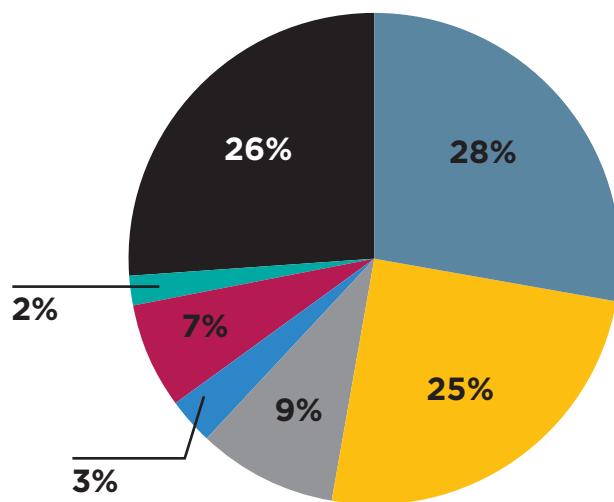
Oblici nasilja, invaliditet i rod

Odgovor na pitanje „Kojim oblicima nasilja su izloženi muškarci sa invaliditetom?” dalo je ukupno 56% ispitanika/ca, od ukupnog broja onih koji su odgovarali na upitnik, a većinom su navodili više od jednog odgovora. Najveći broj ispitanika/ca, njih 28% je navelo da su muškarci najčešće izloženi psihičkom nasilju, 25% ispitanika/ca smatra da je najizraženije fizičko nasilje, a njih 9% ističe ekonomsko nasilje. Ispitani/ce su navodili i sljedeće odgovore na pitanje kojim oblicima nasilja su muškarci sa invaliditetom izloženi: omalovažavanje, potcjenjivanje, porodično nasilje, osporavanje snage/moći i muškosti.

Grafikon br. 13

“Kojim oblicima nasilja su izloženi muškarci sa invaliditetom?”

- Psihičko nasilje
- Fizičko nasilje
- Ekonomsko nasilje
- Ne znam
- Svim oblicima
- Ostalo

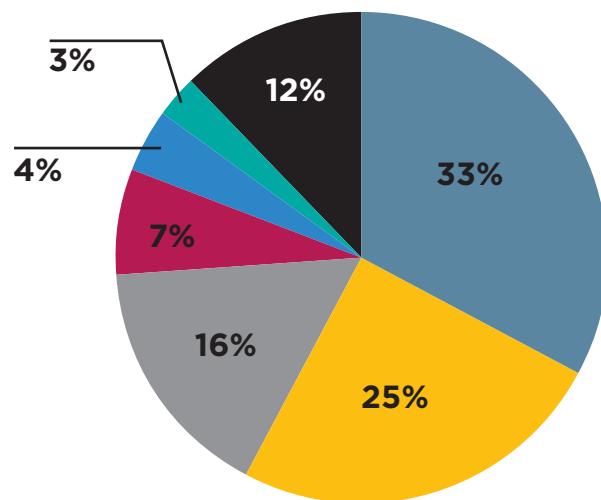

Na pitanje „Kojim oblicima nasilja su izložene žene sa invaliditetom?” odgovorilo je 52% ispitanika/ca i neki/neke od njih su navodili/e više odgovora na pitanje. Od ukupnog broja odgovora, njih najviše, 33% ispitanika/ca dalo je odgovor da su žene najviše izložene fizičkom nasilju, 25% ispitanika/ca navodi psihičko nasilje, a njih 16% dalo je odgovor da su žene izložene seksualnom nasilju. Ispitanici/ce su navodili/e i sljedeće odgovore na postavljeno pitanje: diskriminacija, nasilje na poslu, ponižavanje, cyber nasilje.

Grafikon br. 14

“Kojim oblicima nasilja su izložene žene sa invaliditetom?”

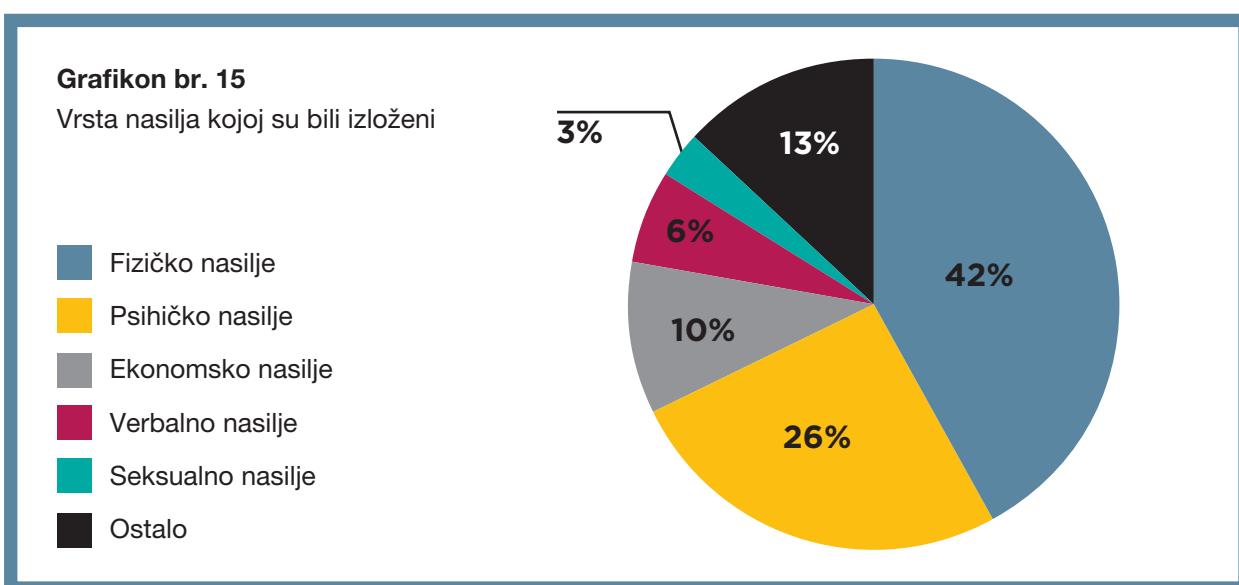
- Fizičko nasilje
- Psihičko nasilje
- Seksualno nasilje
- Ekonomsko nasilje
- Ne znam
- Ostalo

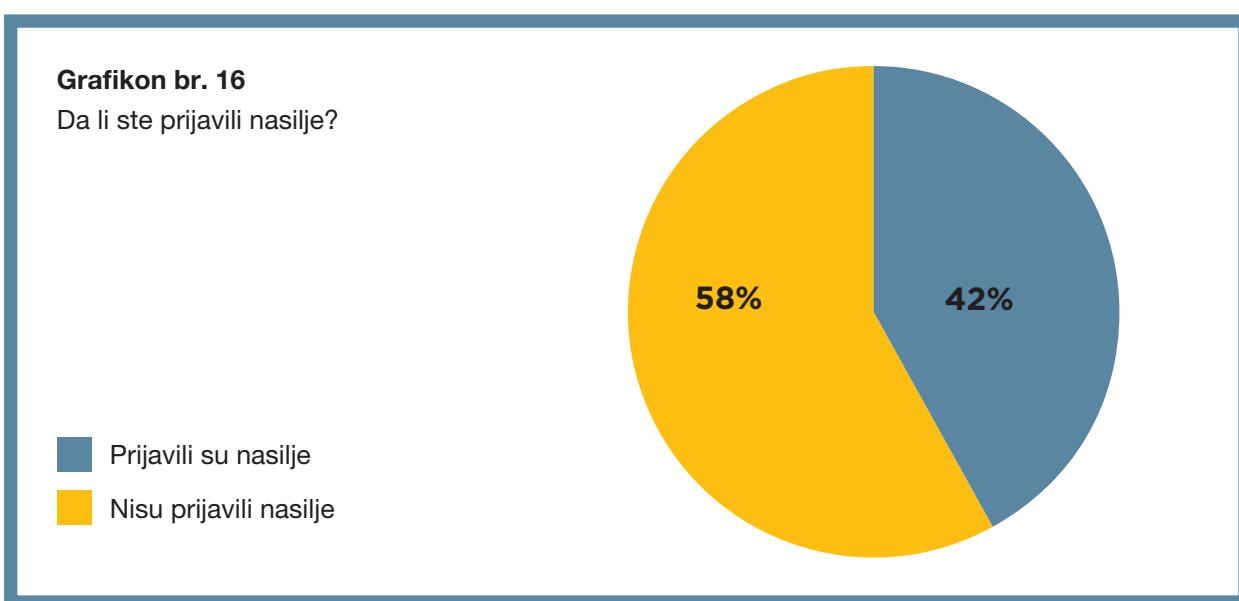
Od ukupnog broja osoba koje su odgovarale na upitnik njih 29% navodi eksplicitno kako nema razlike između oblika, izloženosti i vrsti nasilja koje doživljavaju žene i muškarci sa invaliditetom. Analizirajući odgovore osoba koje smatraju da postoji razlika između oblika, izloženosti i vrsti nasilja koje doživljavaju žene i muškarci sa invaliditetom, može se primjetiti da ispitanici/ce za žene u odnosu na muškarce, u većem procentu navode izloženost fizičkom i seksualnom nasilju.

Lično iskustvo u vezi sa rodno zasnovanim nasiljem nad osobama sa invaliditetom

Od ukupnog broja ispitanika/ca njih 73% odgovorili su da nisu lično bili ili su trenutno izloženi nasilju, dok je 24% dalo potvrđan odgovor, dok ostatak nije odgovorilo na ovo pitanje. Od ukupnog broja ispitanika/ca koji su na prethodno pitanje odgovorili potvrđno njih 54% bilo je izloženo psihičkom, dok je njih 33% bilo izloženo fizičkom nasilju. Broj ispitanika/ca koji je bio izložen ekonomskom nasilju je 10%, a seksualnom nasilju 3% osoba. Verbalnom i ostalim vrstama nasilja kao što su, prema odgovorima ispitanika/ca, ponižavanje, ismijavanje i ignorisanje od strane prijatelja i institucija, bilo je izloženo 6% osoba.

Na pitanje da li su nekome prijavili nasilje od ukupnog broja ispitanika koji navode da su doživjeli neki oblik nasilja njih 42% odgovara potvrđno. Dakle, više od polovine, njih 58% nije prijavilo nasilje. Na pitanje kome su se obratili i prijavili nasilje, 5 ispitanika/ca je navelo da se obratilo policiji, a njih 2 se obratilo nadležnom centru za socijalni rad. Isti broj ispitanika, njih dvoje nasilje je prijavilo lokalnoj NVO, a 2 je nasilje prijavio bliskom srodniku, tj. majci. Direktoru škole se obratio/la 1% ispitanik/ca.

Na pitanje da li poznaju druge osobe sa invaliditetom koje su bile ili su još uvijek žrtve nasilja njih 44% odgovorilo je potvrđno, dok je njih 45% dalo negativan odgovor, ostatak nije odgovorilo na ovo pitanje.

Dodatne informacije

Na kraju je ispitanicima/cama data mogućnost otvorenim pitanjem da podijele dodatne relevantne informacije ili razmišljanja o navedenoj temi, a koja nisu pokrivena pitanjima u upitniku. Većina odgovora ukazivala je uopšteno na položaj osoba sa invaliditetom i potrebu da im se obezbijede osnovna prava na život, školovanje i zaposlenje, da im se omogući besplatna pravna pomoć, da se radi na tome da se smanji diskriminacija osoba sa invaliditetom i da se podiže svijest cijelog društva o njihovim potrebama. Ista pitanja i problem navode i učesnici/ce svih fokus grupa. Tu se opet ističe tendencija osoba sa invaliditetom u BiH da, zbog nezavidnog položaja, loših uslova života u zajednici i onemogućavanja ostvarivanja osnovnih prava, često zanemaruju ili ne prepoznaju ostale specifičnosti svog položaja, te se odgovarajući na postavljeno pitanje ne osvrću na unakrsno djelovanje diskriminacije na osnovu invaliditeta i roda. U odgovorima još navode da u Bosni i Hercegovini društvo treba intenzivnije da radi na edukaciji osoba sa invaliditetom, njihovih porodica i uopšte cijelog društva o rodno zasnovanom nasilju i temama vezanim za rodni identitet. S tim u vezi ističe se odgovor jedne ispitanice koja je istakla da nije prijavila nasilje „jer tada nije znala da je izložena istom i da treba da prijavi”, te da u „BIH/RS nemamo dovoljno edukovanih osoba za pružanje bilo kakve pomoći osobama sa invaliditetom i, ukoliko pomoć i podrška i postoji, nije adekvatna”. Dakle, usko povezano sa temom nasilja i zaštite od nasilja je ulaganje u edukaciju, pravno savjetovanje, senzibilizaciju i omogućavanje veće vidljivosti i zastupljenosti osoba sa invaliditetom u društvu i javnosti.

Analiza podataka prikupljenih kroz fokus grupe

Vođene diskusije, odnosno fokus grupe, na temu rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom, za potrebe ovog istraživanja organizovane su u Sarajevu, Banjaluci, Bijeljini, Tuzli, Doboju i Tesliću (Teslić regionalno pripada Dobojskoj koaliciji, ali je zbog mjesta stanovanja učesnika/ca fokus grupe održana u Tesliću).

U ovih 5 regija održano je ukupno 12 fokus grupa, po dvije u Sarajevu, Tuzli i Bijeljini i po 3 fokus grupe u Banjaluci i Doboju/Tesliću. Kroz diskusije u fokus grupama, o rodno zasnovanom nasilju prema osobama sa invaliditetom razgovarale sa ukupno 84 učesnika i učesnice, 35 muškaraca i 49 žena.

Zbog neujednačenog odaziva učesnika/ca, veličina fokus grupe je varirala, ali je prosječan broj učesnika/ca u grupama bio 7.

Fokus grupe su zadovoljile kriterijume raznovrsnosti u pogledu vrste invaliditeta i starosne dobi učesnica/ka. Od 84 učesnika/ca fokus grupa njih 32% su imali do 35 godina, 24% preko 50 godina, a 44% između 35 i 50 godina. Najveći broj učesnika/ca, 49% su bile osobe čiji invaliditet se odnosi na otežano kretanje, 7% oštećenje sluha, 13% oštećenje vida, intelektualno oštećenje 12%, kombinovana oštećenja 12%, psihička oboljenja 4% i 2% u kategoriji koja su označili kao "ostalo".⁴³ Učesnici/ce fokus grupe bile su osobe sa invaliditetom⁴⁴ čime je obezbjeđena relevantnost informacija i rezultata dobijenih analizom odgovora i diskusija u fokus grupama, a u odnosu na temu koja se istražuje.

Metodološki je značajno zapažanje da, iako su individualna ponašanja učesnika/ca grupe u interakciji, bilježimo relativno veliku nezavisnost odgovora odnosno diverzitet stavova u okviru jedne fokus grupe. To nam je dalo mogućnost da odaberemo analitički pristup koji podrazumijeva analiziranje pojedinačnih stavova učesnika/ca svih fokus grupa, odnosno da grapišemo i analiziramo stavove, a ne fokus grupe. S obzirom na to da je ovo početna studija na temu rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom u BiH, za analizu teksta koji je dobijen transkripcijom diskusija u fokus grupama je korišćena metoda teoretskog kodiranja kako bi materijal bio maksimalno otvoren za otkrivanje novih obrazaca i saznanja bez prethodno nametnutih ograničenja⁴⁵.

Sve fokus grupe su vođene prema jedinstvenom konceptu koji je obuhvatio različite teme i stimulanse za diskusiju, kako bi se obezbijedila relativna ujednačenost dinamike i toka diskusije i dobili podaci koje je moguće sistematizovati i analizirati na jedinstven način. Pripremni koncept za vođenje fokus grupe sastojao se od seta tema i stimulansa diskusije (u obliku teksta/priče) podijeljenih u 3 faze, a svaka od faza je imala za cilj da prikupi što više raznovrsnih podataka za pojedinačne istraživačke ciljeve.

U prvoj fazi diskusije, nakon upoznavanja sa Protokolom o zaštiti ličnih podataka i međusobnog upoznavanja, učesnici/ce fokus grupe su započeli diskusiju potaknuti pitanjima koja su imala za cilj da utvrde početne stavove i znanja učesnika/ca na temu rodno zasnovanog nasilja uopšteno i specifično prema osobama sa invaliditetom. Odgovori na ova pitanja i međusobna diskusija nam daju informaciju o tome da li učesnici (bez ikakvog prethodnog upoznavanja sa temom) znaju šta je rodno zasnovano nasilje prema

⁴³ Podaci o strukturi učesnika/ca fokus grupe su dobijeni, kada su iz analize upitnika, isključeni odgovori pristigli putem online forme, odnosno analizom upitnika koje su popunili učesnici fokus grupe.

⁴⁴ Sa izuzetkom jedne fokus grupe održane u Sarajevu, gdje su učestvovale 3 majke djece sa invaliditetom koje su uključene u pokret osoba sa invaliditetom, pa je njihovo učešće procijenjeno kao relevantno za temu koja se istražuje.

⁴⁵ Detaljnije o tome u: Glaser i Strauss, 1967 i Glaser i Corbin, 1990.

osobama sa invaliditetom, da li su upoznati sa značenjem pojma rod i razlikom pojnova rod i pol, kakav stav imaju prema tradicionalnim rodnim ulogama, te da li pitanje rodnog identiteta i rodno zasnovanog nasilja smatraju relevantnim za pitanje invaliditeta.

Kod pitanja razlikovanja termina pol i rod uočavamo veliku različitost u odgovorima. Termin „pol” je poznat svima, ali nesigurnost se javlja kod prepoznavanja termina „rod”. Dominantno se uočava nesigurnost da daju odgovor na ovo pitanje, pa je, u većini slučajeva, prva reakcija čutanje, a na ponovljeno ili pojašnjeno pitanje stav izražavaju učesnici koji uglavnom dobro poznaju termine i njihovo značenje.

Zatim, (ohrabreni učesnicima koji su se već odvažili) svoj odgovor daju i učesnici za koje vidimo da su čuli za termine, imaju neku predstavu, ali često nepreciznu ili djelimičnu. Tako se izdvaja najmanje po jedan učesnik u svakoj grupi koji daje odgovor iz kojeg uočavamo da ne poznaje termin rod (iako im se čini poznat, sa seminara, televizije) i pogađaju njegovo značenje na osnovu jezičke asocijacije (rod – rodbina, srodstvo) slično kao i kod definisanja termina „rodno zasnovano nasilje”. Ovaj podatak ističemo jer ukazuje na to da se kod nezanemarljivog broja učesnika/ca nije propitkivalo i reflektiralo ranije o ovim temama, što otvara prostor za manipulaciju i reprodukciju negativnih obrazaca ponašanja. Koncept roda ističe upravo društvenu dimenziju izgradnje nesrazmernih odnosa moći, diskriminacije i stavljanja u nepovoljan položaj jedne populacije nad drugom, te, izvan isključivo bioloških određenja razlika, ističe proizvoljnost nametnutih uloga, stavova i iskustava, a ako su razlike proizvoljne daju prostor za refleksiju i promjene.

Muškarac N41 (Na uvod voditeljice fokus grupe: „Dakle, rekli smo pol je muški i ženski, a rod?”): „*Dijete i roditelji.*”

Muškarac P12: „*Mene je sramota da vas pitam – baš to pitanje ne znam šta predstavlja.*”

Muškarac V12: „*Ne znam. Čuo sam na seminarima, na televiziji, ali ne znam šta je.*”

Na pitanje kako bi definisali rodno zasnovano nasilje većina učesnika/ca izbjegava da definiše pojam ili ga povezuju isključivo sa porodičnim nasiljem, fizičkim nasiljem i nasiljem prema ženama ili nasiljem prema osobama sa invaliditetom. Uglavnom dijele pitanje na dva dijela, fokusirajući se zasebno na „rodno zasnovano” ili na „nasilje nad osobama sa invaliditetom”, teško povezujući jedno sa drugim.

Navodimo izjavu učesnice koja, odgovarajući na pitanje šta je to rodno zasnovano nasilje ukratko ilustruje česte odgovore koji će se pojavljivati u toku diskusija, u svim fokus grupama u različitim varijacijama, a to su identifikovanje rodno zasnovanog nasilja sa porodičnim nasiljem, težnja ka tradicionalnim vrijednostima sa jasno određenim ulogama u porodici, opšti porast nasilja u društvu, uloga medija u aktuelizovanju teme nasilja, ali i svojevrsno opravdanje nasilja nad osobama sa invaliditetom koje su visoko zavisne od članova porodice u svakodnevnom funkcionisanju.

Žena V41: „Prepostavljam da se to radi u krugu porodice, nisam imala priliku ni da vidim bilo kakvo nasilje, a pogotovo da osjetim na sebi. Ja sam odrasla u velikoj porodici gdje se poštovalo i znalo ko je majka, ko je otac i ko je dijete, a danas je to sve drugačije. Prepostavljam da je to bilo manje prije rata, nasilja. Sad se nešto dešava svašta, bar vidimo na TV-u, čitamo. Više je rasprostranjeno ili sad imamo veću mogućnost da čujemo te informacije.

A to rodno nasilje, prepostavljam, je teret porodice kad ima invalida u kući, možda težeg invalida. Osobe sa invaliditetom koji su bespomoćni, vjerovatno su izloženi tim osobama koje se brinu o njima. Ne mora to biti fizičko zlostavljanje, gore je psihičko.”

Ipak, u svakoj od fokus grupe, uočavamo učesnike/ce koji su iskusili rodno zasnovano nasilje i razumiju da

je to bilo nasilje povezano sa njihovim polom i rodom, ali osjećaju nesigurnost da ga definišu. U pravilu, to su žene koje su se susretale sa različitim slučajevima porodičnog i/ili rodno zasnovanog nasilja.

Žena P11: „Mogu reći da mi je žao što sam prvo vidjela nasilje pa tek onda počela učiti i upoznavati se sa terminima.”

Vrlo je važno zapaziti da je ukupno 6 žena sa invaliditetom (u različitim fokus grupama) otvoreno govorilo o ličnom iskustvu rodno zasnovanog nasilja. Njihova iskustva su se odnosila prvenstveno na psihološko i fizičko nasilje u porodici, a vezano za njihove rodne uloge.

Pored toga, jedna žena nije bila sigurna da li je njen iskustvo zabrane odabira željenog obrazovanja i usmjeravanje na zanat za koji su njeni roditelji smatrali da je primjereno za djevojčicu sa invaliditetom, zapravo bilo rodno zasnovano nasilje. Jedan muškarac je govorio o rodno zasnovanom nasilju nad ženom sa invaliditetom kojem je svjedočio. Dva muškarca sa invaliditetom nam pričaju o teškom djetinjstvu, u kome su zajedno sa svojom majkom bili žrtve težih oblika nasilja počinjenih od strane očeva, koji su u oba slučaja bili alkoholičari. Muškarci sa invaliditetom još u 2 slučaja navode vršnjačko nasilje u toku obrazovanja, ali smatraju da je ono bilo samo po osnovu invaliditeta.

Valja istaći da je fokus grupama prisustvovao manji broj učesnika/ca po čijim odgovorima je jasno da su upoznati sa terminom „rodno zasnovano nasilje” i da ga lako povezuju sa osobama sa invaliditetom kao specifično ranjivoj grupi. Osobe koje su jasno upoznate sa značenjem termina i teme, često navode da je upravo problem nedovoljna istraženost i nepoznavanje teme što ostavlja prostor za manipulaciju i pogoršanje položaja osoba sa invaliditetom.

Muškarac V21: „Nije nikada bilo dovoljno riječi o rodno zasnovanom nasilju nad, prije svega, eto ja bih rekao, ženama, a to je samo još jedan momenat, pokazatelj, u samoj diskriminaciji prema osobama sa invaliditetom, momenat koji nažalost još uvijek nije otvoren. Inače je praksa da nerado govore o nasilju, a pogotovo osobe sa invaliditetom koje odrastaju... Kada se kaže nasilje obično se misli na to da te neko fizički maltretira, međutim, to mi mnogo više imamo problem sa psihičkim nasiljem. Kada govorimo o toj nekoj dimenziji muško žensko ja mislim da je naš problem nedovoljne istraženosti problema nasilja.”

Žena P12: „Ženske teme su ostale za organizacije žena, teme invaliditeta za organizacije osoba sa invaliditetom. Onda neko od kolega ustane i kaže: ,Ma kakve žene sa invaliditetom, kakvi muškarci sa invaliditetom, svi smo mi osobe sa invaliditetom’.”

Sa druge strane, bilježimo u fokus grupama da učesnici/ce različitim izjavama otvoreno dovode u pitanje povezanost rodno zasnovanog nasilja i nasilja prema osobama sa invaliditetom. Kod dijela učesnika/ca jasno prepoznajemo stav da „rod“ nije bitan odnosno pozitivan stav prema činjenici da se među osobama sa invaliditetom ne govori o razlikama između muškaraca i žena.

Muškarac V11: „Rodno zasnovano nasilje se razlikuje od nasilja nad OSI⁴⁶. Sama riječ kaže, ono je na osnovu roda, tj. onog osjećaja kojem mi rodu pripadamo. A nasilje nad OSI je sasvim nešto drugo. Ne znam da li se to može poistovjetiti. Mislim da su to dvije različite vrste nasilja. Da ako si OSI diskriminišu te na osnovu invaliditeta, a kad si muško ili žensko, onda te diskriminišu po tom osnovu. Mislim da nema kombinovanog, nego da te na osnovu jednog diskriminišu i to su te stigme koje ljudi stavljuju drugima.”

Žena P21 „Kada se govori o nasilju nije bitan pol i rod, jer nasilje je nasilje, a gore je ako je nasilje nad osobama sa invaliditetom. A da li se gleda da li je neko muško ili žensko, mislim da je društvo to koje na taj

⁴⁶ OSI - skraćenica od osobe sa invaliditetom koju učesnici diskusija često koriste u govoru.

način klasificuju i kategorije lica, pa gleda prvo invaliditet pa sve ostalo. U stvari bude da je važniji puno invaliditet nego sve ostalo.”

U većem broju slučajeva, kod najmanje polovine učesnika/ca u svakoj fokus grupi, ovo nepovezivanje roda i izloženosti nasilju je prisutno, ali se izražava suptilnije. Obično ga uočavamo kroz nemogućnost afirmisanja stava o rodno zasnovanom nasilju prema osobama sa invaliditetom. Diskusija se uglavnom grana na nasilje nad ženama i muškarcima (poistovjećuje se sa porodičnim nasiljem) ili na nasilje prema osobama sa invaliditetom gdje se potpuno gube elementi roda.

U toku diskusija, učesnici/ce fokus grupa, tipično, ne koriste termine „muškarac sa invaliditetom” ili „žena sa invaliditetom”, koriste generalni izraz „osobe sa invaliditetom”. Uočljiva je i „jezička nespretnost” prilikom pokušaja da govore u rodnim terminima, što govori o tome da im ti termini u početku diskusije nisu bliski, ali je primjetno da ih, u kasnijem toku diskusije, usvajaju.

Muškarac P52: „Ja mogu govoriti samo u svoje ime, iz perspektive muškarca, ne mogu govoriti u ime žena - lica sa invaliditetom. Meni je prepreka, prepreka. Ja nisam nikad o tome ni razmišljaо, kako se žene – lica sa invaliditetom...možda imaju veće probleme, ne znam stvarno. Ovo istraživanje treba to da pokaže, kako sam ja to shvatio.”

Kod većine učesnika/ca koji u početku rado napominju kako rod nije bitan u populaciji osoba sa invaliditetom, kada se počne insistirati na promišljanju razlika iskustava žena i muškaraca vezano za različite društveno nametnute uloge, očekivanja i iskustva nasilja, oni počinju da se slažu da dimenzija roda ipak ima uticaj i proizvodi različita iskustva generalno, ali i što se tiče nasilja.

Kod prepoznavanja rodnih stereotipa, većina učesnika/ca pokazuje značajno više upućenosti, ali i interesovanja za ovu temu. Učesnici/ce, prepoznaju stereotipe rodnih uloga i pokazuju izuzetno visoku svijest vezano za ovu temu, te o njima uglavnom govore sa neodobravanjem.

Žena V12: „I po meni, ali u našem društvu ima razlike, zastupljeno je to da je muškarac na prvom mjestu, da je muškarac taj koji je glava kuće, da je muškarac taj koji bi trebao da privređuje, a žena da sjedi kod kuće.”

Uprkos prepoznavanju rodnih stereotipa i negativnom (često kroz sarkazam) izjašnjavanju o njima, učesnici/ce uglavnom, ipak, podliježu stereotipima vezanim za rodne uloge muškaraca i žena u porodici i društvu. Često porede sadašnju situaciju sa „ranijim vremenima“ smatrajući da je sada situacija puno bolja, ali ne identifikujući i dalje prisutne rodne stereotipe, te ih često kroz iskaze nesvesno reproducuju.

Žena P53: „Pa u principu kao, kako ćeš ti odgajat dijete, da li ćeš uopšte moći roditi zdravo dijete...u principu, ipak su žene podložnije. S tim da, muškarci su fizički jači, oni se mogu i odbraniti. Žene su, inače, po prirodi, slabije.”

Voditeljica grupe: „Šta kada muškarci nisu fizički jači, ako su osobe sa invaliditetom?”

Žena P53: „Al' opet, muškarac je muškarac.”

Iako učesnica ističe prirodne predispozicije, jasno nam je da smatra da dominacija i „snaga” muškarca ne leži u prirodnoj superiornosti, već u društvenom položaju uslovjenom rodnom pripadnošću.

Interesantan je, u tom kontekstu, i stav učesnika koji smatra da invaliditet ne treba da sprječi muškarca da ispunjava rodne uloge. On pokazuje nedosljednost vezano za način ispunjavanja rodnih uloga iako smatra da invaliditet ne smije biti opravdanje da se iz njih izade.

Muškarac P52: „Definicija dobrog muža je, znači, mora da brine o porodici! Sad, šta mora on da uradi, to je već nešto drugo. Mora da obezbijedi egzistenciju porodice i sebe, to je dovoljno, a ne to da mora popravljati po kući.”

Voditeljica grupe: „Može li invaliditet da spriječi muškarca da ispunjava tu ulogu?”

Muškarac P52: „Ne!”

Takođe, primjećujemo i da, razgovor, na temu rodnih uloga, u svim fokus grupama, kao po pravilu, skreće na temu partnerstva i braka, pri čemu se često kod učesnika/ca ističe tema da su žene oštećene zbog loše situacije i prilika za zasnivanje braka, sa jedne strane, i društvenih običaja i pravila da „žena treba da bude u kući, da rađa”, sa druge. Voditeljke grupe (ciljano) ničim ne stimulišu razgovor o partnerskim odnosima, ali je ovo, evidentno, važna tema za većinu učesnika/ca, kada povezuju invaliditet sa rodnim ulogama.

Muškarac 53: „U ovom društvu ipak još važi stari običaj da žena treba da bude u kući, da rađa. Moje mišljenje je da će muškarci lakše naći ženu, da li sa invaliditetom ili bez invaliditeta, nego žena sa invaliditetom bračnog druga, odnosno partnera.”

Razgovor, u prvoj fazi, ali i tokom cijele diskusije lako i često skreće na teme diskriminacije osoba sa invaliditetom u društvu i opšteg nepovoljnog položaja, nemogućnosti pristupa obrazovanju, zdravstvenim uslugama itd. Učesnici/ce diskriminaciju u društvu, zanemarivanje problema osoba sa invaliditetom od strane institucija doživljavaju kao nasilje. Izrazito, često, doslovno u svakoj fokus grupi učesnici kao nasilje prema osobama sa invaliditetom navode diskriminaciju i „ponašanje” institucija. Većina barata sa terminom „institucionalno nasilje”. Ne prepoznaju rodne elemente u ovoj vrsti nasilja, ali se izdvaja jasan stav koji dominira u svim grupama, da prepreke sa kojima se susreću osobe sa invaliditetom u BiH ne poznaju pitanje pola/roda.

Muškarac P52: „Ja vidim diskriminaciju kao nasilje. To je uskraćivanje tvojih prava. Ja to vidim kao nasilje. Ja, ako tražim nešto što mi zakon omogućuje, a druga strana mene ignoriše, ignoriše moj zahtjev, gdje ja ne tražim ništa protivzakonito, za mene jeste psihološko nasilje.”

U kontekstu institucionalnog nasilja i pokušaja povezivanja sa temom, učesnici/ce ističu da je ekonomski zavisnost najveći razlog zbog kojeg se vrši nasilje, kao i to što osobe sa invaliditetom često zbog zavisnosti od drugih nemaju kome da se obrate za pomoć. Istim nekompetentnost i neadekvatan rad nadležnih institucija, što doprinosi opštem nepovjerenju da žrtve mogu biti zaštićene i dobiti pomoć.

U drugoj fazi diskusije, prateći smjernice za vođenje fokus grupe, željeli smo saznati da li učesnici grupe prepoznaju različite oblike rodno zasnovanog nasilja i na koji način ga razumijevaju.

Takođe, ispitujemo da li učesnici uviđaju vezu između invaliditeta, roda i rizika od izloženosti nasilju i koliko je rodno zasnovano nasilje prema osobama sa invaliditetom raširena pojava. Učesnici/ce na diskusiju podstičemo pitanjima kao što su: „Da li, kako i zašto invaliditet povećava ranjivost od rodno zasnovanog nasilja?”, „Da li postoje neke vrste nasilja kojoj su više izložene osobe sa invaliditetom i koje?”, „Da li smatrate da rizik od rodno zasnovanog nasilja zavisi od toga koja vrsta invaliditeta je u pitanju?“.

U ovoj fazi diskusije, a kao nastavak diskusije o rodnim ulogama u društvu, aktualizuje se tema nasilja koje trpe žene sa invaliditetom zbog očekivanja da rode (zdravu) djecu. Učesnici oba pola često naglašavaju nasilje koje trpe žene sa invaliditetom zbog očekivanja društva da rađaju. Čest je stav učesnika/ca da bez obzira da li žene sa invaliditetom mogu biti majke ili ne, okolina izražava sumnju i često ih ponižava pod

sumnjom da će rađati „bolesnu“ djecu.

Žena V12: „Šta mislite kako sam se ja osjećala kad je meni ta (govori o majci svog partnera) žena rekla, ustvari mom bivšem momku da sam ja prvo nepoželjna u njenoj kući, u njenoj blizini, za njenog sina. I stvarno sam se zapitala kad rodim da li će moje dijete imati problem sa vidom i hoću li ja biti kriva.“

Jedan učesnik muškog pola navodi da je, zbog njegovog invaliditeta njegova žena trpjela uvrede i pritiske, da će roditi „invalida“. On konstatiše da je žrtva „u svakom slučaju žena“.

Iz navedenih stavova se već vidi da učesnici/ce prepoznaju da su često žene sa invaliditetom više izložene stigmatizaciji i pod većim rizikom od nasilja u odnosu na muškarce sa invaliditetom.

Žena P42: „Evo na primjer uzeću sebe, ja sam majka sa invaliditetom, ali mnogi se pitaju kako će ja to. Borba je, nije lako ni zdravom roditelju, a ni onome koji ima problem, ali žene sa invaliditetom su više diskriminisane nego muškarci.“

Muškarac I43: „Ja će se složiti sa gospodom. Kada sam ja bio pod starateljstvom, ja, u jednoj porodici. Nas je troje bilo u toj porodici. I od to troje jedna je bila djevojka. Doživjeli smo sve troje diskriminaciju i nasilje. Međutim, više je diskriminacije vršeno nad tom djevojkicom i često sa prijetnjama da će završiti u nekom od zavoda i, tipa, neće nikada vidjeti ulice i otići će modra u zavod. Na primjer, ne uradi li nešto neki posao dobar u kući neko naređenje i tako, izrabljivanje pogotovo te djevojke...“

Dominantno je mišljenje da invaliditet povećava izloženost svim vrstama nasilja, ali i da za rizik od izloženosti nasilju nije presudna vrsta nego stepen invaliditeta. Osobe koje su u svakodnevnim aktivnostima više zavisne od pomoći članova porodice/drugih lica su, smatraju učesnici/ce svih fokus grupa, izloženije nasilju generalno, pa i rodno zasnovanom.

Žena N42: „Osoba koja je ranjiva nad njom se može vršiti nasilje u većim razmjerama, pogotovo nad onim koji potpuno zavise od tuđe pomoći.“

Muškarac V21: „Ti zavisiš od mene, otprilike im se ta poruka šalje, ti zavisiš od mene i ja mogu praktično raditi što ja hoću i određivati što je za tebe dobro što nije dobro, a praktično to je nasilje koje je možda nevidljivo, a zapravo je vrlo bitno.“

Međutim, uočavamo da se, istina u malom broju navrata, pojavljuje sasvim suprotan stav vezano za povezanost invaliditeta i rizika od rodno zasnovanog nasilja koji ipak treba zabilježiti, a čija suština se može ilustrovati izjavom sljedećeg učesnika:

„Ne bih rekao da je nešto veći procenat. Kad je u pitanju rodno zasnovano nasilje, možda postoji više empatije prema OSI, pa nisu u toj mjeri izložene.“(Muškarac V11)

Diskutujući o raširenosti rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom, učesnici uglavnom spontano identifikuju širok raspon vrsta nasilja, kao što su: ekonomsko, fizičko, psihološko (verbalno). Sa lakoćom prepoznaju zanemarivanje i ograničavanje slobode kao nasilje (oblici koji su tipičniji za osobe sa invaliditetom), ali u manjem broju slučajeva spontano identifikuju seksualno nasilje kao vrstu nasilja.

Žena N31: „Osobe sa invaliditetom su najviše izložene kućnom zatvaranju i psihičkom zlostavljanju ... i ekonomskom. Mi smo svi teret porodici.“

U grupama u kojima je bila osoba koja je podijelila lično iskustvo nasilja, diskusija na ovu temu je bila izrazito žustra i usmjerena na to da se nasilje prema osobama sa invaliditetom dešava često. Čest odgo-

vor učesnica je da nemaju pristup takvim informacijama, dok dio učesnika smatra da je učestalost rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom velika.

Generalni stav svih učesnika/ca (kojem se нико nije usprotivio) da osobe sa invaliditetom najviše trpe psihološko nasilje. Smatruju da je ova vrsta nasilja najučestalija i da je jednako razorna kao i sve druge vrste nasilja. Napominjemo da su odgovori dobijeni upitnikom pokazali da učesnici smatruju da psihološko nasilje više trpe muškarci, a fizičko nasilje je učestalije kod žena.

Muškarac N42: „Gore je psihičko nasilje od fizičkog, jer ostaje ozbiljak u glavi.“

Žena N42: „Imali smo jedan slučaj gdje djevojka prolazi psihičko nasilje od strane sestre svaki dan. Ali jako teško je to dokazati i izboriti se s tim. Najgore je što ona zavisi od te sestre jer joj je sestra staratelj, ona je osoba sa invaliditetom na psihičkoj bazi. Kad dođe do fizičkog nasilja postoji modrica, ali kad odeš i kažeš u policiju, sestra me zlostavlja psihički, ‘ajd ti to dokaži.’“

Ekonomsko nasilje je drugo po redu učestalosti identifikovanja od strane učesnika/ca fokus grupe. Slijede ograničavanje slobode i zanemarivanje.

Žena P43: „To ekonomsko, znam sto posto, kada osoba sa invaliditetom dobije svoju, tuđu njegu⁴⁷, ili šta god dobija oni to ne mogu da koriste sami, odmah muž ili roditeljima...kod njih je kartica od banke, oni dižu i troše kako hoće, oni znaju kakva meni majica treba ili čarape. I koliko ima takvih?“

Muškarac N12: „Poznajem ljudi koji su vezani za krevet zbog teškog invaliditeta. Nad njima postoji ekonomsko nasilje. To je često da se novac ne koristi za svrhu pomoći osobi kojoj je to potrebno, nego npr. novcem od tuđe njege i pomoći registriraju auto.“

Nasilje u institucijama za smještaj/zbrinjavanje/školovanje osoba sa invaliditetom je, takođe, identifikованo od strane učesnika/ca i nailazi na reakciju dugih učesnika/ca kao da je to opštepoznata stvar, na koju se često i ne reaguje.

Žena P11: „Pogotovo kad se radi o ljudima sa invaliditetom, puno se toga događa u institucijama. Moja generacija je uglavnom prošla te institucije i svi smo imali prilike da osjetimo na svojoj koži svašta nešto, i kada nismo znali, i kada smo znali i vidjeli, a često niko nije reagovano na to.“

Iako, učesnici/e uglavnom spontano ne navode seksualno nasilje u toku diskusije, kada se njihova pažnja potpitanjem skrene na temu ili budu zamoljeni da diskutuju o tome, u velikom broju slučajeva identifikuju žene sa intelektualnim teškoćama kao kategoriju koja je najviše izložena ovoj vrsti nasilja.

Žena V15: „Žene sa intelektualnim teškoćama sigurno su najviše podložne seksualnom nasilju. Muškarcu koji izvrši nasilje bitno je da se fizički zadovolji. On ne osjeća nikakvu empatiju, jer da osjeća sigurno ne bi uradio tako nešto, a ona ne shvata, tj. muškarac je u situaciji da ne mora ni da se bori.“

Žena P12: „I još jedna tema, koju nismo dovoljno dotakli, je seksualno nasilje nad djevojčicama sa intelektualnim teškoćama koje su vrlo podložne nasilju i nisu edukovane kako da se brane. Moje (...)⁴⁸ iskustvo pokazuje da roditelji neće mnogo da govore o tome. Ne postoji razumijevanje za seksualnost osoba sa

⁴⁷ Kolokvijalan naziv za socijalno pravo pod nazivom *Naknada za tuđu njegu i pomoć drugog lica*.

⁴⁸ Izostavljena je riječ koja bi mogla uticati na otkrivanje identiteta učesnice.

invaliditetom. Sa druge strane djeca sa invaliditetom nisu dovoljno edukovana da imaju sasvim normalne potrebe kao i svi ostali. Treća stvar je da, iako se dešava neki seksualni kontakt između njih, na to žmirimo svi, nema veze da li je on primjeren ili neprimjeren, a ako se dešava od strane trećih osoba koje su možda zadužene za brigu oko njih, vrlo je upitno da li bi ikad iko rekao da se desilo nešto. To se toliko priča ispod radara, po kuloarima, a najmanje tamo gdje bi trebalo da se priča. Mislim da nemamo svijest o tome u kojim se to razmjerama dešava.”

Opšti je utisak da učesnici o nasilju ne govore u kontekstu roda, razgovor se vrlo često vraća na nasilje po osnovu invaliditeta. Primjećuje se i zbumjenost oko toga šta je sve nasilje, a diskriminacija i loši uslovi života se često navode kao nasilje.

Kada moderatorice skrenu pažnju na rodni aspekt, dobijamo odgovore koji govore u prilog stavu da su žene sa invaliditetom više izložene nasilju u odnosu na muškarce sa invaliditetom i u odnosu na muškarce i žene bez invaliditeta.

Žena V12: „Jeste razlika zato što su žene generalno slabiji pol po našem mentalitetu, žene sa invaliditetom osjećaju se još nemoćnije nego žene bez invaliditeta, odnosno, zavisnije su od muškaraca. One misle da nemaju pravo izbora, da moraju da trpe, da moraju da tolerišu, moraju da čute, a ovamo muškarci to koriste. U nekim slučajevima čak imamo partnera gdje su obe osobe sa invaliditetom. To je ista situacija kao kod osoba bez invaliditeta. Najčešće muškarac vrši nasilje.”

Žena V15: „Kao i kod zdravih osoba, žena je bez obzira na sve, koliko god bila emancipovana, ona je ipak za korak iza muškarca. A žena invalid je dva ili tri koraka iza muškarca.”

Iako je već jasno da većina učesnika smatra da je rodno zasnovano nasilje prema osobama sa invaliditetom prisutno, te da su žene sa invaliditetom izloženije riziku od nasilja, kontradiktorno se javlja kao dominantno mišljenje učesnika/ca je da se pitanje važnosti pola i roda gubi pred egzistencijalnim problemima i društvenim predrasudama koje nastaju zbog invalidnosti.

U trećoj, završnoj fazi, diskusije u fokus grupi, pokušale smo ispitati koliki je stepen tolerancije učesnika/ca na rodno zasnovano nasilje kao i spremnost osoba sa invaliditetom da prijave nasilje nadležnim institucijama. Pored toga, na samom kraju diskusije, ispitujemo koliko učesnici u fokus grupama, rodno zasnovano nasilje smatraju relevantnom temom za poboljšanje položaja osoba sa invaliditetom u društvu, odnosno, da li se u organizacijama osoba sa invaliditetom bave tom temom i da li smatraju da bi trebalo da se bave.

Uprkos relativno dobrom prepoznavanju različitih vrsta nasilja prema osobama sa invaliditetom, te opštem osuđujućem stava prema nasilju, kroz diskusiju primjetimo da postoji određen stepen tolerancije na nasilje i opravdavanje nasilja koje možemo smatrati društveno uslovijenim reakcijama. Jer, kada učesnike/ce pitamo da pojase svoj stav (vezan za opravdanje nasilja) oni nemaju puno argumenata koje dolaze iz ličnog ubjeđenja.

Muškarac V11: „Ja ne smatram da nasilja nad osobama sa invaliditetom u porodici nema, jer većina OSI je podređena da bude samo sa roditeljima i ima jako slab društveni život, zavisno od invaliditeta. I roditelji kad-tad, ne mogu reći, zasite se, ali im dođe preko glave te obaveze da konstantno brinu za svoje dijete, da se brinu o njemu. To je zaista iscrpljujuće. Ne smatram da je to nešto što se može sankcionisati.”

Žena V15: „Ja sam prošla taj internatski sistem. Dešavalo se to, desilo se da nas istuče jer smo bili nemirni. Kao i sva druga, i slijepa djeca su skakala. A sad ne smije se ni glas podići, a kamoli ruka. Nije to meni nasilje, neko nekog udari, nervira ga... a sad bi novine pisale o tome.”

Ujednačen je stav učesnika/ca da osobe sa invaliditetom ne prijavljuju nasilje. Kao najčešći razlog se javljaju odgovori koji su varijacija na temu toga da su osobe sa invaliditetom često zavisne upravo od onih koji vrše nasilje i nepovjerenja u društvene mehanizme zaštite od nasilja. Na pitanje, šta misle da li su osobe sa invaliditetom spremne da prijave nasilje, učesnici/ce odgovaraju:

Žena 42: „Teško jer obično zavise od osobe koja vrši nasilje nad njima, imaju strah u vezi sa tim ko će se brinuti za njih. A nekima to može da bude nešto najnormalnije, ne mogu da prepoznaju da su zlostavljeni.“

Muškarac V53: „Rijetko, boje se, zastrašene su. Zato što im se to više puta dešava i onda misle da nema rješenja.“

Muškarac P53: „Boje se, ako prijave, šta će tek onda biti kada ovi odu.“

Učesnici/e fokus grupe pokazuju izrazito nisko povjerenje u institucije kada je zaštita od nasilja u pitanju. Mišljenja su da postoji neefikasnost društvenih mehanizama u rješavanju slučajeva nasilja (kada su osobe sa invaliditetom u pitanju).

Muškarac P53: „Pa da, ovi dođu, potpišu svoje i odu. Ostave tebe opet sa tom osobom. Mislim da bi prijavila svaka osoba nasilje, kad bi znala da će to biti riješeno. Na primjer, mene će odvesti nekome ko će se brinut o meni, tu osobu koja me maltretirala će privesti, ispitati i kazniti.“

Žena P11: „Mislim da mehanizam ne funkcioniše kako bi trebalo. Mi pojedinci smo takvi da guramo glavom kroz zid, idemo do kraja da to istjeramo, ali ne postoji sistemsko rješenje koje će uzeti brigu nad onima koji trebaju zaštitu i ne mogu ništa pojedinačno da urade po tom pitanju. Mislim da je to dosta uopšteno, ali poseban akcenat stavljam na žene sa invaliditetom. Ajd' što si žena, pa još i invaliditet, može li gore?!“

Često se osobe od povjerenja navode kao opcija za prijavljivanje nasilja, a institucije (policija, CSR) u par sporadičnih slučajeva. Kada govore o institucijama učesnici pokazuju da znaju kome treba prijaviti nasilje, ali to za njih nije opcija zbog nepovjerenja koje potkrepljuju lošim iskustvom u sličnim situacijama.

Žena N42: „Možda prijateljima, nekome ko nema veze sa institucijama. Boje se institucija, policije ili socijalnog radnika...Možda u udruženjima jer se tu osjećaju prijatno i zaštićeno. I često se dešava da osobe dođu u udruženje (...)“⁴⁹. U jednom takvom okruženju one se opuste i kažu.“

Žena N31: „Iz razgovora sa mojim članovima, oni bi prijavili, ali ekonomski su ovisni od porodice i tu postoji doza straha, šta poslije? Imala sam slučaj djevojke koja je tu živjela dok je otac bio živ, to je bila harmonija u porodici...Kad je otac umro, to je skroz otišlo, nastao je haos i na kraju smo je morali smjestiti u sigurnu kuću. Poslije je otišla živjeti u nekoj šupi, jer su je istjerali, a sve zato što je to nasilje prijavila Centru za socijalni rad. Tek je onda nastao haos. Znači, ne prijavljuju iz straha, jer je 90 posto ekonomski ovisno, a ako prijavi onda zlo.“

Moramo primjetiti i da se, manje ili više otvoreno, kao razlog neprijavljanja artikuliše stav da je sramota biti žrtva nasilja (i to priznati). Neprepoznavanje nasilja se, takođe, izdvaja kao jasan razlog malog stepena prijavljivanja rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom.

⁴⁹ Izostavljen dio teksta koji bi mogao uticati na otkrivanje identiteta učesnice.

Žena V12: „Evo primjer, ja sam svojevremeno, prije desetak godina, preživljavala psihičko nasilje ne znajući da je to uopšte nasilje, da bi kasnije kroz edukaciju, kroz praksu saznala da je to ustvari nasilje.“

Ujednačen je stav, u svim fokus grupama, da se temi rodno zasnovanog nasilja ne pridaje dovoljno pažnje u organizacijama osoba sa invaliditetom. Saradnja sa drugim nevladinim organizacijama i umrežavanje se pokazuje kao vrlo korisno za proširenje opsega djelovanja i tema od značaja unutar udruženja, konkretno za senzibilizaciju za rodne teme i u tom kontekstu značajne aktivnosti pokazuju se ženske nevladine organizacije kao vrlo bitni akteri. Četiri učesnice navode da su bile uključene u projekte ili aktivnosti koje su se bavile temom rodno zasnovanog nasilja, a u saradnji sa ženskim organizacijama.

Većina učesnika/ca se izjašnjava da su, u toku diskusije u fokus grupi, shvatili da je ovo značajna tema koja ima dalekosežan uticaj na mnoge aspekte života osoba sa invaliditetom.

Žena P43: „Iskreno govoreći, sa ovog današnjeg sastanka ako donesemo neki zaključak izgleda da bi se mnogo više trebalo baviti ovom temom.“

Isto tako, jasno izražavaju da se ranije nisu sretali sa temom rodno zasnovanog nasilja, te da ta tema nije bila predmet ranijih aktivnosti u udruženjima osoba sa invaliditetom.

Muškarac P52: „A mi nismo prije ni razmišljali o ovome. Do ovih pitanja nismo ni razmišljali o tome, nisam imao dodirnih tačaka sa ovim iskustvima.“

Muškarac V53: „Nikad nismo imali razgovor, radionicu na tu temu. Većinom je bilo, daj da ih opismenimo, da ih naučimo hodati, da nabavimo gorovne programe, kompjutere. O tome se nije stiglo pričati.“

Pored jednoglasnog slaganja u tome da se udruženja osoba sa invaliditetom do sada nisu bavila pitanjima roda i temama vezanim za rodne uloge i rodno zasnovano nasilje, učesnici fokus grupe većinom smatraju da je ovo značajna tema kojom bi se trebalo pozabaviti, uz druge „goruće teme vezane za socijalni položaj osoba sa invaliditetom“. Međutim, često izražavaju sumnju u kapacitete organizacija kao i sumnju u zainteresovanost članova/ca organizacija da budu edukovani.

Žena P15: „Mislim da se ne bave i ne mogu se baviti, jer organizacije imaju tako male kapacitete da bi se mogle takvom temom baviti. Ja sam tri-četiri osobe (...)⁵⁰ imala koje su isle u sigurnu kuću. Bile su smještene po tri-četiri mjeseca, ali to su samo individualni podaci. Ali ne možemo se baviti u tolikoj mjeri koliko bismo trebali i koliko ima problema. Ali nemamo kapacitete. Evo svi mi, od (...)⁵¹ mene, mi smo jedna osoba koja radi sve u organizaciji i nismo u mogućnosti ni fizički ni psihički da sve te probleme, od socijalnog zbrinjavanja, ekonomskih, obrazovanja, probleme arhitektonskih barijera i svega drugog, da dođete do saznanja šta je prioriteta prioriteta.“

⁵⁰ Izostavljen dio teksta na osnovu kojeg bi se mogao otkriti identitet učesnice.

⁵¹ Izostavljen dio teksta na osnovu kojeg bi se mogao otkriti identitet učesnice.

Analiza dubinskih intervjeta

U cilju dopune podataka o rodno zasnovanom nasilju prema osobama sa intelektualnim oštećenjem, a posebno osobama sa umjerenim i težim intelektualnim oštećenjima (s obzirom na nemogućnost ravnopravnog učešća u fokus grupama i razumijevanja upitnika) vođeni su polustruktuisani intervjuvi sa 4 predstavnika/ca organizacija koje se bave zastupanjem prava osoba sa intelektualnim invaliditetom. Predstavnici/ce organizacija osoba sa intelektualnim invaliditetom, odabrani su na osnovu dva kriterijuma: prepoznatljivosti i dugogodišnjeg rada organizacije na pitanjima prava osoba sa intelektualnim oštećenjima i preporuke od strane organizacija osoba sa invaliditetom uključenih u projekat istraživanja. Dvoje predstavnika/ce organizacija osoba sa intelektualnim invaliditetom rade na području Federacije Bosne i Hercegovine, a dvoje dolaze sa područja Republike Srpske.

Intervju je usmjeravan pitanjima otvorenog tipa kako bismo dali priliku ispitaniku/ici da oblikuje odgovore svojim riječima onoliko detaljno koliko smatra da je potrebno. Pitanja otvorenog tipa, s druge strane, su nam omogućila da potpitanjima temeljiti istražimo određene teme koje intervjuisani/a smatra relevantnim.

Nakon uvodnog dijela intervjeta u kojem je ispitanicima objašnjena svrha intervjeta u okviru istraživanja, kao i svrha istraživanja, utvrđeno je da ispitanici razumiju pojam rodno zasnovanog nasilja i, po potrebi, pojam je pojašnjen. Nakon toga, zamoljeni su da daju svoje mišljenje i podijele saznanja o relevantnosti ove teme za populaciju osoba sa intelektualnim teškoćama, učestalosti rodno zasnovanog nasilja, specifičnim oblicima nasilja sa kojima su se susretali u svom radu, načinima saznavanja o nasilju, reakcijama nadležnih institucija i ulozi samih udruženja. Zbog specifične i osjetljive teme intervjeta, ispitanici su upoznati sa tim da će njihov identitet ostati zaštićen.

Analizirajući odgovore ispitanika dubinskih intervjeta, zapažamo da su stavovi svih intervjuisanih o ključnim temama intervjeta ujednačeni i nismo naišli na značajnije različitosti u stavovima o bilo kojoj diskutovanoj temi, s tim da je fokus ispitanika i širina odgovora varirala u odnosu na temu/pitanje. Dakle, postoji sjevrsan konsenzus među organizacijama koje se bave pravima osoba sa intelektualnim teškoćama oko toga šta su ključni problemi vezano za rodno zasnovano nasilje prema ovoj populaciji, ali i slična iskustva i prakse sa kojima se suočavaju. U zavisnosti od djelovanja organizacije koju predstavljaju, intervjuisani su određenim temama pridavali više, odnosno manje značaja.

Njihove odgovore je, zbog ujednačenosti stavova, moguće analizirati grupno i, kao takve, dodati nalazima istraživanja dobijenim prikupljanjem podataka drugim metodama. Takođe, ova ujednačenost podataka koje dobijamo sa više strana govori u prilog tome da problemi na koje ovdje nailazimo nisu izolovani slučajevi niti su rezervisani za neku zajednicu, već da pitanje nasilja i rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom zaslužuje sistemski i ujednačen pristup na nivou cijele Bosne i Hercegovine, uvažavajući svu kompleksnost ovog pitanja.

Svi intervjuisani se slažu da nasilja prema osobama sa intelektualnim teškoćama ima mnogo, a da je ono nerijetko vezano za njihovu rodnu pripadnost. Istoči se važnost sveobuhvatnog pristupa i uvažavanja kompleksnosti ovog problema, koji u sebi sadrži nekoliko slojeva koje valja posebno razmotriti. „Uvijek

trebamo imati na umu da ta populacija prije svega nije u mogućnosti da prepozna, potom da kažu šta im se desilo.”

„Lica sa intelektualnim teškoćama su, još dodatno, u složenijoj situaciji, nego prosječan čovjek upravo zbog te njihove povodljivosti, odnosno nedovoljnog intelekta da mogu razgraničiti šta je stvarna opasnost, a šta nije. Od različitih oblika nasilja i naših korisnika, koje oni doživljavaju unutar zajednice, unutar porodice, pa čak i do toga, između njih samih. To je opet još dodatno.

Prosto bi se, po meni, ova oblast po pitanju intelektualnih, trebala raščlaniti u nekoliko grupa, grana.”

Žene i djevojčice sa intelektualnim teškoćama se navode kao posebno ranjiva grupa jer su, kako primjećuju intervjuisane osobe, sa jedne strane izložene seksualnom nasilju i nedovoljno zaštićene, a sa druge strane im se osporava pravo na reprodukciju i osnivanje porodice zbog predrasuda i diskriminacije.

Naglašeno je pitanje prava osoba sa intelektualnim teškoćama na ostvarivanje partnerskih veza i roditeljstvo, gdje su djevojčice i djevojke pod posebnim rizikom prisilne sterilizacije i abortusa⁵², o čemu odlučuju njihovi roditelji i staratelji. Jedna od intervjuisanih navodi primjer djevojke kojoj porodica (majka) nije dozvolila da rodi, ali koja nije sigurna u ispravnost svoje odluke što potkrepljuje, takođe vrlo česte, navode o velikom pritisku na roditelje koji nisu uvijek kapacitirani za donošenje odluka koje neće prouzročiti „nasilje iz najbolje namjere”.

Posebno se naglašava problem seksualnog nasilja prema osobama sa intelektualnim teškoćama, kao i problem zataškavanja istog „zbog predrasuda, diskriminacije, straha i nepovjerenja”.

Predstavnica jedne od organizacija navodi rizik od rodno zasnovanog nasilja u široj društvenoj zajednici, označavajući osobe sa lakšim intelektualnim teškoćama „koje se kreću u društvu” posebno izloženim ovoj vrsti nasilja. „I pogotovo oni koji su samostalni. Jer su na oko prosječni ljudi, njihova invalidnost se ne vidi. Manipulacija njima od određenih loših pojedinaca, u suštini, je njima još dodatan povod, dodatan motiv. Još je to nasilje intenzivnije kad vide da neko prihvata njihovu igru da su lak pljen. To je po meni najopasnije, najveća opasnost za njih.”

Vezano za nasilje koje se dešava u široj zajednici, jedna od intervjuisanih predstavnica organizacija osoba sa intelektualnim teškoćama iznosi značajno iskustveno zapažanje o specifičnoj vrsti nasilja prema osobama sa intelektualnim teškoćama, koja je vrlo isprepletena sa rodnim ulogama i seksualnošću, a u kojoj se javlja dvostruka uloga muškarca sa invaliditetom, koji je istovremeno žrtva time što biva „gurnut” u ulogu nasilnika.⁵³

„Bila je situacija kada su dva tipa nagovorila momka sa intelektualnim teškoćama da im dovede svoju prijateljicu. Ona je pošla s njim. Za nasilnike, ona je potencijalni pljen. Ali je to nasilje i nad njim, jer on ne razumije težinu postupka.”

Ovaj primjer je obojen i rodnom dimenzijom, jer je djevojka (saznajemo iz pozadine primjera) označena kao slabiji, ranjiviji pol i „povjerena” je svom drugu, muškarcu „u zaštitu”. Međutim, kako je i on osoba sa intelektualnim teškoćama i, u želji da se dopadne i ugodi, gurnut je u saučesništvo u seksualnom nasilju. Oboje su žrtve i svojih rodnih uloga i nasilja. Kod osoba sa intelektualnim teškoćama, manipulaciju valja razmatrati kao specifičnu vrstu nasilja. Ovaj problem se javlja i kod slučajeva seksualnog iskoristavanja žena sa intelektualnim teškoćama koje navodno daju pristanak za seksualni odnos, te se takva vrsta iskoristavanja teže dokazuje kao nasilje.

⁵² Podsjećamo da je analiza propisa ukazala na to da su ove radnje, osim što su protivne svim međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima, takođe i krivična djela.

⁵³ U smislu *Istanbulске konvencije*, seksualno nasiljem se smatra i navođenje nekog na seksualnu radnju.

Dvoje intervjuisanih ističu temu nasilja, posebno seksualnog nasilja, u institucijama (zavodima za zbrinjavanje osoba sa invaliditetom).

„Podgrupa u tom vanjskom svijetu jesu institucionalna zbrinjavanja, koja su toliko pod plaštom nekog velikog znaka pitanja njihove sigurnosti i zaštite njihovih ljudskih prava. Znači, njihova prava u zatvorenim sistemima, prostorijama, su jako osjetljiv, ozbiljno opasan, teren ugrožavanja njihovih ljudskih prava, prije svega ugrožavanje života.“

„...ne govorimo ovo tek tako jer smo svjedoci i te kako teških tema kada govorimo o ženama sa intelektualnim teškoćama u zavodima, gdje Zavod sa 400 ili 500 različitih kategorija, jedna mlada djevojka koja dođe iz neke lokalne zajednice, bude odvedena u neki od zavoda, poslije devastacije porodica ili smrti roditelja, ili bilo kojih drugih razloga biva odvedena. Zamislite šta prolazi ta mlada djevojka sa invaliditetom, sa intelektualnim poteškoćama u jednom zavodu sa 400, 500 štićenika različitih uzrasta, kategorija, dijagnoza, kako god. Ne možete ni zamisliti. Mi smo nekoliko imali primjera i svjedočenja na tu temu, tako da smo mi postavili to kao jedan od prioriteta.“

Da je taj problem već prepoznat i u udruženjima, govori inicijativa da se u prostore gdje borave osobe sa invaliditetom uvedu nadzorne kamere. Iako je nadzor nad objektima i programima namijenjenim osobama sa invaliditetom dio mjera koje, u svrhu zaštite osoba sa invaliditetom, propisuje i *Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom*, ova inicijativa još uvijek nije naišla na razumijevanje nadležnih institucija zbog, kako kažu intervjuisani, „prepreka vezanih za zaštitu privatnosti“. Postoji i svijest o tome da nadzor kamerama neće u potpunosti riješiti problem, ali bi moglo pomoći u povećanju odgovornosti zaposlenih, kao i sprječavanju eventualne zloupotrebe štićenika od strane zaposlenih.

Ograničavanje slobode i skrivanje osoba sa intelektualnim teškoćama je još jedan vid nasilja koji identificujemo kroz intervju, a navodi se da posebno pogoda žene i djevojčice. Ovaj vid nasilja karakterističan je za porodičnu zajednicu.

„Od toga da djevojka koja obožava muziku i igru i koja je u kontinuitetu bila pod ključem kad god neko pozvoni na vrata. Znači, kuća je non-stop zaključana, ona je u dnevnoj sobi, ukoliko neko pokuca i ulazi, ona se zatvara u određenu prostoriju. Između ostalog, zato što je žensko. U toj dubini rodnog nasilja gdje roditelj ne želi da pokaže se zna da imaju kćerku sa intelektualnim teškoćama, uskraćuje se apsolutno sve. Sve životne oblasti su njoj prosto oduzete.“

Pored ograničavanja slobode, ovdje se identificuje i specifična vrsta nasilja koja se ogleda u oduzimanju rodnog identiteta.

Druga krajnost porodičnog pristupa koji vodi ka nasilju nad članovima porodice koji imaju intelektualne teškoće je neprihvatanje njihovih ograničenja, i skrivanje, ne njih, već njihovih ograničenja, od šire zajednice, kako bi ispunili rodne uloge, bez obzira na njihove želje i potrebe da ih ispunjavaju.

„Drugi segment, roditelji forsiraju: žensko si, treba da se udaš. Ukoliko neko hoće da uda kćerku, posebno na selu, onda se kriju podaci, pogotovo gdje je laka⁵⁴. Porodica krije podatke, forsira udaju, ne želeći da iko zna da je ona kategorisana. Taj segment, gdje porodica želi da se djevojka uda, po svaku cijenu, djevojčice su podložnije. Sinove pokušavaju zaposliti, a ona će se, valjda, udati.

Ponekad roditelj ne prihvata da njegovo dijete ima ograničenja. I on vidi svoje dijete kao „sposobnog muškarca“.

⁵⁴ Misli se na dijagnozu laka mentalna retardacija.

Navodi se primjer oca koji vrši jedan vid nasilja nad djetetom forsirajući ga konstantno da ide da radi, uprkos tome što mladić stalno iznova doživljava odbacivanje kolega, poslodavaca i osjećaj manje vrijednosti jer ne uspijeva ispuniti zadatke koji su pred njega stavljeni. Ovdje se radi o psihološkom nasilju koje značajno utiče na, svakako već poljuljano, samopouzdanje osobe i, istovremeno, sprječava da se uvide i iskoriste realne mogućnosti za unaprjeđenje njegovog života.

Predstavnik jedne od organizacija smatra da je potpuna deinstitucionalizacija uz razvijanje adekvatnih sistema podrške u zajednici rješenje koje bi smanjilo stepen rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom.

Postoji saglasnost intervjuisanih vezano za neadekvatan sistemski odgovor institucija kada je nasilje prema osobama sa intelektualnim teškoćama u pitanju.

Ispitanici navode da „državne službe i odgovorne institucije nisu dovoljno obučene, nemaju jasne procedure da rješavaju ovakve slučajeve i generalno za rad na zaštiti osoba sa intelektualnim poteškoćama, te je sve na dobroj volji pojedinaca zaposlenih u službama da istraju i izvedu slučaj do kraja”.

Nespremnost institucija da reaguju u slučajevima nasilja, a na način da zaštite osobu sa intelektualnim teškoćama, utiče i na to da se nasilje nad osobama sa intelektualnim teškoćama ne prijavljuje i stvara se neka vrsta tolerancije na nasilje u koje su „uključene” osobe sa intelektualnim poteškoćama. S ovim u vezi, ističe se i neadekvatan odgovor medija i potpuno nesenzibilisane javnosti. Komentarišući nedavni slučaj silovanja djevojke sa intelektualnim poteškoćama od strane trojice muškaraca, jedan od intervjuisanih napominje kako se „...više nije pisalo, niti govorilo o tome, javnost se nije zanimala dalje za slučaj, već je sve ostalo u kratkoj vijesti crne hronike. Čim čuju da je u pitanju neko od osoba sa intelektualnim teškoćama, gube interesovanje, okreću glavu”.

„Tako da je sva slika kada govorimo o procesuiranju nasilništva vrlo, vrlo bijeda, ne mogu reći da je nema nikako ali nije vidljiva, nije jasna, nije prepoznata u smislu da ovi koji bi potencijalni bili nasilnici odnosno da bi se agresivno to okruženje malo zaustavilo da se ne ponavljaju te vrste nasilja. Zbog toga se naravno i dešavaju uvijek iznova.”

Svi intervjuisani temu zaštite osoba sa intelektualnim teškoćama od rodno zasnovanog nasilja smatraju veoma važnom, ali su mišljenja da se sama udruženja još uvijek tom temom nedovoljno bave, a institucije ne bave uopšte. Sa druge strane, udruženja su prepoznata kao ključan kapacitet za identifikovanje slučaja nasilja „jer je to jedini prostor u kome i korisnici i roditelju mogu da dođu i potraže razumijevanje, a često se dogodi da korisnici kroz druge aktivnosti u udruženju otkriju šta ih muči.

Analiza podataka dobijenih od institucija i organizacija

Kako bismo formirali cjelokupnu sliku o tome koliko se u praksi provode međunarodni i domaći propisi i pruža zaštita osobama sa invaliditetom od rodno zasnovanog nasilja, odnosno, koliko se uopšte evidentiraju slučajevi rodno zasnovanog nasilja nad osobama sa invaliditetom, provedena je i analiza podataka kojima nadležne institucije i organizacije raspolažu u vezi sa ovom tematikom. Dakle, cilj prikupljanja podataka od institucija i organizacija koje se bave rodno zasnovanim nasiljem je, dakle, da se identificuje da li je problem rodno zasnovanog nasilja nad osobama sa invaliditetom prepoznat i da li sistem ima mehanizme da ga evidentira i da reaguje na njega.

Ova analiza se temelji na podacima dobijenim od: Agencije za ravnopravnost polova BiH i entitetskih centara za ravnopravnost polova, policijskih organa i agencija pet regija u kojima je provođeno istraživanje, nadležnih tužilaštava, sudova, centara za socijalni rad, pružalaca besplatne pravne pomoći i nevladinih organizacija koje djeluju u oblasti zaštite od nasilja.

Analizom prikupljenih podataka od navedenih subjekata, koji su u oko 90% odgovorili na dostavljene zahtjeve za pristup informacijama, možemo konstatovati da se ne vode statistički podaci o rodno zasnovanom nasilju nad osobama sa invaliditetom. Dobijeni odgovori upućuju na to da postoji određena svijest kod institucija i organizacija da se nasilje događa, ali da je pružanje zaštite ad hoc, odnosno da ne postoje jasne smjernice kako primjeniti postojeće mehanizme zaštite od nasilja kada su osobe sa invaliditetom žrtve. Takođe, institucije i organizacije uglavnom rodno zasnovano nasilje svode na podatke o nasilju u porodici, te na prikupljanje podataka o polnoj, starosnoj, obrazovnoj strukturi i radnom statusu.

Posebne kategorije manjinskih i marginalizovanih grupacija nisu prepoznate u podzakonskim aktima kojima se propisuje način vođenja evidencija i mehanizmi pružanja zaštite, te se tako ni ne može, osim sporadično kod pojedinih institucija i organizacija, doći do podatka o učestalosti krivičnih djela ili prekršaja nasilja u kojima su žrtve osobe sa invaliditetom.

Odgovori policije

S obzirom na zakonsku obavezu svih građana i predstavnika sistema, koji su svjedoci nasilja ili na bilo koji način dođu do saznanja da se dogodilo nasilje ili bilo koje kršenje ljudskih prava, da isto prijave policiji ili tužilaštvu, to ćemo u ovoj analizi i početi od podataka koje smo prikupili od pomenuih institucija. Napominjemo da je, kada je u pitanju fizičko nasilje, prva karika u pružanju zaštite zdravstvena ustanova, čiji su zaposleni dužni da žrtvama porodičnog nasilja pruže besplatnu zdravstvenu zaštitu, ali i da nasilje prijave policiji. Pošto se žrtve često zdravstvenim ustanovama obraćaju tek nakon težih tjelesnih povreda (što pokazuje i činjenica da su brojevi o žrtvama nasilja u porodici zdravstvenih ustanova u RS tri puta manji od onih koje je policija evidentirala o počinjenim prekršajima i krivičnim djelima), te postoje i drugi oblici nasilja koji nužno ne uključuju povredu tjelesnog integriteta, u analizi podataka započećemo od onih dobijenih od policije.

U odgovoru Ministarstva unutrašnjih poslova Zeničko-dobojskog kantona (u daljem tekstu: MUP ZDK) sadržane su značajne informacije o tome koji se podaci evidentiraju prilikom zaprimanja prijave o nasilju u porodici. To su: lični podaci o žrtvi, datum prijave nasilja, mjesto evidentiranja prijave, pol žrtve, godište, stručna spremu, od koga je nasilje prijavljeno (žrtva, srodnik, treća lica i sl.), vrsta nasilja (fizičko, psihičko, seksualno, ekonomsko, kombinovano), srodstvo počinjoca i stanje žrtve pri prvom susretu. U odgovoru MUP-a ZDK se navodi da se informacija o invaliditetu žrtve upisuje u „ostalo, tj. među relevantne informacije koje nisu obuhvaćene standardnom statistikom, no s obzirom da nema obaveze prikupljanja ove vrste podataka, ostaje na ličnoj procjeni policijskog službenika/ce da stanje invaliditeta smatra ili ne smatra relevantnim za rubriku „ostalo”.

Iz odgovora MUP-a Republike Srpske⁵⁵ navešćemo informacije o tome koji se sve podaci unose u evidencije o nasilju u porodici⁵⁶: evidencije o broju krivičnih djela i prekršaja, kao i preduzetih mjera, tj. zahtjeva prema nadležnim institucijama, broj izvršilaca (prema polu i starosti), broj žrtava; posljedicama nasilja (ubistvo - smrt, ubistvo u pokušaju, teška tjelesna povreda, tjelesna povreda, strah i uznemirenost). Evidencije, takođe, uključuju podatke o predloženim i sprovedenim hitnim i zaštitnim mjerama,⁵⁷ jedne ili kombinacije sprovedenih mjera. Iako u odgovoru MUP-a RS nije navedeno da se evidencije vode odvojeno za osobe sa invaliditetom žrtve nasilja, ipak je je dostavljen podatak o evidentiranom nasilju nad osobama sa invaliditetom, i to samo o nasilju u porodici ili porodičnoj zajednici, kao jednom od oblika rodno zasnovanog nasilja.

Tako je u odgovoru koji nam je dostavio MUP RS navedeno da su u 2018. godini evidentirana dva lica sa invaliditetom kao žrtve nasilja u porodici (jedno muškog i jedno ženskog pola), dok je u 2017. godini evidentirana jedna osoba muškog pola kao žrtva nasilja u porodici.

Postavlja se pitanje o adekvatnosti vođenja ovih evidencija s obzirom da je rodno zasnovano nasilje svedeno na porodično nasilje, a da ni pravilnikom o vođenju evidencija nije definisano, niti u *Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici i Krivičnom zakonu* postoji odredba koja određuje koja lica se smatraju osobama sa invaliditetom.

Odgovori tužilaštava i sudova

S obzirom na postojanje jedinstvenog načina vođenja evidencija tužilaštava i sudova u BiH uspostavljenih podzakonskim aktom na nivou BiH⁵⁸, podatke koje smo prikupili od pravosudnih organa analizirali smo u korelaciji.

Iako je u krivičnom zakonodavstvu RS i Federacije BiH ustanovljeno krivično djelo „povreda ravnopravnosti građana“, odnosno „povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina“⁵⁹, koje u svom opisu sadrži uskraćivanje prava garantovanih ustavnim poretkom i međunarodnim aktima ili davanje više prava na osnovu razlike u rasi, boji kože, vjeri, polu, rodu ili rodnom identitetu, jeziku, političkom ili drugom ubjedjenju, seksualnom

⁵⁵ Iako su zahtjevi za pristup informacijama uredno dostavljeni policijskim upravama Banja Luka, Dobojske i Bijeljine za područja ovih uprava, dobijen je jedinstven odgovor iz sjedišta MUP-a RS

⁵⁶ Policijske uprave u RS vode evidencije u skladu sa *Zakonom o zaštiti od nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici i Krivičnog zakonika RS*, te se stoga evidencije vode i o prekršajima i o krivičnim djelima, koje se uglavnom poklapaju sa informacijama navedenim u odgovoru MUP-a ZDK.

⁵⁷ Vidjeti u dijelu izvještaja: *Analiza međunarodnog i domaćeg pravnog okvira kojima se štite osobe sa invaliditetom od rodno zasnovanog nasilja, Zakoni o zaštiti od nasilja u porodici*.

⁵⁸ *Pravilnik o Sistemu za automatsko upravljanje predmetima u sudovima* („Službeni glasnik BiH”, br. 04/16, 37/16, 84/16, 40/17 i 34/18 i 34/19).

⁵⁹ Član 139. KZ RS i član 111. KZ FBiH.

opredjeljenju, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, imovinskom stanju, rođenju ili socijalnom porijeklu, obrazovanju ili društvenom položaju ili nekom drugom ličnom svojstvu, o čemu smo i ranije govorili, zajednički odgovor tužilaštava i sudova je da nisu u mogućnosti da daju podatke kako o djelima rodno zasnovanog nasilja, tako i o predmetima u kojima su osobe sa invaliditetom žrtve, odnosno, oštećena strana. Razlozi za ovo su, kako bilježimo iz njihovih odgovora, što se po ovim kriterijumima u CMS sistemu - sistemu za automatsko upravljanje predmetima, evidencije o prijavljenom nasilju ne razvrstavaju kategorijama ili kriterijumima, te da „bez fizičkog uvida u svaki predmet“, ne bi bilo moguće utvrditi o kojem obliku nasilja se radi. U odgovoru Osnovnog suda Banja Luka nam je navedeno da se evidencije vode samo prema broju predmeta, jedinstvenom matičnom broju stranaka, te imenu i prezimenu i adresi stranke protiv koje se vodi postupak.

Uprkos rečenom, primjetno je da su sudovi u manjim mjestima, pred kojima se vodi manje predmeta, dali određene podatke. Tako su Općinski sud Tešanj, Osnovni i Okružni sud Bijeljina, te Osnovni sud Teslić naveli da nisu imali predmeta rodno zasnovanog nasilja nad osobama sa invaliditetom, bez više objašnjenja o načinu na koji su koristili u dolasku do ovih informacija, a Općinski sud u Tuzli navodi da, uvidom u evidencije CMS sistema dolazi do zaključka da nije bilo ovakvih predmeta u posljednje dvije godine. Zapažamo da su sudovi iz različitih regija BiH, na različit način pristupali podacima u jedinstvenom CMS sistemu.

Osim navedenog, uvidom u predmete nasilja u porodici u posljednje dvije godine koje je vodilo Okružno tužilaštvo Banja Luka pronađena su tri predmeta u kojima su oštećeni (žrtve) bila lica sa invaliditetom i u sva tri ova predmeta istraga je obustavljena (razlozi: smrt osumnjičenog, zbog nedostatka dokaza, a u trećem zbog toga što prijavljeno djelo na štetu lica sa invaliditetom, nije predstavljalo krivično djelo). U ovom trenutku u toku je istraga protiv tri lica za krivično djelo obljava nad nemoćnim licem, a radi se o djelu nad ženskom osobom „ometenoj u duševnom razvoju“ (predmet iz 2019. godine). Analizirajući podatke dobijene od ovog tužilaštva, te od MUP-a RS, uviđamo da se podaci o broju predmeta poklapaju.

Odgovor koji ukazuje na nedovoljnu educiranost i neosjetljivost zaposlenih u institucijama kada govorimo o rodno zasnovanom nasilju stigao nam je od Općinskog suda u Sarajevu u kojem se navodi: „Termin rodno zasnovano nasilje nad osobama sa invaliditetom“ nije jasno određen, te je nejasno koja krivična djela podrazumijevate pod istim. Da bi smo eventualno postupili po zahtjevu potrebno je da bude jasan i određen u smislu preciznog navođenja krivičnog djela, te člana zakona (parametar za pretragu kroz CMS).⁶⁰

Odgovori službi socijalne zaštite

Osim što smo istraživali način vođenja evidencije o rodno zasnovanom nasilju kod pružalaca socijalne zaštite, od velikog značaja za ovo istraživanje nam je i informacija da li postoje smjernice o zbrinjavanju osoba sa invaliditetom žrtava nasilja. Iz analize podzakonskih akata jasno je da, iako postoje određena uputstva o postupanju u slučajevima nasilja u porodici u zbrinjavanju žrtve, ne postoje smjernice kojima se uzimaju u obzir određene specifičnosti u funkcionisanju osoba sa invaliditetom, niti vođenje evidencije o slučajevima u kojima su žrtve rodno zasnovanog nasilja osobe sa invaliditetom. Ova pitanja, kako saznamo iz odgovora socijalnih službi, nisu uređena ni internim aktima.

Iz Centra za socijalni rad (CSR) Dobojske opštine se navodi da propisani obrazac za vođenje evidencija o porodičnom nasilju vode po vrsti nasilja (ugrožavanje spokojstva, psihičko nasilje, fizičko nasilje, seksualno nasilje, ekonomsko nasilje, kombinacija navedenih), prema trajanju nasilja (jednokratno, do godinu dana, više od

⁶⁰ Citirano iz odgovora Općinskog suda u Sarajevu od 02.08.2019. pod brojem 08-02-633/19 dostavljenom po zahtjevu o pristupu informacijama upućenom od strane Koordinacionog odbora udruženja osoba sa invaliditetom KS.

godinu dana), prema starosnoj dobi i polu, prema odnosu učinioca sa žrtvom, prema socioekonomskim podacima (učenici - osnovna i srednja škola, predškolski uzrast, djeca sa poteškoćama u razvoju, djeca pod starateljstvom) prema radnom statusu (zaposleni, nezaposleni, penzioneri), prema vrsti prihoda (korisnici socijalne pomoći, žive od svog rada, drugi izvori prihoda), prema obrazovnoj strukturi. Takođe se vodi evidencija od koga je zaprimljeno obaveštenje (žrtva, policija, zdravstvena ustanova, vaspitno-obrazovna ustanova, sud, tužilaštvo, svjedok, ostali), broj obaveštenja koja Centar uputi policiji, broj intervencija u kojima su učestvovala službena lica Centra.

Centri za socijalni rad iz RS navode da izvještaje po pomenutim obrascima svakih šest mjeseci dostavljaju nadležnom Ministarstvu za porodicu, omladinu i sport, koje sačinjava informacije o stanju u ovoj oblasti. Napominjemo da ni informacije o provođenju *Strategije za suzbijanje nasilja u porodici* ne sadrže podatke o pojedinačnim manjinskim grupacijama koje su žrtve nasilja u porodici, pa ni o osobama sa invaliditetom.

Odgovori službi besplatne pravne pomoći

Pružanje adekvatne zaštite žrtvi podrazumijeva i pružanje pravne pomoći žrtvama nasilja, te je stoga važno napomenuti da su žrtve nasilja u porodici među kategorijama kojima se obezbjeđuje besplatna pravna pomoć.

Da bi se na pravi način razumjela važnost informacija koje smo prikupljali od službi za pružanje besplatne pravne pomoći za temu našeg istraživanja, napominjemo da službe pružaju sljedeće vrste pravne pomoći: pravne savjete, opšte informacije o pravima i obavezama građana, pomoć pri popunjavanju obrazaca i formulara, zastupanje na sudu osim u krivičnim postupcima, sastavljanje pisama i apelacija i pravna pomoć u postupcima mirnog rješavanja spora (medijacija).

Iz odgovora službi za besplatnu pravnu pomoć jasno je da se osobe sa invaliditetom obraćaju ovim službama, ali se ne vodi posebna evidencija o tome kakva im je pravna pomoć potrebna, te za zaštitu kojih prava se obraćaju.

Prema dostavljenoj informaciji gradske službe za pružanje besplatne pravne pomoći u Bijeljini nisu zabilježeni slučajevi rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom. Zavod za pružanje besplatne pravne pomoći Kantona Sarajevo u svom odgovoru navodi da evidentiranje lica koja im se obraćaju za pravnu pomoć vrše u skladu sa članom 11. *Zakona o pružanju besplatne pravne pomoći*⁶¹ kojim je navedeno da ovo pravo po osnovu ličnog statusa, među ostalim, mogu ostvariti sljedeće kategorije: žrtve nasilja u porodici ili nasilja na osnovu pola, kao jedna kategorija, članovi porodica poginulih boraca, dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i ratnih vojnih invalida u stvarima po tim osnovima, kao i druga lica sa invaliditetom u stvarima ostvarivanja prava po osnovu invaliditeta, kao druga kategorija. Podaci koje smo dobile o tome da su se ove godine u prvih sedam mjeseci službi obratila 93 lica, a u istom periodu prošle godine njih 160 iz druge kategorije, govori o tome da ova služba ne prepoznaje rodno zasnovano nasilje nad osobama sa invaliditetom, već po automatizmu predmete evidentira i odvaja kao slučajeve nasilja po osnovu invaliditeta ili po osnovu pola/roda, ne prepoznajući značaj problema unakrsnog djelovanja jednog i drugog.

Odgovori nevladinih organizacija

Važnu kariku u pružanju kako pomoći u hitnom zbrinjavanju žrtve nasilja, tako i pravne pomoći predstavljaju nevladine organizacije koje se primarno bave rodno zasnovanim nasiljem, odnosno, pružanjem pomoći žrtvama nasilja. Mjesto nevladinih organizacija je i sistemski prepoznato, te su zakonskim aktima u oblasti

⁶¹ „Službene novine Kantona Sarajevo”, broj: 1/12, 26/14 i 40/17.

zaštite od nasilja u porodici one prepoznate kao osnivači sigurnih kuća.

U BiH djeluje ukupno osam sigurnih kuća, a one sa područja kojima je obuhvaćeno ovo istraživanje smo konsultovali. Opšta slika je da su nevladine organizacije u okviru kojih djeluju sigurne kuće i druge koje smo konsultovali (Udruženje žena sa invaliditetom „Impuls“ Bijeljina, Helsinški parlament građana Banja Luka) svjesnije pojave rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom u BiH u odnosu na institucije, sposobnije za identifikaciju istog, te da imaju više iskustva u pružanju zaštite.

Iz odgovora koje smo dobili od nevladinih organizacija saznajemo da se podatak o invaliditetu žrtve upisuje u ostalim podacima, odnosno, među podacima koji se odnose na informacije o zdravstvenom stanju, da ne postoje utvrđene specifičnije smjernice za pružanje pomoći osobama sa invaliditetom, te da u posljednje dvije godine osobe sa invaliditetom nisu bile smještane u sigurne kuće, ali jesu bile korisnice psiho-socijalne i pravne pomoći. Izostali su precizniji podaci u kojem broju su se osobe sa invaliditetom obraćale udruženjima i zbog kojih oblika nasilja.

Udruženja prepoznaju i potrebu za arhitektonskom pristupačnosti. Tako se u odgovoru Udruženja građana „Viva žene“ iz Tuzle navodi da su im prostorije pristupačne, dok iz Udruženih žena navode da sigurne kuće nisu pristupačne, te da se osobi sa invaliditetom omogućava smještanje u prizemlju. Udruženja u svojim odgovorima ističu („Udružene žene“ Banja Luka, „Budućnost Modriča“, te Fondacija „Lara“ Bijeljina) da im je dragocjena saradnja sa udruženjima žena sa invaliditetom „Nika“ iz Banjaluke i „Impuls“ iz Bijeljine. U odgovoru „Udruženih žena“ Banja Luka može se jasno uvidjeti pozitivna promjena u tretmanu osoba sa invaliditetom prilikom pružanja zaštite od nasilja što dokazuje i činjenica da je *Priručnikom za razumijevanje nasilja u porodici i nasilja nad ženama*, koje je ovo udruženje objavilo ove godine kroz saradnju sa Udruženjem „Nika“, kreiran i dio kojim su obuhvaćena specifična pitanja za osobe sa invaliditetom žrtve nasilja. Takođe, bilježimo odličan primjer pozitivne prakse Udruženja žena sa invaliditetom „Impuls“ i Fondacije „Lara“ iz Bijeljine koja jedno od drugog dobijaju stručnu pomoć u smislu vođenja postupaka za zaštitu od nasilja, odnosno, o specifičnim pitanjima koja se tiču funkcionisanja osoba sa invaliditetom.

Udruženje „Impuls“ okuplja žene sa invaliditetom i mjesto su gdje se one obraćaju zbog različitih poteškoća s kojima se suočavaju. Jedino iz njihovog odgovora saznajemo i o specifičnijim radnjama nasilja koje se događaju nad ženama sa invaliditetom, a koje one bilježe: „Znaju se požaliti da su nemoćne, iskazati nezadovoljstvo uz plač u smislu da npr. ne mogu samostalno da donose odluke, da ne izlaze iz kuće nikako, da su izolovane od vanjskog svijeta, da se omalovažavaju..., da ortopedsko pomagalo koje koriste, ne koriste u prostorijama življenja jer će se oštetiti parket, dovratak, namještaj, obiti zid... sa svojim novčanim primanjima po osnovu prava ne raspolažu samostalno ...“, navodi se u odgovoru Udruženja „Impuls“.

„Impuls“ bilježi samo jedno konkretno obraćanje za pomoć od prije nekoliko godina članice sa potpunim oštećenjem vida koja je trpjela nasilje od muževljeve porodice s kojom je živjela u zajednici, te prijetnje oduzimanjem djece. Uz podršku roditelja i porodice ova žena je uspješno izašla iz kruga nasilja bez korišćenja usluga sigurne kuće.

Odgovori institucija za ravnopravnost polova

U Agenciji za ravnopravnost polova BiH, koja je nadležna za praćenje sprovođenja međunarodnih i domaćih propisa u ovoj oblasti i prikupljanje podataka u cijeloj BiH, potvrđeno je da ne postoji jedinstvena baza osoba sa invaliditetom žrtava rodno zasnovanog nasilja, i uopšte jedinstven način vođenja evidencija i metodologija prikupljanja podataka, što značajno otežava realan pregled stanja u ovoj oblasti.

Zahtjevi za zaštitu koji se upućuju Agenciji uglavnom se odnose na ugrožavanje prava iz *Zakona o zabrani diskriminacije* i *Zakonu o ravnopravnosti polova* i to po više osnova.

Jedini statistički podatak o osobama sa invaliditetom žrtvama nasilja kojim Agencija raspolaže jeste da su u Republici Srpskoj evidentirane po jedna osoba sa invaliditetom ženskog pola u 2017. i 2018. godini koje

su se obratile zdravstvenoj ustanovi zbog poteškoća prouzrokovanih pretrpljenim nasiljem.

Odgovor Agencije više je baziran na podacima prikupljenim iz iskustava u djelovanju nevladinih organizacija i sigurnih kuća. Citiraćemo dio odgovora koji upućuje na najznačajnije informacije koje smo dobili: „Njihova iskustva ukazuju da žene sa invaliditetom trpe fizičko, psihičko, emocionalno, ekonomsko pa čak i seksualno nasilje od partnera, muža i članova porodice i sl. Niko ne prijavljuje nasilje ako se jednom desi i obično trpe godinama, te traže pomoći kada ne nalaze drugo rješenje. I samo prijavljivanje nasilja za žene sa invaliditetom je problem jer neke od njih ne vide, ne čuju, ne govore, nemaju pristup telefonu ili se otežano kreću. Ukoliko je potrebno smjestiti u sigurnu kuću ženu sa invaliditetom koja ima pratnju potrebno je, znači, obezbijediti dva mesta, ili ukoliko je njen pratilac nasilnik, onda je potrebno obezbijediti i pratnju za tu osobu”⁶².

Iz Agencije navode značaj saradnje sa nevladinim organizacijama, a kao primjer je dat provođenje preventivne kampanje u saradnji sa Udruženjem slijepih Kantona Sarajevo, Opštinom Istočna Ilidža - Komisija za ravnopravnost polova i Udruge invalida Zapadnohercegovačke Županije - Široki Brijeg, u okviru projekta podrške izgradnji partnerstva između nevladinih organizacija i nadležnih institucija za provođenje Konvencije o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini za 2016. godinu. Rezultat ove kampanje je da su date preporuke koje trebaju doprinijeti poboljšavanju pristupa javnosti i nadležnih institucija problemu nasilja nad ženama i djevojčicama sa invaliditetom. Preporuke trebaju služiti kao vodič za nevladine organizacije i lokalne nadležne institucije (policija, zdravstveni i socijalni radnici) o specifičnim potrebama prevencije i zaštite žena i djevojčica sa invaliditetom od različitih oblika nasilja.

Od entitetskih centara za ravnopravnost polova nismo dobili nikakve konkretnije podatke, osim što je Gender centar – Centar za ravnopravnost polova RS u svom odgovoru naveo da će u budućem periodu biti prikupljeni podaci sa različitih nivoa za izradu izvještaja o provođenju *Istanbuliske konvencije*.

⁶² Vjerovatno se misli na to da je potrebno pronaći dodatna sredstva za osobu koja bi vodila brigu o žrtvi nasilja u vrijeme boravka u sigurnoj kući u slučaju kada je osoba koja inače brine o njoj osoba koja vrši nasilje.

VIII

Zaključci i preporuke

Osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini su značajno socijalno isključena grupa koju karakteriše visok stepen siromaštva, visok stepen zavisnosti od članova porodice ili institucionalnog smještaja, nisko samopouzdanje za donošenje odluka o sopstvenim životima kao i izloženost različitim vrstama nasilja. Pored toga, ova društvena grupa sama sebe doživljava relativno homogeno identificujući se sa invaliditetom kao ključnim dijelom sopstvenog identiteta, a zanemarujući rodne i ostale identitete. Na isti način ih percepira i šira zajednica, eventualno uvažavajući uzrok nastanka i vrstu invaliditeta, ali ne uzimajući u obzir rodne kao ni druge identitete niti afinitete. Ipak, u praksi bilježimo isti model neravnopravnosti žena u odnosu na muškarce kao i elemente rodno zasnovanog nasilja nad osobama sa invaliditetom, bilo da je ono u kategoriji porodičnog nasilja ili nasilja u okviru smještaja u institucije, odnosno u okviru organizacija/dnevnih centara i sl. Međutim, kako društvo osobe sa invaliditetom ne posmatra kroz kategoriju roda, tako i rodno zasnovano nasilje ostaje potpuno nevidljivo, a samim tim izostaju i rješenja odnosno mehanizmi eventualne zaštite osoba sa invaliditetom od ove vrste nasilja. Goruća društvena pitanja kao što su npr. prevencija i zaštita od nasilja, pristup zagarantovanim pravima i socijalno uključivanje marginalizovanih grupa se ne mogu tretirati kao pasivni arhitektonski objekti kojima jednostavno treba pristupiti jer su navodno dizajnirani tako da su univerzalno dostupni, već ih je potrebno rješavati proaktivno i kontekstualizovano, na temelju jasnih i detaljnih informacija i istraživanja, kao i ciljanim izlaskom i prikupljanjem podataka na terenu. Postoje relativno veliki raspon u stavovima učesnika/ca što nam daje uvid u širok spektar njihovih iskustava i pogleda na pitanje rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom, ali ne postoji razlika u stavovima koju možemo vezati za određenu regiju. Dakle, ne možemo reći da su određena mišljenja, viđenja teme ili dominantna atmosfera tipične za neku regiju u BiH.

Imajući u vidu prethodno postavljene ciljeve istraživanja⁶³, a na osnovu analize međunaronog i domaćeg pravnog okvira koji se tiče zaštite prava osoba sa invaliditetom, te zaštite od rodno zasnovanog nasilja, analize rezultata upitnika, diskusija u fokus grupama u kojima su učestvovali muškarci i žene sa invaliditetom, analize podataka dobijenih kroz dubinske intervjuje sa predstvincima/cama organizacija koje se bave zaštitom prava osoba sa intelektualnim teškoćama, te analizom odgovora o rodno zasnovanom nasilju prema osobama sa invaliditetom, dajemo sljedeće zaključke i preporuke.

Zaključci

- 1.1. Osobe sa invaliditetom su, u velikoj mjeri, izložene različitim vrstama nasilja, žene više od muškaraca, s tim da je psihološko nasilje (koje se ogleda u omalovažavanju, potcjenvivanju, vrijeđanju, prijetnjama, nepriznavanju organičenja uzrokovanih invaliditetom) najzastupljeniji oblik nasilja prema osobama sa invaliditetom. U velikoj mjeri je zastupljeno ekonomsko nasilje, a u značajnoj mjeri se navodi zanemarivanje i ograničavanje kretanja.

⁶³ Vidjeti na str. 11.

- 1.2. Odgovori navode na zaključak da su najčešći počinoci nasilja članovi porodice i osobe od kojih direktno zavisi osoba sa invaliditetom, te je tako privatna sfera „iza zatvorenih vrata” prostor na kome treba posebno intervenisati.
- 1.3. Nasilje koje se dešava u institucijama za zbrinjavanje osoba sa invaliditetom izdvojeno je kao posebna tema.
- 2.1. Rad korisničkih udruženja je ključan jer predstavljaju vrijedan resurs u zajednici na koji se osobe sa intelektualnim teškoćama, ali i članovi njihovih porodica, mogu osloniti. Međutim, udruženja ne mogu i ne trebaju da preuzmu uloge institucija.
- 3.1. Osobe sa invaliditetom u našem uzorku iskazuju visok stepen nepovjerenja u dostupnost pomoći i podrške od strane države i državnih institucija.
- 3.2. Ne postoje precizni podaci o broju osoba sa invaliditetom koje su žrtve nasilja ili porodičnog nasilja, pa ni rodno zasnovanog nasilja jer u postojećim protokolima ne postoji obaveza vođenja evidencije o osobama sa invaliditetom koje su žrtve nasilja.
- 4.1. Osobe sa invaliditetom dobro razumiju rodne uloge (uopšteno među muškarcima i ženama), ali, uglavnom, nemaju znanja o pojmovima vezanim za rod i rodno zasnovano nasilje. Često smatraju da ih društvo, ali ni oni sami sebe ne percipiraju kao osobe različitog roda, već da invaliditet, kao zajednička osobina u sjenku stavlja njihove druge karakteristike. Stigmatizacija i diskriminacija osoba u društvu prvenstveno na osnovu invaliditeta olakšava da druge specifičnosti ostanu neprimjećene ili čak osporavane.
- 5.1. Višestruka ranjivost osoba sa invaliditetom, kao društvene grupe, povećava rizik da osobe sa invaliditetom budu žrtve rodno zasnovanog nasilja. Siromaštvo, socijalna izolovanost, predrasude i nedostatak usluga u zajednici višestruko doprinose izloženosti.
- 5.2. Rodno zasnovano nasilje je zastupljeno, ali je invalidnost i stepen zavisnosti u obavljanju aktivnosti svakodnevnog života vodeći osnov nasilja prema osobama sa invaliditetom.
- 6.1. Žene i djevojke sa intelektualnim teškoćama su u najvećem riziku od seksualnog nasilja.
- 6.2. Problem nasilja prema osobama sa intelektualnim teškoćama je posebno kompleksan zbog toga što su ove osobe češće u nemogućnosti da prepoznaju nasilje, ali i da verbalno artikulišu šta se dogodilo.
- 6.3. U zavisnosti od stepena intelektualnog oštećenja zavisi okruženje u kojem je najveći rizik za nasilje. Za osobe sa lakšim intelektualnim teškoćama najviše rizika se krije u široj zajednici, a osobe sa težim teškoćama nasilju su posebno izložene u institucijama za zbrinjavanje i u okviru porodice.
- 6.4. Kada govorimo o rodu u relaciji sa vrstom nasilja navodi se da su žene sa invaliditetom češće izložene fizičkom i seksualnom nasilju.
- 7.1. Organizacije osoba sa invaliditetom u BiH se do sada nisu značajnije bavile pitanjima roda niti pitanjima rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom, zbog (prema njihovoj procjeni) nedostatka kapaciteta u organizacijama.

Preporuke

- ▶▶ Edukovati predstavnike/ce institucija odgovornih za prevenciju i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja o pitanjima specifičnosti rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom i povećati saradnju sa organizacijama osoba sa invaliditetom.
- ▶▶ Organizovati edukacije za zaposlene u institucijama i pravosudnim organima za postupanje prilikom pružanja zaštite osobama sa invaliditetom žrtvama od rodno zasnovanog nasilja, te uzimanja u obzir invaliditeta u smislu specifičnog stanja u kojem se nalazi žrtva prilikom donošenja presuda u sudskim sporovima.
- ▶▶ Zagovarati uvođenje protokola za zaštitu od nasilja za osobe sa invaliditetom, u okviru postojećih protokola za zaštitu od porodičnog nasilja i nasilja nad ženama, koji će obuhvatiti smjernice za postupanje u slučajevima nasilja prema osobi sa invaliditetom i obavezu evidentiranja slučajeva rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom.
- ▶▶ Zagovarati da se u *Zakonu o zabrani diskriminacije u BiH*, ali i druge zakonske i strateške dokumente koja prepoznaju diskriminaciju po osnovu invaliditeta uvrsti definicija koja će jasno obuhvatiti sve oblike diskriminacije po osnovu invaliditeta, uključujući i višestruku i ukrštenu diskriminaciju, a u skladu sa preporukom UN Komiteta za prava osoba s invaliditetom.⁶⁴
- ▶▶ Oformiti stručni tim za izlazak na teren, u slučaju nasilja prema osobi sa invaliditetom, koji će uključivati i profesionalce ospozobljene za rad sa osobama sa intelektualnim poteškoćama.
- ▶▶ Omogućiti budžetom, jasnije obavezati protokolima i intenzivnije kontrolisati obaveze i rad službi za socijalnu zaštitu, a posebno centre za socijalni rad za direktni izlazak na teren, pristup, praćenje i redovnu kontrolu dešavanja „iza zatvorenih vrata kako bi se povećalo povjerenje u državne službe i institucije.
- ▶▶ Obrazovati i ospozobljavati osobe sa invaliditetom da, u većoj mjeri, koriste mehanizme zaštite svojih ljudskih prava, naročito, zaštite od diskriminacije i nasilja.
- ▶▶ Podići svijest osoba sa invaliditetom o rodno zasnovanom nasilju prema osobama sa invaliditetom.
- ▶▶ Edukovati, osnažiti i ospozobiti organizacije osoba sa invaliditetom da se više bave temama rodno zasnovanog nasilja, odnosno da razviju svijest o potrebi da u svoje planove, projekte i aktivnosti uvedu i rodnu dimenziju, a da to podrži njihove dosadašnje aktivnosti zalaganja za bolji položaj u društvu.
- ▶▶ Provesti posebno istraživanje nasilja prema osobama sa intelektualnim teškoćama koje će primjeniti metodologiju specifično razvijenu samo za prikupljanje podataka o različitim vrstama nasilja nad

⁶⁴ Preporuka na koju se pozivamo glasi: „11. Komitet preporučuje da država članica:

(a) Revidira svoje zakonodavstvo i uključi definiciju diskriminacije po osnovu invaliditeta koja će jasno obuhvatiti sve oblike diskriminacije po osnovu invaliditeta, uključujući i višestruku i ukrštenu diskriminaciju te da osigura finansijska sredstva za njegovu djelotvornu implementaciju.”

Puni tekst *Preporuke UN Komiteta za prava osoba sa invaliditetom* dostupan na:

http://www.myright.ba/uimages/Zakljucna20zapazanja20Komiteta20UN20o20Inicijalnom20izvjestaju20BiH_2017.pdf

ovom populacijom. Preporučujemo da ovo istraživanje uključi usko specijalizovane timove profesionalaca sposobljenih za rad sa osobama sa intelektualnim teškoćama, koji će omogućiti prikupljanje podataka direktno od osoba sa intelektualnim teškoćama.

- ▶▶ Senzibilisati i edukovati medije i širu zajednicu za problem rodno zasnovanog nasilja prema osobama sa invaliditetom.
- ▶▶ Povezivanje aktivnosti organizacija osoba sa invaliditetom sa organizacijama koje se bave pitanjima rodno zasnovanog nasilja kako bi se unaprijedio rad i aktivnosti i jednih i drugih. Organizacije koje se bave pitanjima rodno zasnovanog nasilja će dobiti znanja i perspektivu osoba sa invaliditetom, a organizacije osoba sa invaliditetom će povećati senzibilnost za pitanja roda i rodno zasnovanog nasilja.

Lista korištenih pojmova i skraćenica

Agenda za pristup EU - dokument Evropske unije koji sadrži ciljeve i kriterijume koje Bosna i Hercegovina treba ispuniti da bi pristupila ovoj evropskoj zajednici država;

Generalna skupština Ujedinjenih nacija – jedan od pet glavnih organa UN-a. Čine je sve zemlje članice UN-a i sastaju se na redovnim godišnjim zasjedanjima. Skupština služi kao forum članicama na kojima raspravljaju o pitanjima međunarodnog prava i donose odluke.

Osoba sa invaliditetom - Odredbom člana 1. stava 2. UN Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, u osobe s invaliditetom spadaju osobe koje imaju dugoročna tjelesna, duševna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu otežati puno i djelotvorno sudjelovanje tih osoba u društvu na temelju jednakosti s drugima;

Pol - predstavlja organske – fiziološke i anatomske razlike između muškaraca i žena, koje su u funkciji njihovih reproduktivnih uloga, osnosno biološki funkcionalne razlike.

Ratifikacija - Ratifikacija se definiše kao međunarodni čin kojim država na međunarodnom planu daje svoj pristanak da bude vezana međunarodnim ugovorom, opredjeljenje jedne ugovorne strane drugoj ugovornoj strani da potpisani međunarodni ugovor (npr. Neku međunarodnu konvenciju) prihvata kao obavezujući.

Rod - predstavlja psihološki i socijalni nivo razlike, društveno konstruisan pojam ženskosti i muškosti, često uzimajući u obzir društvene stereotipne uloge muškaraca i žena;

Rodno zasnovano nasilje - nasilje koje je izvršeno prema određenoj osobi zato što je ona pripadnik/ca određenog roda i/ili zbog toga što ne ispunjava očekivanja proistekla iz društveno nametnutih rodnih uloga, a podrazumijeva sve oblike kršenja ljudskih prava, diskriminaciju, oduzimanje slobode u javnom ili privatnom životu, kao i svaki čin nasilja;

Rodna norma - društveno nametnuta pravila ponašanja muškaraca i žena;

Savjet Evrope - regionalna međunarodna organizacija evropskih zemalja. Svrha Savjeta Evrope ogleda se u ostvarenju osnovnih ličnih i demokratskih prava i sloboda u Evropi, a najvažniji akt ove organizacije je Evropska konvencija o ljudskim pravima (1950.).

Akronimi korišteni u tekstu:

BiH – Bosna i Hercegovina

CEDAW - Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women

EU – Evropska unija

FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

GREVIO - Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence

OSI - osobe sa invaliditetom

RS – Republika Srpska

RZN – rodno zasnovano nasilje

UN - Ujedinjene nacije

Literatura

1. Glaser, B. G., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.
2. **Narandžasti izvještaj 2016. Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava žena u Bosni i Hercegovini.** Sarajevo: SOC, 2016.
3. **Pravo osoba s invaliditetom na jednak pristup pravdi, prethodno pitanje svih prava.** Udruženje mladih sa hendičepom Crne Gore (UMHCG), utorka: Miroslava-Mima Ivanović. Podgorica, 2016.
4. **Prepreke za jednakost – dvostruka diskriminacija žena sa invaliditetom.** Sažetak zbirke tekstova o ženama sa invaliditetom i izvod iz informativne publikacije o ženama sa invaliditetom Svetske organizacije osoba sa invaliditetom DPI. Beograd: Centar za samostalni život invalida Srbije.
5. **Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini.** Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, 2013. Dostupno na: file:///C:/Users/acer%20PC/Desktop/feminizam/studija_prevalenca.pdf
6. Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Newbury Park, C. A.: Sage.
7. **Women and young persons with disabilities.** Guidelines for Providing Rights-Based and Gender-Responsive Services to Address Gender-Based Violence and Sexual and Reproductive Health and Rights. UNFPA, 2018.

Zakoni, konvencije i ostali pravni dokumenti:

1. **Bečka deklaracija i program djelovanja.** Ujedinjene nacije, 1993.
2. **Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi.** Savjet Evrope, 1993.
3. **Deklaracija o uklanjanju nasilja nad ženama.** Ujedinjene nacije, 1993.
4. **Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda**, 1950.
5. **Gender akcioni plan BiH (GAP BiH) za period 2018 - 2022. Godine.**
6. **Kompilacija preporuka Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima u Bosni i Hercegovini i njihova provedba.** Sarajevo, 2016.
7. **Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.** Dostupna na: http://mhrr.gov.ba/PDF/Konvencija_bos.pdf

8. **Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom Ujedinjenih nacija** (2006).
9. **Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka Ujedinjenih nacija** (1984).
10. **Konvencija Savjeta Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici** (2011).
11. **Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici** („Službeni glasnik BiH”, broj 15/13). Dostupna na: https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf
12. **Krivični zakon Federacije BiH** („Službene novine Federacije BiH”, br: 36/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16 i 75/17).
13. **Krivični zakonik Republike Srpske** („Službeni glasnik RS“, br. 64/17).
14. **Nasilje nad ženama - prepreka razvoju, međunarodni dokumenti.** Autonomni ženski centar, urednica: Tanja Ignjatović. Beograd: MarDox, 2006.
15. **Opšti komentar br.3 Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (2016) - o ženama i djevojkama s invaliditetom.** Odbor za prava osoba s invaliditetom Ujedinjenih nacija.
16. **Opšte preporuke Komiteta za ukidanje svih oblika diskriminacije žena**
17. **Okvirna strategija za provođenje Konvencije Savjeta Evrope o prevenciji I borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 2015 - 2018. godine.** Savjet ministara BiH.
18. **Pekinška deklaracija i platforma za akciju**, 1995.
19. **Povelja Ujedinjenih nacija**, 1945.
20. **Povelja o osnovnim ljudskim pravima EU**, 2000.
21. **Porodični zakon Republike Srpske** („Službeni glasnik RS“, br. 54/02, 41/08 i 63/14).
22. **Porodični zakon Federacije BiH** („Službene novine Federacije BiH”, br. 35/05, 41/05, 31/14 i 32/19).
23. **Preporuka 1450 (2000) „Nasilje nad ženama” u Evropi Savjeta Evrope**, 2000.
24. **Preporuka 1582 (2000) „Nasilje nad ženama” u porodici Vijeće Evrope**, 2000.
25. **Preporuka Rec (2002) „5 Odbora Ministara zemljama članicama za zaštitu žena od nasilja Savjeta Evrope**, 2002.
26. **Preporuka CM/Rec (2007)17 Komiteta ministara o standardima i mehanizmima za ravnopravnost polova upućena državama – članicama Savjeta Evrope**, 2007.

27. **Primjena Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini.**
Izvještaj nevladinih organizacija. 2013. Dostupno na: <http://icva-bh.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/07/Primjena-Konvencije-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom-u-BiH.pdf>
28. **Pravilnik o uslovima za rad sigurne kuće F39 39** („Službeni glasnik RS”, br. 124/11).
29. **Rezolucija o položaju žena s invaliditetom** (2018/2685(RSP)) B8-0547/2018.
30. **Strategija za osobe sa invaliditetom 2017-2023. godine Savjeta Evrope.**
31. **Strategija za prevenciju i borbu protiv nasilja u porodici (2013 - 2017).** Vlada Federacije BiH.
32. **Strategija za suzbijanje nasilja u porodici Republike Srpske (2014 - 2019).** Narodna skupština Republike Srpske.
33. **Strategija unapređenja društvenog položaja lica sa invaliditetom u RS (2017 - 2026).** Vlada RS.
34. **Strategija za unapređenje prava i položaja osoba sa invaliditetom u Federaciji BiH (2016-2021).** Vlada Federacije BiH.
35. **Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija,** 1949.
36. Zagorac, Maida. **Kako je nastao CEDAW?** <http://zenskamreza.ba/kako-je-nastao-cedaw/> Ženska mreža BiH.
37. **Zakon o ravnopravnosti polova** („Službeni glasnik BiH”, br. 16/03 i 102/09).
38. **Zakon o zabrani diskriminacije** („Službeni glasnik BiH”, br. 59/09 i 66/16).
39. **Zakon o zaštiti od nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici RS** („Službeni glasnik RS”, br. 102/12, 108/13 i 82/15).
40. **Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH** („Službene novine Federacije BiH”, br. 20/13 i 99/15).
41. **Zakon o zaštiti lica sa mentalnim poremećajima** („Službeni glasnik RS”, br. 46/04),
42. **Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama** („Službene novine FBiH”, br. 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13).

Preuzmite prevod "Analize"
na engleski jezik /
"Analysis" in English language

MyRight – Empowers people with disabilities je švedska krovna organizacija pokreta osoba sa invaliditetom koja okuplja organizacije osoba sa različitim invaliditetom za međunarodnu razvojnu saradnju.

Cilj našeg rada u Bosni i Hercegovini je jačanje lokalnih organizacija i udruženja osoba sa invaliditetom za vođenje efikasnog zagovaranja za prava svojih članova. MyRight u Bosni i Hercegovini osigurava finansijsku i administrativnu podršku lokalnim partnerskim organizacijama.

Više o MyRight-u na stanicama www.myright.se i www.myright.ba